ชมโฉม *พิศภักตรเพียงปยงเมื่อทรงกลด ลออหมดมิได้มีรอยฝีไฝ เนตรคมขำดำดังเชดสลักใจ แลวิไลยปากหูดูติดตา... นึกกระหยิ่มอิ่มใจพันทวี เฝ้ายิ้มแย้มยินดีอยู่มิวาย ฯ ๘ คำ ฯ*

ตัด ร่าย *เมื่อนั้น ชมพลาตาเขม้นเห็นมุ่งหมาย เห็นฮเนากระหยิ่มยิ้มพราย ให้ขุ่นแค้นระคายเคืองใจ เคลื่อนขยับจับบาเดะแล้วได้คิด จะรงับให้สนิทมิใคร่ไหว ครั้นจะอยู่ดูงานต่อไป แม้นไม่ยั้งได้จะเสียการ จึงเสแสร้งแกล้งว่ากับอ้ายแค กูเจ็บแท้อยู่ไม่ได้จะไปบ้าน มึงไปกับกูหน่อยไม่เนิ่นนาน แล้วจึงมาดูงานให้หนำใจ ว่าพลางทางพากันแหวกคน ดั้นด้นเดินออกมานอกได้ กระซิบสั่งข้อความตามคิดไว้ แล้วรีบไปยังทับฉับพลัน ฯ ๘ คำ เชิด ฯ*

ตัด *เมื่อนั้น เงาะแคจำคำถนัดมั่น แล้วกลับไปในที่ประชุมนั้น สังเกตสำคัญดูแยบคาย ฯ ๒ คำ ฯ*

จับ *เมื่อนั้น สองเงาะเฒ่าชื่นชมสมหมาย...*[34]

จากตัวอย่างที่เชิญมานี้ สามารถอนุมานได้ว่าองค์ผู้ทรงพระราชนิพนธ์คงจะมีพระราชวินิจฉัยว่าหากคงบทร้องที่เป็นฉากนาฏการของชมพลา และเงาะแคไว้ตามเดิมแล้ว ก็จะเป็นการหน่วงเรื่อง และทำให้บทร้องของฉากนาฏการหลัก คือ งานวิวาห์ฮเนากับนางลำหับขาดตอน จึงทรงตัดทิ้ง ๒ บท และจับบทเงาะยอกับมาเนาะ มาต่อเนื่องกับบทฮเนาชมโฉมนางลำหับทันที โดยไม่ต้องทรงแก้สัมผัสกลอนแต่อย่างใด

วิธีการที่ ๒ แทรกบทพระราชนิพนธ์ใหม่ลงไประหว่างบรรทัดโดยไม่ทรงขีดฆ่าบทของเดิมทิ้งและ/หรือ แทรกพระราชนิพนธ์ใหม่ลงระหว่างบรรทัด และขีดเส้นใต้วรรคหรือบทเดิมที่ไม่ต้องพระราชประสงค์แล้ว รวมทั้งปรากฏลายพระหัตถ์คำว่า ***"ไม่ใช้"*** กำกับไว้หน้าบทซึ่งมีพระราชประสงค์จะตัดทิ้งด้วย อาทิ

ไม่ใช้ ปราสาททอง *นึกไปก็ให้แหนงฤาแกล้งเล่น ... คงไม่ทนทุกข์ได้ไปถึงไหน จะตายตามลูกไป*

ปราสาททอง ***โอ้บิดรมารดาน่าสงสาร จะรำคาญขุ่นข้องหมองศรี*** ๒ คำ

<u>เป็นผี</u> ร่ำพลางนางแสนโศกี เพียงว่าชีวีจะมรณา ฯ <u>๖ คำ</u> โอด ฯ[35]

---

[34] อ้างแล้ว, ในเชิงอรรถที่ ๒๐. หน้า ๓๓๐ - ๓๓๒.

[35] เพิ่งอ้าง. หน้า ๓๑๙ - ๓๒๐.

แต่เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งว่า ในฉบับตีพิมพ์ทุกฉบับ มิได้แสดงให้เห็นทั้งวิธีการ และผลจากการที่ทรงตัด – ต่อ ลักษณะนี้ให้ปรากฏ และส่งผลสืบเนื่องให้ยังคงมีบทร้องทั้งพระราชนิพนธ์สำนวนเดิม และสำนวนใหม่ อยู่รวมกันในฉบับตีพิมพ์ครั้งต่าง ๆ ด้วย ดังเช่นบท *"อันที่วิวาหมงคลปลูกไว้ใต้ต้นตะเคียนป่า..."* ซึ่งแสดงไว้ข้างต้น

จากที่กล่าวมาแล้วทั้งหมด สรุปได้ว่าพระราชนิพนธ์ **บทร้องลคร เรื่องนิทราชาคริช** ก็ดี **บทละครเรื่องเงาะป่า** ก็ดี ต่างแสดงถึงพระปรีชาญาณเห็นการณ์ถนัดในการทรงพระราชนิพนธ์บทละครให้เหมาะแก่ศักยภาพ และความสามารถของผู้เล่น รวมทั้งพระอัจฉริยลักษณ์ในการพระราชนิพนธ์บทสำหรับเล่นละคร ให้ดำเนินเรื่องได้ต่อเนื่อง กระชับ และสะดวกแก่การเล่นละครด้วย

๒. บทพระราชนิพนธ์ที่ทรงขึ้นโดยมีพระราชประสงค์จะให้ผู้อ่านบทละคร และ/หรือ ผู้ดูละคร บังเกิดความรู้สึกขบขัน

บทละครพระราชนิพนธ์ประเภทนี้ มีจำนวน ๔ เรื่อง แบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ

๒.๑ บทละครซึ่งทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นด้วยความสำราญพระราชหฤทัยเป็นหลัก รวม ๓ เรื่อง ได้แก่ **บทระบำตลก วงศเทวราช** และ **ปัญหายายแก่** ดังจะกล่าวถึงเป็นรายเล่มตามลำดับต่อไปนี้

บทระบำตลก

บทพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ ได้รับการกล่าวถึงอย่างเป็นทางการครั้งแรก ใน "อธิบายว่าด้วยพระราชนิพนธ์บทกลอน" ความว่า "พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสันทัดแต่งบทกลอนมาแต่ทรงพระเยาว์ เมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระตำหนักเดิมสวนกุหลาบ ได้ทรงพระราชนิพนธ์ระบำแลบทละคอน ระบำนั้น ได้มาเล่นเมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้วครั้งหนึ่ง เดี๋ยวนี้หาบทไม่ได้ น่ากลัวจะสูญ"[36]

ต่อมา ได้ทรงพระนิพนธ์ถึงอีกครั้งหนึ่ง ใน **ตำนาน เรื่อง ลครอิเหนา** ว่า *"ครั้นสมโภชพระเศวตวรวรรณกับพระมหารพีพรรณคชพงศ์เข้าโรงใน ในรัชกาลที่ ๕ โปรดให้มีลครหลวงที่โรงลครหลังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ตอนเย็นเล่นจับระบำตลก ตัวลครเลือกล้วนแต่จำอวดผู้ชายที่มีชื่อเสียงในเวลานั้นมาเล่นประสมโรง นายต่ายข้าหลวงเดิมเปนตัวพระอรชุน นายขำแตรเปนตัวนางเมขลา นายรุ่งเปนตัวรามสูร บทระบำนั้นทรงพระราชนิพนธ์ไว้ แต่เมื่อยัง*

---

[36] ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. "อธิบายว่าด้วยพระราชนิพนธ์บทกลอน," ใน ***พระราชนิพนธ์ไดอรี่ซึมทราบ กับตามเสด็จประพาศไทรโยค***. (ม.ป.ท., ๒๔๕๖), หน้า ๒๘.

เสด็จประทับอยู่พระตำหนักสวนกุหลาบ ในรัชกาลที่ ๔ เล่ากันว่าขบขันนัก"[37] และทรงพระนิพนธ์อธิบายขยายความไว้ในเชิงอรรถด้วยว่า *"บทระบำตลกที่ทรงพระราชนิพนธ์ เดี๋ยวนี้เปนแต่จำกันได้คนละเล็กละน้อย หาฉบับให้ตลอดไม่ได้"*[38]

จากข้อมูลเท่าที่ปรากฏ สันนิษฐานได้ว่าทรงพระราชนิพนธ์ **บทระบำตลก** ขึ้น ตั้งแต่ครั้งยังทรงดำรงพระยศเป็นกรมขุนพินิจประชานาถ เจริญพระชันษาราว ๑๔– ๑๕ พรรษา ในช่วงปลายปีขาล พ.ศ. ๒๔๐๙ จนถึงต้นปีมะโรง พ.ศ.๒๔๑๑ และมีพระราชธิดากับ ม.ร.ว.แข (เจ้าจอมาดา ม.ร.ว.แข) แล้ว ๑ พระองค์ เป็นระยะที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เสด็จไปประทับ ณ พระตำหนักสวนกุหลาบ และพระราชทานคุณแพ (เจ้าคุณพระประยูรวงศ์) ให้เป็นอัครบริจาริกาแล้ว เท่านั้น

ตราบจนกรมศิลปากรพบว่า *"ที่ในหอสมุดแห่งชาติมีหนังสือเป็นตัวพิมพ์ดีดรักษาไว้เรื่องหนึ่ง พิมพ์เป็นชื่อเรื่องไว้ว่า 'บทระบำตลก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ เมื่อยังเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ'"*[39] และนำมาพิมพ์เผยแพร่ ใน พ.ศ.๒๔๗๘ พระราชนิพนธ์เรื่องนี้จึงปรากฏสู่สาธารณะ

แต่อาจด้วยเหตุว่ามีการตีพิมพ์เพียงครั้งเดียว และคงจะมีจำนวนพิมพ์ไม่มากนัก จึงไม่เป็นที่แพร่หลาย ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อ วินัย จินดารักษ์ **วิเคราะห์บทร้อยกรองพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** เสนอเป็นวิทยานิพนธ์ต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ใน พ.ศ. ๒๕๔๐ นั้น ก็ไม่ปรากฏว่าได้เชิญพระราชนิพนธ์เรื่องนี้มาเป็นข้อมูลประกอบการศึกษาด้วย เป็นต้น

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะมีพระราชประสงค์ให้ เรื่อง **บทระบำตลก** เป็นบทสำหรับเล่นออกโรงจริง ๆ ตั้งแต่แรกที่ทรงพระราชนิพนธ์หรือไม่นั้น ไม่อาจตอบได้แน่ชัด แต่น่าจะเป็นเรื่องซึ่งทรงพอพระราชหฤทัยอยู่ไม่น้อยทีเดียว ดังจะเห็นว่าเมื่อสบโอกาสเหมาะ คือ ในปีที่ ๓ แห่งรัชสมัย เมื่อคราวมีงานสมโภชช้างเผือก ๒ ช้าง เข้าโรงใน ปีมะเมีย พ.ศ.๒๔๑๓ พระราชนิพนธ์เรื่องนี้ก็ได้เล่นออกโรง[40] ดังกล่าวมาแล้ว

---

[37] ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ***ตำนาน เรื่อง ลครอิเหนา.*** (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๖๔), หน้า ๑๕๖ - ๑๕๗.

[38] เพิ่งอ้าง. หน้า ๑๕๗.

[39] กรมศิลปากร. "คำอธิบาย," ใน ***พระราชนิพนธ์บทระบำตลก ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.*** (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, ๒๔๗๘), ไม่มีเลขหน้า.

[40] จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ***จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในรัชกาลที่ ๕ ปีมะโรง พ.ศ.๒๔๑๑ - ปีระกา พ.ศ.๒๔๑๖.*** (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี), หน้า ๔๑.

หากพิจารณาเนื้อความ จะเห็นได้ชัดว่าทรงพระราชนิพนธ์ล้อ **บทลครจับระบำ** คือ เดินเรื่องตั้งแต่บทจับระบำเทวดานางฟ้าในเพลงสี่บท ตั้งนางเมขลา ตั้งพระวรชุน ตั้งรามสูร รามสูรชิงแก้วนางเมขลา พระวรชุนรบกับรามสูร เขาพระสุเมรุทรุด ตั้งพระอิศวร พระวิษณุกรรม์ตามพระวรชุน กับรามสูรเข้าเฝ้า และจบเรื่องลงที่เทวดาชักเขาพระสุเมรุ และมีหลายคำกลอนที่ใกล้เคียงกับบทละคร เรื่อง **ระเด่นลันได** ของ พระมหามนตรี (ทรัพย์) กับบทละคร เรื่อง **พระมะเหลเถไถ** ของ คุณสุวรรณ อาทิ พรรรณนาลักษณะของนางเมขลา ว่า *"ผิวเนื้อเป็นนวลล้วนขี้ไคลวิลัยเหมือนหนังแขกเมื่อแรกมี"*[41] กล่าวถึงทิพยาหารของพระวรชุน ว่า *"เปิดม่านเห็นข้าวตังกับหนังปลา"*[42] เสริมสร้อยท้ายไวพจน์แทนนามพระอิศวรว่า *"เมื่อนั้น พระจอมภพลบโลกกระหลาป๋า"*[43] และพรรณนาบทอวดอิทธิฤทธิ์ของรามสูรคล้ายกับบทของระเด่นลันได ว่า *"...เราจะอวดฤทธาให้เอ็งเกรง กลัวเราทั้งในใต้หล้า แต่ชั้นหมาภูเตะยังร้องเอ๋ง ไส้เดือนกิ้งกือลือครื้นเครง คนตายเองภูตีไม่มีความ ... ได้เห็นฤทธิ์เราหรือหาไม่ นานไปกลัวท่านจะสั่นหัว มิใช่จะแสร้งแกล้งอวดตัว..."*[44] เป็นอาทิ

จำเป็นต้องกล่าวไว้ ณ ที่นี้ด้วยว่า มีบทร้องบางคำกลอนที่โลดโผน และมีน้ำเสียงติดอยู่ข้างจะ *"โลน"* อยู่บ้าง ดังตัวอย่างบทจับระบำเทวดานางฟ้าในเพลงพระทอง ที่ว่า *"นางฟ้าเหยียบบ่าเทพบุตร"*[45] บทรามสูรชิงแก้วนางเมขลาว่า *"แสงแก้วเข้าตาขุนยักษ์ มืดนักหาเห็นอะไรไม่ ล้มลงด้วยพลันทันใด เมขลาดีใจวิ่งเข้ามา แล้วเอาส้นตีนปักกระบาน ขุนมารปิ้มจะม้วยสังขาร์..."*[46] และบทพระวรชุนรบกับรามสูร ว่า *"เมื่อนั้น จึงพระวรชุนใจหาญ รับรองป้องกันประจัญบาน โผนทะยานเหยียบบ่ากุมภัณฑ์ ขุนยักษ์บีบคั้นลูกคันทะ วรชุนแทบจะม้วยอาสัญ ..."*[47] เป็นต้น

เมื่อพินิจลีลาการทรงพระราชนิพนธ์ และน้ำเสียงที่ปรากฏในบทพระราชนิพนธ์ประกอบกับข้อความสั้น ๆ พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ว่า *"เล่ากันว่าขบขันนัก"* ดังกล่าว แม้จะยังหาข้อยุติไม่ได้ชัดว่าบรรดาท่านผู้ได้ดูการเล่นระบำตลก

---

[41] จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ***พระราชนิพนธ์บทระบำตลก ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.*** (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, ๒๔๗๘), หน้า ๒.

[42] เพิ่งอ้าง.

[43] เพิ่งอ้าง. หน้า ๗.

[44] เพิ่งอ้าง. หน้า ๔ - ๕.

[45] เพิ่งอ้าง. หน้า ๑.

[46] เพิ่งอ้าง. หน้า ๔.

[47] เพิ่งอ้าง. หน้า ๕.

ครั้งนั้น รู้สึกขำกับบทพระราชนิพนธ์ที่ได้ยิน หรือรู้สึกตลกกับท่าทีการเล่นของตัวละครที่ได้เห็น หรือทั้ง ๒ ประการ ประกอบกัน จนทำให้เล่าสืบต่อกันมา ก็ตาม แต่เชื่อว่าคงไม่มีผู้ใดรู้สึกว่าเป็นการกล่าวเกินจริง หากจะสรุปไว้ในชั้นต้นนี้ก่อนว่าทรงพระปรีชาสามารถพระราชนิพนธ์บทระบำให้ชวนหัวได้ และสำเร็จประโยชน์ยิ่งขึ้นไปอีก เมื่อทรงคัดสรร *"จำอวดผู้ชายที่มีชื่อเสียงในเวลานั้นมาเล่นประสมโรง"* ดังกล่าวมาแล้วนั้นด้วย

วงศเทวราช

เมื่อ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเชิญบทพระราชนิพนธ์ เรื่อง **วงศเทวราช** ทั้ง ๑๔ เล่มสมุดไทย มาแบ่งเป็น ๒ ภาค เรียกว่า ภาคที่ ๑ และภาคที่ ๒ สำหรับนำไปพิมพ์คู่กัน ใน พ.ศ.๒๔๖๙ นั้น ได้ทรงพระนิพนธ์แถลงมูลเหตุที่นำมาตีพิมพ์ และความเป็นมาของเรื่องไว้ ใน "คำนำ" ด้วย

กล่าวเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับความเป็นมา ซึ่งทรงเรียกว่า *"ตำนานการที่ทรงพระราชนิพนธ์บทละคอนเรื่องวงศเทวราช"*[48] นั้น มีข้อความที่พิจารณาแล้วเห็นว่าเป็นสาระอันพึงสังเกต และมีนัยสำคัญ ดังจะยกมาแสดง และใส่หมายเลขกำกับไว้ เพื่ออธิบายขยายความต่อไป ดังนี้

> *เดิมเมื่อหลวงพัฒนพงศภักดี (ทิม สุขยางค์) เมื่อยังเป็นขุนจบพลรักษ์ ในกรมพระสุรัสวดี เปนผู้สำหรับแต่งบทละครให้เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงเล่น ขุนจบพลรักษ์แต่งบทละคอนเรื่องวงศเทวราชขึ้นตามความคิดแลความสามารถของตน ทำนองเจ้าพระยามหินทรศักดิธำรงจะเห็นไม่สมควรเล่นละคอนได้ ขุนจบพลรักษ์จึงส่งบทนั้นไปให้พิมพ์ขาย... พ.ศ.๒๔๒๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประชวรไข้ทรงรำคาญพระราชหฤทัย จึงโปรดฯ ให้หาหนังสือบทกลอนซึ่งยังไม่เคยทรงฟัง มาอ่านถวายพอแก้รำคาญ ได้หนังสือบทละครเรื่องวงศเทวราชมาอ่านถวาย ไม่ทรงทราบว่าเปนของผู้ใดแต่ง แต่ทรงสังเกตเห็นวิปลาสด้วยความเขลาเดาสวดของผู้แต่ง... (๑) ฟัง 'มันไส้' จึงทรงพระราชนิพนธ์แต่งต่อล้อ ... (๒) ทรงพระราชนิพนธ์อยู่จนหายประชวรก็เลิก หนังสือซึ่งทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ จึงมีอยู่แต่ฉบับข้างที่ กับที่*

---

[48] ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. "คำนำ," ใน ***วงศเทวราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ เมื่อปีวอก พ.ศ.๒๔๒๗ ภาคที่ ๑.*** (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, ๒๔๖๙), ไม่มีเลขหน้า.

พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้านายฝ่ายใน คัดสำเนาไปน้อยฉบับด้วยกัน [49]

ข้อความหมายเลข (๑) ว่า *"ฟัง 'มันไส้' จึงทรงพระราชนิพนธ์แต่งต่อล้อ"* นี้เองที่เป็นสาเหตุให้มีบทวิเคราะห์บางฉบับ กล่าวถึงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ว่า *"ถ้าจะเอาสาระประโยชน์โดยแท้จริงนั้นไม่ได้ แต่ถ้าจะอ่านเล่นเพลิน ๆ เพื่อความสนุกสนานและขบขัน เรื่องนี้มีอยู่ทุกตอน"*[50] ซึ่งเป็นคำพิพากษ์ที่ "ฉกรรจ์" อยู่เพราะหากผู้วิเคราะห์ได้ติดตามอ่าน "คำนำ" หนังสือเรื่อง **วงศเทวราช** สำนวน ของ หลวงพัฒนพงศ์ภักดี ซึ่งราชบัณฑิตยสภานำมาพิมพ์ หลังจากที่เชิญบทพระราชนิพนธ์มาตีพิมพ์ไปเพียง ๒ เดือนเศษ แล้ว ก็อาจจะไม่ด่วนสรุปดังเช่นที่กล่าวมานั้น และคงจะมุ่งค้นหาสาระประโยชน์จากบทละครพระราชนิพนธ์ให้กว้างขวาง และถ่องแท้ต่อไป ข้อความใน "คำนำ" ดังกล่าว มีว่า

หนังสือซึ่งหอพระสมุดฯ พิมพ์มาแต่ก่อนแล้ว เคยถือเปนหลักอย่างหนึ่งว่าพิมพ์แต่หนังสือซึ่งแต่งดีหรือมีประโยชน์ ... หนังสือเรื่องวงศเทวราชของหลวงพัฒนพงศ์ภักดีจะนับว่าเปนหนังสือแต่งดีไม่ได้ ... ถ้าว่าด้วยประโยชน์บทละคอนสำนวนหลวงพัฒนพงศ์ภักดี ... มีประโยชน์อยู่ที่จะประกอบให้พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงบริบูรณ์ [51]

หากพิจารณาบทละครพระราชนิพนธ์ เรื่อง **วงศเทวราช** ในแง่วรรณศิลป์แล้ว จะพบว่ามีอยู่หลายตอนที่ทรงคุณค่า และแสดงถึงความตั้งพระราชหฤทัยในการทรงพระราชนิพนธ์ ดังจะนำบทลงสรงทรงเครื่องของนางบุษบง และเทวราช ก่อนเข้าพิธีอภิเษก และบทพรรณนานาฏการในมณฑปพิธี มาใช้เป็นตัวอย่างโดยลำดับ ดังนี้

ชมตลาด *ให้นางสรงทิพวารี ลอยด้วยมาลีเกสร*
ทรงสุคนธ์รวยรินกลิ่นขจร พักตร์ผัดเพียงศศิธรอำไพ

---

[49] เพิ่งอ้าง.

[50] ทวีศักดิ์ ญาณประทีป. ***วรรณกรรมพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.*** (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๒), หน้า ๒๕๔.

[51] ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. "คำนำ," ใน ***บทละคอนเรื่องวงศเทวราช หลวงพัฒนพงศ์ภักดี (ทิม สุขยางค์) แต่ง อันเปนมูลเหตุให้พระบาทสมเด็จฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ต่อล้อ.*** (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, ๒๔๖๙), ไม่มีเลขหน้า.

ภูษาเยียรบับพื้นตอง ลายแย่งกรวยทองสุกใส
ห่มตาดแดงปักดิ้นดูวิไลย สอดใส่สังวาลบานพับ
ทองกรสวมนวมทรงสร้อยสอิ้ง ทับทรวงเพริศพริ้งเพ็ชรประดับ
เข็มขัดพลอยอร่ามงามวับ กุณฑลเถือกรยับยอดจินดา
สวมทรงมงกุฎเอกอนงค์ ธำมรงค์เพ็ชรพรายทั้งซ้ายขวา
ทรงฉลองพระบาทรัตนา สี่เทพธิดาพาคลาไคล ฯ

...

โทน *แล้วทรงสุคนธ์ปนปรุง เฟื่องฟุ้งตรลบอบกลิ่น*
สนับเพลาเปนรูปนาคิน เยียรบับทรงเข้าบิณฑ์พื้นแดง
ฉลองพระองค์ตาดปักปีกแมงทับ เลื่อมดุนดิ้นสลับเปนลายแย่ง
ผ้าทิพกลีบสลับพลับแพลง ชายไหวชายแคลงเรืองอุไร
รัดพระองค์ทรงสอนสายกระสัน พาหุรัดสุวรรณดอกไม้ไหว
ทองกรกนกรัตนอำไพ สอดใส่ฉลองศอสังวาลวรรณ
ตาบทิพทับทรวงพวงเพชร ธำมรงค์เรือนเก็จฉายฉัน
มงกุฎกัญเจียกจรสุวรรณ ทรงอุบะสวรรค์กลิ่นขจร ฯ

...

ต่างคนคลาดเข้าไปจุดเทียน ติดแว่นส่งเวียนเจริญศรี
ห้ารอบตามระบอบโบราณมี แล้วดับอัคคีโบกควัน

ฯ มหาไชย ๔ คำ ฯ

นพสูรถวายสังข์วารี เจิมภูมีแลองค์สาวสรรค์
วิเรนทรนั้นถือช้อนสุวรรณ ถวายมะพร้าวขวัญทั้งสององค์
ราชสุบรรณนั้นถือด้ายควาด แล้วผูกคาดถวายพรดังประสงค์
อันกรุงกษัตริย์ทุกพระองค์ อวยสวัสดิมงคลถวายไชย ฯ [52]

ด้วยเหตุที่วัตถุประสงค์หลักของบทความนี้ มุ่งหมายจะเชิญบทละครพระราชนิพนธ์มาศึกษา โดยใช้นาฏยกระบวนทัศน์ เป็นหลัก ฉะนั้น จึงจะไม่แสดงความเห็นในที่นี้ ว่าบท

---

[52] จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ***วงศเทวราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ เมื่อปีวอก พ.ศ.๒๔๒๗ ภาคที่ ๑.*** (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, ๒๔๖๙), หน้า ๑๙๐ - ๑๙๓.

พระราชนิพนธ์ที่เชิญมาเป็นตัวอย่างข้างต้น มีประโยชน์ต่อการศึกษาทั้งในแง่วรรณศิลป์ และประวัติศาสตร์อย่างไรบ้าง แต่จะชี้ให้เห็นว่าบทลงสรงทรงเครื่องทั้ง ๒ บท มีคุณค่าในแง่นาฏยศิลป์เช่นไร เพราะหากคำนึงว่าบทลงสรงทรงเครื่องนั้น เป็นบทสำหรับแสดงกระบวนรำประเภทอวดฝีมือแล้ว ก็จะเห็นว่าพระราชนิพนธ์บทลงสรงทรงเครื่องทั้งตัวนาง และตัวพระดังกล่าว พรรณนาลักษณะเครื่องแต่งกายได้ครบถ้วนตามขนบนิยม ไม่มีเนื้อร้องคำใดเป็นอุปสรรคต่อการประดิษฐ์ท่ารำ ทั้งเป็นที่เชื่อได้ว่าสามารถจะนำไปรำ "ใช้บท" ได้อย่างดี และมีชั้นเชิงนาฏยศิลป์ด้วย

หากพิจารณาในด้านการกรอกเพลงร้อง ก็กล่าวได้ว่าบทลงสรงทรงเครื่องทั้ง ๒ บทข้างต้น กรอกเพลงร้องถูกต้องตรงตามขนบนิยม และหากศึกษาเพลงที่ทรงกรอกประกอบบทลงสรงทรงเครื่องบทอื่น ๆ ต่อไปอีก ก็จะพบว่าทรงรอบรู้เรื่องเพลงร้อง และทรงสรรเพลงร้องมากรอกสำหรับบทต่าง ๆ ได้อย่างน่าชื่นชม เพราะนอกจากจะทรงใช้เพลงชมตลาด และโทน เป็นหลักแล้ว ยังทรงใช้เพลงโทนท่วงทำนองที่หลากหลาย และเพลงสำเนียงภาษาต่าง ๆ ซึ่งนิยมใช้ประกอบบทลงทรงทรงเครื่องด้วย อาทิ เพลงโทนลงสรงมอญ[53] และโทนลีลากระทุ่ม[54] เป็นต้น

ไม่เฉพาะเพียงบทลงสรงทรงเครื่องเท่านั้น เพราะยังทรงกรอกเพลงร้อง และเพลงหน้าพาทย์ไว้เป็นจำนวนมากอีกด้วย เหตุที่เชื่อว่าทรงกรอกเพลงในบทละครพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ด้วยพระองค์เองนั้น สันนิษฐานจากข้อความหมายเลข (๒) ที่ว่า *"ทรงพระราชนิพนธ์อยู่จนหายประชวรก็เลิก... หนังสือซึ่งทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ จึงมีอยู่แต่ฉบับข้างที่ กับที่พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้านายฝ่ายใน คัดสำเนาไปน้อยฉบับด้วยกัน"* ดังจะอภิปรายต่อไปนี้

ข้อความวรรคที่ว่า *"ทรงพระราชนิพนธ์อยู่จนหายประชวรก็เลิก"* มีเนื้อหาตรงกันกับกลอนพระราชนิพนธ์ท้ายบทละคร ที่ว่า *"วันที่แต่งหนังสือนี้มีน้อยนัก เขียนเขียนพักพักหยุดผ่อนผัน แล้วสำเร็จเสร็จสี่สิบสามวัน มิได้ตรวจตรากันเลยสักที... จึงออกเบื่อจบบทพจมาน จงทราบการโดยคดีเท่านี้เอย"* [55]

จึงมีความเป็นไปได้มากว่า เมื่อทรงพระราชนิพนธ์แล้วเสร็จ ก็มิได้ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่แต่อย่างใดอีกต่อไป บทละครพระราชนิพนธ์ *"จึงมีอยู่แต่ฉบับข้างที่ กับที่พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้านายฝ่ายใน คัดสำเนาไปน้อยฉบับด้วยกัน"* เท่านั้น และด้วยสาเหตุดังกล่าวมานี้ ประกอบกับการที่ปรากฏเพลงร้อง และเพลงหน้าพาทย์ต่อเนื่องตลอดเรื่อง จึงทำให้มั่น

---

[53] เพิ่งอ้าง. หน้า ๕๗.

[54] เพิ่งอ้าง. หน้า ๙๗.

[55] จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ***วงศเทวราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ เมื่อปีวอก พ.ศ.๒๔๒๗ ภาคที่ ๒.*** (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, ๒๔๖๙), หน้า ๒๓๒.

ใจได้ว่าขณะที่ทรงพระราชนิพนธ์เนื้อเรื่องนั้น ก็ทรงกรอกเพลงกำกับไปด้วยในเวลาเดียวกัน มิได้มีการตรวจแก้ และพระราชทานให้ผู้อื่นกรอกเพลงถวายภายหลัง ดังเช่นที่ทรงกระทำเมื่อคราวทรงพระราชนิพนธ์บทละคร เรื่อง **เงาะป่า** ในเวลาต่อมา[56]

บรรดาเพลงร้อง และเพลงหน้าพาทย์ต่าง ๆ ที่ทรงกรอกไว้ในบทละครพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ ส่วนใหญ่ยังเป็นที่รู้จักกันอยู่ในปัจจุบัน มีเพลงร้อง ๖ เพลง เท่านั้น ที่ยังไม่พบผู้ทราบทางร้อง และทางบรรเลง ได้แก่ เพลงจีนกุ้งกั้ง[57] จีนไพเราะ[58] จีนรับแขก[59] ช้าแขกวิลันดา[60] ทองย้อย[61] และฝรั่งกินโต๊ะ[62]

จุดเด่นเป็นที่สังเกตเกี่ยวกับวิธีการที่ทรงกรอกเพลง คือ แม้ว่าจะทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องนี้ ขึ้นด้วยพระอารมณ์ขันเช่นไรก็ตาม แต่ก็จะทรงคัดสรรเพลงมากรอกกำกับบทร้องตามปกตินิยมเสมอ อาทิ ทรงกรอกเพลงโอ้ไห้[63] โอ้ปี่[64] และครวญกบเต้น[65] กับบทโศกบทต่าง ๆ และทรงกรอกเพลงหน้าพาทย์ตามสถานภาพตัวละคร หรือสถานการณ์ เช่น บทเดินทางจากสถานที่หนึ่งไปยังอีกแห่งหนึ่ง ก็จะทรงคัดสรรเพลงหน้าพาทย์มากรอกลงกำกับบทตามขนบนิยมเช่นกัน ตัวอย่างเช่น เพลงกลม[66] สำหรับบทเทวราชเหาะ ชุบ[67] สำหรับบทนางพระพี่เลี้ยง ช้า[68] สำหรับบทนางเลื่อนลอยฟ้า กราวนอก[69] สำหรับบทยกทัพของเทพเป๋อ และกลองโยน[70] สำหรับบทกระบวนเสด็จของสุลต่าน เป็นต้น

---

[56] สดับ ลดาวัลย์, เจ้าจอม ม.ร.ว.. "เรื่องบ่อเกิดของพระราชนิพนธ์ "เงาะป่า"," ใน ***เจ้าจอมหม่อมราชวงศ์สดับ ในรัชกาลที่ ๕***. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๔๙ - ๕๐.

[57] อ้างแล้ว, ในเชิงอรรถที่ ๕๒. หน้า ๑๐๒.

[58] เพิ่งอ้าง. หน้า ๑๑๕.

[59] เพิ่งอ้าง. หน้า ๑๑๗.

[60] เพิ่งอ้าง. หน้า ๑๖๙.

[61] เพิ่งอ้าง. หน้า ๑๗๗.

[62] เพิ่งอ้าง. หน้า ๒๐๘.

[63] เพิ่งอ้าง. หน้า ๑๒.

[64] เพิ่งอ้าง. หน้า ๒๒.

[65] อ้างแล้ว, ในเชิงอรรถที่ ๕๕. หน้า ๓๓.

[66] เพิ่งอ้าง. หน้า ๔๑.

[67] เพิ่งอ้าง. หน้า ๕๑.

[68] เพิ่งอ้าง. หน้า ๕๒.

[69] เพิ่งอ้าง. หน้า ๘๖.

ต่อไปนี้ จะแสดงบทพระราชนิพนธ์ที่กอปรด้วยพระอารมณ์ขัน แต่ทรงกรอกเพลงร้อง และเพลงหน้าพาทย์ตามขนบนิยม เป็นตัวอย่างพอสังเขป เพียง ๖ บท

๑) *เมื่อนั้น* *เทวราชรูปทองผ่องใส*
ผาดแผลงสำแดงฤทธิไกร *โดดขึ้นเกยไชยฉับพลัน*
จึ่งเอานิ้วพระกนิษฐา *สอดปลอกภูษาขมีขมัน*
งอนิ้วหิ้วพระศรสุวรรณ *ขึ้นได้ไม่ทันพริบตา ฯ*

ฯ เชิดฉิ่ง ฯ[71]

๒) *ร้องเชิด* *เสด็จขึ้นเกยมณีตลีตลาน* *ภูบาลเลยทรงม้าต้น*
หัตถ์ซ้ายกุมศรฤทธิรณ *หัตถ์ขวาจุมพลทรงดาบไทย*
เผ่นขึ้นยังพื้นคัคณานต์ *แกว่งดาบห้าวหาญสุกใส*
ไล่ฟันดวงจันทร์ทันใด *ด้วยฤทธิไกรมหิมา ฯ*

ฯ กลองแขก ๔ คำ ฯ[72]

๓) *ฝรั่งรำตีน* *เมื่อนั้น* *กษัตราสามนต์น้อยใหญ่*
ต่างคนจับคู่นางใน *แล้วเต้นรำไปตามดนตรี*
เต้นวอลย์กาหลบแล้วแลนเซีย *คลอเคลียเปลี่ยนอนงค์ไม่คงที่*
ครั้นแตรเป่ามิสเซเกอก็ยินดี *เต้นตามวิธีวนไป ฯ*

ฯ แตรเพลง ๔ คำ ฯ[73]

๔) *บัดนั้น* *อาลักษณ์ผู้มียศถา*
ถวายบังคมคัลวันทา *แล้วอ่านราชอักขราไปพลันฯ*

ฯ ๒ คำ ฯ

เอกบท *หนังสือสัตย์สุจริตจิตต์ขาว* *ยืนยาวชั่วอาทิตย์แลจันทร์หัน*
ตัวข้าแลพระเจ้าแลทรงธรรม์ *สรรค์เปนสุลต่านธิบดี...*[74]

---

70 อ้างแล้ว, ในเชิงอรรถที่ ๕๒. หน้า ๕๗.

71 เพิ่งอ้าง. หน้า ๖.

72 เพิ่งอ้าง. หน้า ๙.

73 อ้างแล้ว, ในเชิงอรรถที่ ๕๕. หน้า ๑๓ - ๑๔.

74 อ้างแล้ว, ในเชิงอรรถที่ ๕๒. หน้า ๕๕.

๕) *เมื่อนั้น* *เทวดานางฟ้าทั่วหน้า*
ครั้นเห็นเทพเปือมรณา *ต่างคนปรีดาเปนพ้นไป*

...

ต่างองค์โปรยทิพบุบผชาติ *เกลื่อนกลาดไปทั่วทั้งป่า*
บ้างปั้นเกยเล็กเล็กโยนลงมา *ให้ผ่านฟ้าทรงเล่นสำราญใจ ฯ*

ฯ สาธุการ ๖ คำ ฯ[75]

๖) *สั่งเสร็จก็ดุ่มดำเนินไป* *ตามเนิรแนวไศลไม่เหลียวหลัง*
เสาะหากล้วยไปในป่ารัง *มิได้หยุดยั้งรั้งรา ฯ*

ฯ เชิดฉิ่ง กลองแขก ๔ คำ ฯ

ตัดได้กล้วยพลันมิทันนาน *มีใจชื่นบานเปนหนักหนา...*[76]

อาจกล่าวได้ว่า แม้เรื่อง **วงศเทวราช** จะเกิดขึ้นจากพระราชประสงค์จะ *"ทรงพระราชนิพนธ์แต่งต่อล้อ"* และเมื่อทรงพระราชนิพนธ์จบแล้ว ก็มิได้ติดพระราชหฤทัยที่จะทรงแก้ไขใด ๆ ก็ตาม แต่ก็แสดงถึงพระปรีชา และองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับวิธีการกรอกเพลงร้อง เพลงหน้าพาทย์ลงในบทละคร ให้ปรากฏได้ชัดเจน

ส่วนข้อที่ว่าเมื่อเชิญบทละครพระราชนิพนธ์เรื่องนี้มาเล่นแล้ว จะงดงามตามนาฏยลักษณ์ของละครรำมากน้อยเพียงใดนั้น คงไม่อาจตอบได้ เพราะมีข้อมูลเพียงว่าในการสโมสรพระราชทานเลี้ยงโต๊ะปีใหม่ปีระกา พ.ศ.๒๔๒๘ หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสพระราชทานพร และเครื่องฉลากแก่พระบรมวงศานุวงศ์แล้ว ก็ *"เสด็จไปประทับเตนท์ในซาลาหน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ทอดพระเนตร์ละครพระพิศาลศุภผลเล่นถวายเรื่องวงศ์เทวราช เวลา ๓ ยาม เสด็จขึ้น"*[77] ซึ่งเป็นการสโมสรปีใหม่ ลำดับถัดจากปีที่ทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องนี้ (ปีวอก พ.ศ.๒๔๒๗) เพียงปีเดียวเท่านั้น

ปัญหายายแก่

แม้จะยังไม่อาจยืนยันได้แน่ชัดว่า เรื่อง **ปัญหายายแก่** เป็นบทพระราชนิพนธ์ เพราะปรากฏตัวบทรวมพิมพ์ใน **สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** เพียง

---

[75] อ้างแล้ว, ในเชิงอรรถที่ ๕๕. หน้า ๙๑ - ๙๒.

[76] เพิ่งอ้าง. หน้า ๑๒๗.

[77] จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ***จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๑๙.*** (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์,๒๔๘๗), หน้า ๒.

แหล่งเดียวเท่านั้นก็ตาม แต่เมื่อพิจารณาลีลาการแต่ง และน้ำเสียงในเรื่องแล้ว ก็มีเค้ารางที่พอจะเชื่อได้ว่าเป็นบทพระราชนิพนธ์จริง

นอกจากนั้น แม้จะเห็นชัดเจนว่ามิได้มีพระราชประสงค์จะทรงพระราชนิพนธ์ **ปัญหายายแก่** เป็นบทละคร แต่ผู้ที่ได้อ่านเรื่องนี้แม้เพียงเล็กน้อย ก็คงเห็นพ้องต้องกันว่า มีพระราชเจตนาที่จะนำวิธีการวางรูปบทสนทนาของบทละครพูด มาใช้พระราชนิพนธ์เรื่องนี้โดยแท้

ด้วยเหตุทั้ง ๒ ประการข้างต้น จึงเห็นสมควรนำ เรื่อง **ปัญหายายแก่** มาจัดรวมเข้าไว้ในกลุ่ม (๒.๑ บทละครซึ่งทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นด้วยความสำราญพระราชหฤทัยเป็นหลัก) นี้เพื่อศึกษาต่อไป

ปัญหายายแก่ เป็นบทถาม – ตอบ และโต้ตอบกันของตัวละครหญิง ๒ คน คือ **ถ.** และ **ต.** ซึ่งน่าจะเป็นคุณพนักงานซึ่งมีหน้าที่จัดเตรียมฉลองพระองค์ และพระภูษาทรง เนื้อหาแบ่งเป็น ๒ ช่วง ช่วงแรก *"ว่าด้วยเครื่องแต่งพระองค์"* [78] และช่วงหลัง *"ว่าด้วยวิธีติดพระตรา"* [79]

ในส่วนซึ่งเกี่ยวกับวันเวลาที่ทรงพระราชนิพนธ์นั้น พอจะสันนิษฐานได้จากเนื้อความบางตอนในเรื่อง กล่าวคือ เมื่อพิจารณาข้อความที่ว่า *"ต. ในปีนี้เป็นปีทวีธาภิเษก ควรจะทรงตรา ๔ ดวง"*[80] เป็นหลัก ก็ทำให้กำหนดปีที่ทรงพระราชนิพนธ์ได้ว่า คือ พ.ศ.๒๔๔๖ และเมื่อนำข้อความอีกตอนหนึ่ง ที่ว่า

ถ. *ไม่ได้แต่งเองก็จำยากอยู่ ฉลองพระองค์ขาวยุทธนาธิการนี้ทรงเวลาไรคะ*

ต. *ทรงเวลาเต็มยศใหญ่ เช่นพยุหยาตรา หรือมีการเลี้ยงในวัง*

ถ. *ดิฉันได้ยินว่า ทหารเขาถวายอะไรเมื่อวานซืนนี้ สำหรับทรงเวลาไรคะ*

ต. *อ้อถูกละ เขาเรียกว่าคทา สำหรับทรงกับฉลองพระองค์สำรับนี้เมื่อเวลาติดสายสร้อย ฉันก็ไม่สู้สันทัดอย่างธรรมเนียม เพราะพึ่งมีมาใหม่ ควรจะจำไว้*

ถ. *เมื่อวันเสด็จศาลายุทธนาธิการ ก็ไม่ได้ทรงฉลองพระองค์ขาว ไม่ได้ติดสายสร้อย ทำไมถึงได้ทรงคทาล่ะคะ*

ต. *อ๋อ - - นั่นเป็นวันสมโภช หรือถ้าเป็นการประชุมในส่วนทหาร แต่งพระองค์เต็มยศจาตุรงค์ก็ได้*

---

[78] จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. "ปัญหายายแก่," ใน ***สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.*** (กรุงเทพมหานคร: สยาม, ๒๕๒๗), หน้า ๕๖๑.

[79] เพิ่งอ้าง. หน้า ๕๖๕.

[80] เพิ่งอ้าง. หน้า ๕๗๐.

ถ. *ถ้ายังงั้น ครึ่งยศแต่งอย่างไรล่ะคะ*

ต. *ถ้าครึ่งยศแล้ว ไม่ทรงสายสะพายเป็นอันขาด* [81]

มาประกอบการสันนิษฐานแล้ว ก็จะสามารถชี้ชัดได้ว่าทรงพระราชนิพนธ์ เรื่อง **ปัญหายายแก่** นี้ขึ้นภายหลังวันที่ พลโท พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าจิรประวัติวรเดช กรมหมื่นนครไชยศรีสุรเดช (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช) ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย "คทาจอมพล" เนื่องในการพระราชพิธีทวีธาภิเษก ณ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เมื่อ วันที่ ๑๖ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๔๔๖[82] ได้ไม่นานนัก อย่างแน่นอน

สำหรับมูลเหตุที่ทรงพระราชนิพนธ์นั้น เมื่อพิจารณาน้ำเสียง และเนื้อความในบทถาม – ตอบ แล้ว ก็พอจะอนุมานได้ว่าเกิดขึ้นด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ มีพระราชประสงค์จะให้เป็น "คู่มือ" ของคุณพนักงานผู้มีหน้าที่รับผิดชอบเตรียมฉลองพระองค์สำหรับทรงในการพระราชพิธีหรือวาระสำคัญต่าง ๆ เป็นประการแรก อีกประการหนึ่ง น่าจะเป็นเพราะ "เสียงบ่นกระปอดกระแปด" ของคุณพนักงานในเวลาที่เกิดความสับสน และมีปัญหาในการจัดเตรียมเครื่องแต่งพระองค์ ตลอดจนการติดดวงตราต่าง ๆ ถวาย คงจะทราบถึงพระกรรณฉะนั้น จึงมีพระราชประสงค์จะทรงพระราชนิพนธ์ "ยั่วล้อ" โดยทรงเรียกว่า *"ยายแก่"* ดังบทเริ่มเรื่อง ต่อไปนี้

ถ. *ดิฉันเห็นในหลวงท่านทรงเครื่อง ๓ อย่าง หรือ ๔ อย่างเท่านั้น ไม่เห็นแปลกอะไร ทำไมถึงได้เกิดความกันตึงตัง ๆ เสมอ ไม่เห็นต้องเลือกสีแพรสีผ้าให้ถูกกันให้เปลี่ยนตามวัน เหมือนเช่นเรา ๆ แต่งกัน ไม่เห็นน่าจะเกิดความอะไรได้*

ต. *นี่แน่ะหล่อน มันเป็นด้วยแก่แล้วหลง ๆ ลืม ๆ นั้นอย่างหนึ่ง นึกอยากจะให้ดีพุ่งไปนั้นอย่างหนึ่ง มีทำนุ่งธรรมเนียมอึดอัดใจ ฉลองพระองค์ ๆ นี้ จะทรงสนับเพลาอย่างโน้นก็ไม่ได้ พระแสงองค์นี้ จะทรงกับฉลองพระองค์สำรับโน้นก็ไม่ได้ เฉพาะงานนี้ต้องทรงอย่างนี้ งานนั้นต้องทรงเช่นนี้ น้อยก็จริง แต่มันอัดใจ* [83]

---

[81] เพิ่งอ้าง, หน้า ๕๖๗ - ๕๖๘.

[82] กระทรวงกลาโหม. ***จอมทัพไทยและเอกลักษณ์การทหารของแผ่นดิน.*** (กรุงเทพมหานคร: พับลิคบิสเนสพรินท์, ๒๕๓๕), หน้า ๒๕๓.

[83] อ้างแล้ว, ในเชิงอรรถที่ ๗๙.

อย่างไรก็ตาม แม้จะทรงพระราชนิพนธ์เพื่อ *"ยั่วล้อ"* ดังกล่าวแล้ว แต่บทถาม - ตอบ ในเรื่อง ก็ให้สาระประโยชน์เกี่ยวกับการจัดเตรียมเครื่องแต่งพระองค์เต็มยศ และครึ่งยศ รวมทั้งการติดดวงตราถวาย อย่างละเอียด ซึ่งนอกจากจะพระราชทานความรู้แล้ว ยังทรงแทรกบทถาม – ตอบ ที่ชวนหัว เป็นระยะ ๆ อาทิ ขณะจะเปลี่ยนเรื่องจากการติดดวงตราสำหรับฉลองพระองค์เต็มยศเป็นฉลองพระองค์ครึ่งยศ ต่อไปนี้

ถ. *ตรานพรัตนนั้นงานศพทรงแมะคะ*
ต. *ไม่ทรงเป็นอันขาด ถ้าเช่นนั้นแล้ว จักรีกับจุลจอมเกล้าเท่านั้น*
ถ. *ที่ว่านี้ทั้งเต็มยศครึ่งยศหรือคะ*
ต. *เมื่อพูดกันแต่เต็มยศ หล่อนเอาครึ่งยศเข้ามาปน*
ถ. *ถ้ายังงั้น ครึ่งยศแต่งอย่างไรล่ะคะ*
ต. *ถ้าครึ่งยศแล้ว ไม่ทรงสายสะพายเป็นอันขาด*
ถ. *ถ้าเช่นนั้น ดวงตราทรงอะไรล่ะคะ จักรี หรือนพรัตน หรือจุลจอมเกล้า ถ้ายังงั้นสร้อยพระศอจักรี ทรงด้วยหรือไม่คะ*
ต. *ถ้าทรงนพรัตน หรือจุลจอมเกล้าแล้ว ทรงสร้อยจักรีด้วยไม่ได้เป็นอันขาด*
ถ. *อีฉันเบื่ออ้ายคำเป็นอันขาดนี้เสียจริง ๆ ตราช้างเผือก ตรามงกุฎไม่งาม เพราะไม่เป็นเพชร สายสะพายสีแดงงาม ทรงตราจักรี จุลจอมเกล้า และ นพรัตน ๓ ดวง แล้วทรงสายสะพายช้างเผือกสีแดง ก็จะงามดี สีชมพูออกจืด จะทรงเช่นนี้ไม่ได้หรือคะ*
ต. *ฉันขี้เกียจตอบ จะอธิบายก็ยืดยาวไป ขอบอกแต่ว่าไม่ได้เป็นอันขาด* [84]

บทถาม – ตอบ อีกบทหนึ่ง ที่ประกอบด้วยอารมณ์ขัน และเป็นกลการประพันธ์ที่ช่วยจำกัดขอบเขตสาระของเรื่องให้พอเหมาะ คือ บทเริ่มต้น ช่วงที่ ๒ "ว่าด้วยวิธีติดพระตรา" ดังนี้

ถ. *ตราฝรั่งเครื่องต้นมีมากหรือคะ*
ต. *มีมากหล่อน*
ถ. *ทำไมนั้นไม่ใคร่จะเห็นท่านทรง*
ต. *ท่านไม่ทรงดอกหล่อน ทรงแต่ตราไทย เมื่อไรแขกเมืองมา ท่านถึงจะทรงตราเมืองนั้น*

---

[84] เพิ่งอ้าง, หน้า ๕๖๘.

ถ. *เอ๊ะ - - อย่างนั้นมิงอมหรือ ถ้าแขกเมือง ๆ ไหนมา ทำไมเราจะไปรู้*

ต. *เขาหมายมาสิหล่อน*

ถ. *เขาหมายมาก็เถอะค่ะ ทำไมเราจะรู้ว่าตราดวงไหนของเมืองไหน*

ต. *หล่อนอย่าเพ่ออยากเรียนตราฝรั่งเลย เรียนติดตราไทยให้ได้เสียก่อนเถอะ*

ถ. *ทำไมไม่ทรงทั้ง ๕ ดวง พร้อมกันหมดหรือคะ*

ต. *ท่านไม่ทรงน่ะสิจึงได้ลำบาก ถ้าทรงพร้อมกันเสียเสมอ ๆ ก็ง่ายดี*[85]

บทถาม – ตอบ ทั้ง ๒ บท ที่ยกมาข้างต้น แสดงให้เห็นถึงความใคร่รู้ และช่างซักช่างถาม ของ ถ. เท่า ๆ กับที่ฉายพื้นอารมณ์ ของ ต. ให้ปรากฏชัด จนไม่จำเป็นต้องอธิบายขยายความใด ๆ อีก

จะนั้น แม้เนื้อเรื่องจะมุ่งที่สาระ และไม่มีคำอธิบายกิริยาอาการใด ๆ ของคู่สนทนาเลย ก็ตาม แต่จินตภาพก็ย่อมจะบังเกิดขึ้นได้เองในความคิดคำนึงของผู้อ่าน ทั้งนี้เพราะทรงคุมลักษณะของตัวละครทั้งคู่ไว้คงที่ สม่ำเสมอ และคมชัด ง่ายแก่การจะจับสังเกต และไม่จำเป็นต้องใช้จินตนาการในการอ่านเท่าใดนัก ซึ่งนับได้ว่าเป็นพระปรีชาในการทรงพระราชนิพนธ์บทสนทนาตามแบบบทละครพูดชวนหัว อย่างแท้จริง

๒.๒ บทละครพูดซึ่งพระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่สำหรับเจรจาแทรกในบทละครรำ มีจำนวน ๑ เรื่อง ได้แก่ **บทเจรจา ลครอิเหนา**

เมื่อมีการเชิญบทพระราชนิพนธ์เรื่องนี้มาจัดพิมพ์ครั้งแรกนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์อธิบายชัดเจนว่า *"บทเจรจาที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้ พระบาทสมเด็จฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เองบ้าง โปรดให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร แต่งถวายบ้าง บางทีอาจจะมีของเจ้านายพระองค์อื่นอีกบ้าง แต่ส่วนพระองค์อื่นนั้นหาทราบแน่ไม่"*[86]

แต่อาจเป็นเพราะเหตุว่า บทเจรจาส่วนที่เป็นพระนิพนธ์ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร นั้น ตีพิมพ์ครั้งเดียว ใน **ประชุมพระนิพนธ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร (พระองค์เจ้าคัคณางยุคล)** และไม่เป็นที่พบเห็นแพร่หลายนักด้วย จะนั้นจึงปรากฏว่ามีรายงานการค้นคว้าหลายฉบับ ที่ผู้ศึกษา **บทเจรจา ลครอิเหนา** ประสงค์จะถวาย

---

[85] อ้างแล้ว, ในเชิงอรรถที่ ๘๐.

[86] ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. "อธิบายบทเจรจาลครอิเหนา," ใน ***บทเจรจา ลครอิเหนา.*** (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๖๔), หน้า (๑).

พระเกียรติคุณด้านการพระราชนิพนธ์บทละคร แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มักจะพลั้งพลาดนำบทพระนิพนธ์มาใช้เป็นตัวอย่างประกอบ ด้วยความเข้าใจผิด คิดว่าเป็นบทพระราชนิพนธ์อยู่เสมอ บทเจรจาซึ่งมีผู้นิยมยกมาเป็นตัวอย่างด้วยความไม่รู้ดังกล่าว ได้แก่ บทที่ ๖ ชาวเมืองมาดู อิเหนาเข้าเมือง และบทที่ ๗ ชาวเมืองชมอิเหนา ซึ่งเป็นตอนที่มีบทของตัวละครเชื้อชาติต่าง ๆ หลากหลาย ในลักษณะเดียวกับการออกสิบสองภาษานั่นเอง

บทเจรจา ลครอิเหนา เป็นบทละครพูดที่ทรงพระราชนิพนธ์ให้มีเสียงสัมผัสรับกันประปราย ตามสมควร เพราะ *"เปนของแต่งสำหรับตัวลครเจรจาแซกสลับกับบทลครของเดิม"*[87] ในคราวที่ละครหลวงเล่นละครในสมโภชพระนคร ๑๐๐ ปี เมื่อปีมะเมีย พ.ศ.๒๔๒๕ แต่มีชื่อเรียกต่าง ๆ กันไปบ้าง ตามวาระที่พิมพ์ ได้แก่ **บทเจรจา ลครอิเหนา**[88] **คำเจรจาละครเรื่องอิเหนา**[89] และ **บทเจรจาละครเรื่องอิเหนา**[90]

ส่วนฉบับที่พิมพ์ครั้งที่ ๓ พ.ศ.๒๕๑๖ นั้น ที่หน้าปกเขียนว่า **บทเจรจา ลครอิเหนา** เหมือนฉบับพิมพ์ครั้งแรก แต่จ่าหัวเรื่องในเล่มว่า **คำเจรจาลครอิเหนา**[91] สำหรับการศึกษาครั้งนี้ จะเรียกชื่อตามฉบับพิมพ์ครั้งแรก อันเป็นฉบับที่ *"พิมพ์ตามต้นฉบับเดิม ซึ่งเขียนเอาสำเนียงพูดเปนข้อสำคัญ"*[92]

จากการสำรวจเอกสาร ได้พบว่าบทพระราชนิพนธ์ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ.๒๔๘๐ นั้น มีข้อมูลบางประการที่น่าสนใจ ซึ่งหากนำมาพิจารณาประกอบกับการศึกษาบทพระราชนิพนธ์แล้ว จะแสดงให้เห็นถึงพระอารมณ์ขัน กับทั้งพระปรีชาสามารถแห่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้อย่างชัดเจน และมีความน่าสนใจยิ่ง เพราะเป็นมุมมองใหม่ที่ยังไม่

---

[87] เพิ่งอ้าง. หน้า (๒).

[88] จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ***บทเจรจา ละครอิเหนา***. (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๖๔).

[89] จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ***คำเจรจาละครเรื่องอิเหนา***. (พระนคร: โรงพิมพ์น้ำเชียง, ๒๔๘๐).

[90] จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ***บทเจรจาละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว***. (ม.ป.ท., ๒๕๒๐).

[91] จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ***บทเจรจา ลครอิเหนา และ ตำนาน เรื่อง ละครอิเหนา***. (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์การพิมพ์, ๒๕๑๖).

[92] อ้างแล้ว, ในเชิงอรรถที่ ๘๙.

เคยมีผู้ใดศึกษามาก่อน ข้อมูลซึ่งกล่าวถึงนี้ ได้แก่ *"นามท่านที่เป็นครู และท่านที่เป็นตัวละคร"*[93] ซึ่งเจ้าจอมมารดาสมบูรณ์ได้สืบค้น และรวมรวมมาพิมพ์ไว้

เมื่อสำรวจ *"นามท่านที่เป็นครู และนามท่านที่เป็นตัวละคร"* ดังกล่าว พบว่ามีท่านที่เป็นครูหลายท่าน เป็นตัวละครซึ่งร่วมเล่นละคร เมื่อ พ.ศ.๒๔๒๕ ด้วย ได้แก่ คุณองุ่น คุณท้าวโสภา (เล็ก) คุณท้าวชื่น คุณเถ้าแก่สารภี ท้าวศรีสัจจา (อิ่ม) ท้าวอินทร์สุริยา (เปลี่ยน) และคุณเถ้าแก่ลำใย โดยเฉพาะ ๓ ท่านสุดท้ายที่เอ่ยนามนั้น รับบทเป็น *"ท้าวอิ่ม"* *"ท้าวเปลี่ยน"* และ *"คุณป้าลำใย"* ตามลำดับ

ข้อค้นพบนี้ จุดประกายให้มีความสนใจจะศึกษาตัวละครประกอบ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้น ใน **บทเจรจา ลครอิเหนา** โดยจะพิจารณาจากบทสนทนาเป็นหลัก และเพื่อให้การศึกษา **บทเจรจา ลครอิเหนา** อันเป็นบทละครพูดนี้สมบูรณ์ขึ้น จึงจะพิจารณาคำกำกับการเล่นที่ทรงพระราชนิพนธ์แทรกไว้ในบทเจรจา ควบคู่กันไปด้วย ดังจะอภิปรายต่อไปนี้

ลักษณะเด่นของ **บทเจรจา ลครอิเหนา** คือ เห็นได้ชัดเจนมาก ว่าขณะที่ทรงพระราชนิพนธ์บทตัวละครประกอบซึ่งเป็นบรรดาคุณข้างในทั้งหลายนั้น ทรงสำราญพระราชหฤทัยเป็นอย่างยิ่ง ทรงจำลองภาพความคึกคักตื่นเต้นของคุณข้างใน เมื่อถึงเวลาต้องตระเตรียมตัวโดยเสด็จไปประทับแรมนอกพระราชฐานได้อย่างละเอียด และชวนขัน ทรงนำนามบุคคล ชื่อสถานที่ เหตุการณ์ และสมัยนิยม มาแทรกไว้ในบทสนทนาเป็นระยะ ๆ ซึ่งเชื่อได้ว่าจะทำให้ทั้งท่านผู้ทรงเล่น และเล่นเป็นตัวละคร ตลอดจนบรรดาท่านผู้ชม ที่ส่วนใหญ่เป็นเจ้านายฝ่ายใน และคุณข้างในบังเกิดความขบขัน และหรรษาไปกับเนื้อหาของบทเจรจาเป็นอย่างมาก

กล่าวเฉพาะวิธีที่ทรงนำนามบุคคลจริงมาใช้ และ/หรือ แทรกไว้ในบทเจรจาพระราชนิพนธ์ เพื่อร่นระยะห่างระหว่างโลกของละครกับโลกแห่งความเป็นจริงให้ใกล้ชิดกันมากขึ้นนั้น มี ๓ วิธี ด้วยกัน คือ

๑. เอ่ยนามบุคคลจริงชัดเจน บุคคลผู้มีตัวตนจริงซึ่งทรงนำมาเอ่ยถึงในบทพระราชนิพนธ์นี้ มีทั้งท่านที่ยังมีชีวิตอยู่ และหาชีวิตไม่แล้วในเวลานั้น แต่เชื่อได้ว่าต้องเป็นผู้ซึ่งที่ประชุมชนนั้นรู้จักดี อาทิ

---

[93] สมบูรณ์ , เจ้าจอม ในรัชกาลที่ ๕. "คำปรารภ," ใน ***บทเจรจาละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.*** (พระนคร: โรงพิมพ์นำเชียง, ๒๔๘๐), หน้า (ก).

มลาหรอ *อุ๊ย ตามแต่หล่อนจะโกรธจะกริ้ว ที่จะให้ฉันนุ่งขี้ริ้วไม่ยอมจนตาย พุโธ่ ผ้าต่วนคุณพ่อซื้อเจ๊กจิ๋วมาให้ใหม่ใหม่ หล่อนก็เอาไปเสียทั้งสามผืน...*[94]

...

ปะหนัน *ซื้ออะไร เอาที่ไหนมา ดูผ้าต่วนเถอะ เจ๊กจิ๋วฤานี่*

ยาหยา *ผ้าเขาสั่งไปนานแล้ว แต่แม่ทองคำยังไม่ตาย เขาจะขายผืนละยี่สิบแปด ฉันเห็นว่าแพง ต่อก็ไม่ให้*

ปะหนัน *อุ๊ย ยี่สิบแปดใครจะซื้อได้ เอาเถอะถ้าให้ยี่สิบสี่ จะเอาสักสองผืน*[95]

๒. ไม่ออกนามโดยตรง แต่เนื้อความมีนัยให้เข้าใจได้ว่าหมายถึงบุคคลใด นามบุคคลที่ทรงกล่าวถึงด้วยวิธีเช่นนี้ มีอยู่ทั้งในบทเจรจาทั่วไป และประเภท "เรื่องซุบซิบที่ลือฉาว" ดังตัวอย่างต่อไปนี้

บุหลัน *ถมไป ใหม่ใหม่ อย่ากลัว ยังเย็บค้างอยู่ห้างแบดแมนก็หลายอย่างด้วยกัน ฉันเตือนแหม่มเมื่อตะกี้ แหม่มว่าจะเย็บให้ทัน ถุงตีนแพรคุณพ่อสั่งมาใหม่ใหม่ ก็มีเปนหลายคู่ ถมไปเครื่องนุ่งห่มฉันมีเป็นตู้*[96]

...

ส้าหรี *หีบใคน่ะหล่อน ทำไมฉันไม่ได้เห็น*

มลาหรอ *หีบรายนั้นน่ะเป็นไร หีบรายปีมะโรงน่ะหล่อนไม่ได้เห็นฤา เมื่อมีลครโรงหล่อ เขาไปกินป้อออกโรง*

ส้าหรี *อะไรหึ ฉันนึกไม่ออก*

สุบัง *อ๊อ ฉันนึกได้แล้ว แม่ส้าหรีไม่เห็นหรอกแม่มลาหรอ*

ส้าหรี *เรื่องราวมันเป็นยังไง บอกให้ฉันรู้มั่ง*

มลาหรอ *รู้ละจะซื้อหรือ หีบรายนี้เจ้าของเขามั่งมีมาก เมื่อก่อนอยู่ที่ในวัง แม่ยาหยาแน่ เขาเปนคนสนิท เขาเปนคู่คิดคู่อ่าน เขาเสียใจว่าอยู่ในวังมานานไม่ได้หีบทอง เขาถึงทำหีบเพ็ชรใบนี้ ให้*

---

[94] อ้างแล้ว, ในเชิงอรรถที่ ๘๙. หน้า ๔๕.

[95] เพิ่งอ้าง. หน้า ๕๙.

[96] เพิ่งอ้าง. หน้า ๔๘.

เห็นว่ามีดอกมิใช่เต็มตรอง แต่ที่อยากได้หีบหลวงสักใบ พอจะได้เปนเกียรติยศ คอยคอยอยู่นานเห็นไม่ได้การก็อ่อนใจ พอมีเหตุก็บอกออก เว้นแต่ยังไม่ไป ใคใครช่วยกันห้ามปรามก็ไม่ฟัง ว่าต่อรับสั่งถึงจะอยู่ได้ แล้วก็ให้ประทานหีบทองเสียสักใบ พออย่าให้ต้องขายหน้ากับคนที่เขามาใหม่ใหม่ มีคนรับแกก็รออยู่น้านนาน แต่เห็นไม่ได้การก็เสียใจ บอกว่าห่วงตึกจะออกไป

สุบัง *อุ๊ย หมั่นไส้ ไปแล้วยังอวดดีว่าหนีออกมาได้ ท่านโปรดปรานมากมาย แต่ตัวไม่สบายไม่เต็มใจ ถึงจะได้หีบทองหีบหยองก็ไม่เห็นดีอะไร เขาว่าผู้ชายตอมกราวกราว...*[97]

๓. กำหนดชื่อตัวละครให้ตรงกับนามท่านผู้ที่ต้องเล่นเป็นตัวละครนั้น ๆ วิธีการนี้เอง ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้กับท่านผู้เป็นครู ๓ ท่าน ซึ่งได้เอ่ยนามไปแล้วข้างต้น คือทรงพระราชนิพนธ์บท *"ท้าวอิ่ม"* ให้ท้าวศรีสัจจา (อิ่ม) เล่น *"ท้าวเปลี่ยน"* ให้ท้าวอินทร์สุริยา (เปลี่ยน) เล่น และ *"คุณป้าลำใย"* ให้คุณเถ้าแก่ลำใยเล่น ซึ่งเมื่อพิจารณาบทเจรจาแล้ว จะเห็นว่าทรงพระราชนิพนธ์ให้ตัวละครทั้งสามมีลักษณะเฉพาะบางอย่าง ที่สันนิษฐานได้ว่าคงจะทรงนำพฤติกรรมจริงของแต่ละท่านนั้นเอง มาเป็นบทบาท และบทเจรจาของตัวละคร อาทิ คุณลำใยผู้ที่บรรดาคุณข้างในมักแวะเวียนไปขอให้กันไรผมให้เสมอ และเป็นผู้ที่ชอบฟังธรรมเทศนามาก ดังเมื่อแรกปรากฏตัวในละครนั้น ก็เพิ่งจะกลับจากไปฟังเทศน์[98] และเมื่อจบฉากนาฏการก็จะไปฟังเทศน์ที่โรงทาน[99] อีกครั้ง

สำหรับท้าวเปลี่ยนนั้น ไม่มีบทที่แสดงลักษณะชัดเจนนัก แต่มีบทเจรจาของท้าวอิ่มบทหนึ่งตอนที่เล่นสะบ้าแพ้ แล้วถูกปรับให้ลุกขึ้นรำ ในชั้นแรกท้าวอิ่มไม่ยอมรำ แต่เสนอให้ท้าวเปลี่ยนเป็นผู้รำแทน บทมีว่า "*...แม่เปลี่ยนน่ะแน่ะ หล่อนซั่งรำงามเหมือนคุณวรจันทร์ ไปให้หล่อนรำเถอะ*"[100] ซึ่งเมื่อท้าวเปลี่ยนได้ยินดังนั้น ก็ลุกขึ้นแสดงความพร้อมที่จะรำแทนทันที จนผู้อื่นต้องทักท้วง ในที่สุด ท้าวอิ่มจึงยอมลุกขึ้นรำเอง

บทท้าวอิ่มซึ่งท้าวศรีสัจจา (อิ่ม) เป็นผู้เล่นนั้น เป็นตัวละครประกอบที่ได้รับการแจกบทให้มาก เด่น และมีน้ำเสียงยั่วล้อที่สุด กล่าวคือ ทรงพระราชนิพนธ์ให้เป็นตัวละครซึ่งพื้น

---

[97] เพิ่งอ้าง. หน้า ๕๖ - ๕๗.

[98] เพิ่งอ้าง. หน้า ๕๓ - ๕๔.

[99] เพิ่งอ้าง. หน้า ๕๙ - ๖๐.

[100] เพิ่งอ้าง. หน้า ๙๐.

อารมณ์เสียง่าย เมื่อได้ฟัง หรือเห็นอะไรที่ผิดหูผิดตา ก็มักจะฉุนเฉียว เอะอะปึงปัง ไม่ยอมสงบลงง่าย ๆ และหากมีใครห้ามปรามแล้ว ก็มักจะประกาศว่า *"จะเอาไปเฆี่ยนไปฆ่าที่ไหนก็เอาไปเถอะ"* บ้าง หรือบ่นว่า *"จะลาออกจากราชการ"* บ้างเสมอ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

มะดีหวี *อุ๊ย รำคาญคุณท้าวนี่นัก ยังไม่ยังทันไรก็โมโหออกโรม โรม ไปเปล่าเปล่านี้*

ท้าวอิ่ม *อ้าว ก็เมื่อเห็นยังงี้ก็พูดไปน่ะแหละ กลับกริ้วเอาว่าพูด ทีนี้จะได้ไม่พูดละ เอาเถอะ คราวนี้ไม่พูดละ พูดไม่ได้ละ ไม่พูด ไม่พูดละ เมื่อพูดผิดก็เอาออกเสียจากราชการเถอะ ไม่อยากทำหรอก*

บาหยัน *อุ๊ย ท่านจะพูดฤๅไม่พูดอะไรก็นิ่งเสียมั่งเถอะเจ้าค่ะ*

ท้าวอิ่ม *โอ อย่าสอดนะ อย่าสอด ข้าทำราชการมาก่อนเจ้า ข้ารู้นะ รู้ดอก เมื่อไม่ให้พูด จะได้ไม่พูด แต่ว่าผิดก็อย่ามาลงเอาอีแก่นี่นะ ประเดี๋ยวนี้อะไรอะไรก็ท้าวอิ่ม ท้าวอิ่ม นี่แหละ เอาเถอะ ไม่พูดละ ท้าวนางอื่นท่านมีดอก (ลุกขึ้น เดินไปนั่งห่าง ๆ กอดมือ แหงนหน้าเคี้ยวหมากบ่น) ยังงี้ละทำราชการไม่ได้ เห็นจะต้องออก เจ็บใจนัก*[101]

...

บาหยัน *นั่นอะไรล่ะเจ้าคะ อิฉันบอกให้ไปเที่ยวหา นิว่าใครเหลาะเอาละ*

ท้าวอิ่ม *ก็หามันไม่เห็นนี่นะ จะเอาไปเฆี่ยนไปฆ่าที่ไหนก็เอาไปเถอะ*

บาหยัน *ก็ท่านไม่หายังนี้ มันจะเห็นที่ไหนล่ะเจ้าคะ ราชการนะเจ้าคะ (บาหยันกลับไป)*

ท้าวอิ่ม *เอ๊า ให้เที่ยวหาก็หามันไป ให้ตีนหักตายโหงเสียรู้แล้วรู้รอดไป (ไปหากับนางกำนัลทั้งปวง เดินบ่นพึมพำ แล้วตะโกน) นางยุโบล แม่ยุโบลเจ้าขา ไปเสียข้างไหนล่ะเจ้าคะ (บ่น) จะรู้ที่ไปหาข้างไหนน่ะ ยังงี้ละเต็มทีละ ไม่เคยพบเคยเห็น (ตะโกน) คุณนายยุโบลเชิญมานี่เถิดเจ้าข้า อิฉันเจ็บเท้านักเจ้าข้า (นั่งบ่น) โอ๊ย นั่นมีอย่างฤๅ คนหนึ่งไปข้างไหนเสียแล้ว กลับใช้ให้เรามาหา จะรู้ที่ไปหาที่ไหน ยังงี้ฤๅชอบแต่ให้ผู้ชายเขาช่วยกันค้น*

---

[101] เพิ่งอ้าง. หน้า ๗๗ - ๗๘.

หาในป่าดูซิ ถึงจะถูก แต่พวกผู้หญิงใครจะไปเห็น เอาเถอะ ไม่หาไม่แหหละ จะเอาไปเฆี่ยนไปฆ่าที่ไหนก็เอาไปเถอะ...

หลายคน *ยังไงล่ะคุณเจ้าขา ท่านไปหาไม่ได้ฤา*

ท้าวอิ่ม *(ยืนท้าวสะเอว) โฮ้ย ไปหาไปแหมันที่ไหน ตีนจะหักจะด้วนเสียแล้วนี่ ไม่หาละ จะเอาไปฆ่าไปเฆี่ยนอะไรเสียก็เอาไปเถอะ* [102]

เชื่อได้ว่า เวลาที่นำบทเจรจาดังกล่าวไปเล่นออกโรงในครั้งนั้น ทั้งตัวท่านผู้เล่นเป็นท้าวอิ่ม ตัวละครอื่น ๆ และบรรดาท่านผู้ชมทั้งหลายที่รู้จักท้าวศรีสัจจา (อิ่ม) ย่อมจะรู้สึกขำขันกันทั่วหน้า และคงจะขันหนักขึ้นไปอีก หากท้าวศรีสัจจาไม่ยอมเล่นให้สมบท และประกาศว่า *"จะเอาไปเฆี่ยนไปฆ่าที่ไหนก็เอาไปเถอะ"* หรือ *"ยังงี้ละทำราชการไม่ได้ เห็นจะต้องออก"* นับเป็นพระปรีชายิ่งที่ทรงพระราชนิพนธ์บทเจรจาให้เข้ากับลักษณะเฉพาะตัวของผู้เล่น สมเหมาะกับผู้ชมกลุ่มเป้าหมาย เพื่อผลสำเร็จในเวลาที่นำละครไปเล่นออกโรง

จากบทเจรจาที่ยกมาเป็นตัวอย่างข้างต้น จะเห็นว่าทรงพระราชนิพนธ์คำกำกับการเล่นแทรกไว้ในระหว่างบทเจรจาด้วยเสมอ จึงเท่ากับว่าทรงกำกับการเล่นละครผ่านตัวบทพระราชนิพนธ์ด้วยนั่นเอง เพราะนอกจากจะทรงพระราชนิพนธ์การออกท่าทางของตัวละคร และการเข้าออกโรงละครแล้ว ยังคาดได้ว่าในขณะที่ทรงพระราชนิพนธ์นั้น คงจะทรงคะเนแล้วว่าจะปลูกโรงที่ใด ตอนใดจะใช้สถานที่จริง และตัวละครจะต้องเล่นกับสถานที่นั้น ๆ อย่างไร ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ยาหยา *ว่ายก็ได้จะเปนไรมี คอยดูเถอะให้ดีดี*
(นางยาหยาว่ายไปเปนท่าต่าง ๆ ตะแคงบ้าง หงายบ้าง ว่ายข้ามสระบ้าง พวกที่ดูพากันชมอือออไปต่าง ๆ แต่พากันขึ้นหมด นางสะเปียเอาลูกมะตาด ทุบทั่วตามคั่นอัฆจันท์แล้ว พอนางยาหยาข้ามไปถึงฝั่งสระฟากโน้น) ...
(...นางย่าหยาตกใจรีบว่ายมาเร็วเร็ว เหนื่อยอ่อนเต็มที่ ว่ายเต็มกระเดือก พอมา พอมาถึงบันไดก้าวขึ้นลื่นล้ม ตกน้ำลงไปใหม่ ขึ้นอิกล้มอิก สามหนสี่หน พวกนั้นล้อ เฮ ๆฮา ๆ ทีหลังจึงขึ้นมาบนบกได้) [103]

---

[102] เพิ่งอ้าง. หน้า ๑๑๒ - ๑๑๔.

[103] เพิ่งอ้าง. หน้า ๙๕.

บทพระราชนิพนธ์ตอนซึ่งเด่นที่สุด และเหมาะจะใช้เป็นตัวอย่างแสดงถึงพระราชจินตนาการที่ทรงใช้ระหว่างพระราชนิพนธ์บทเจรจา และคำกำกับการเล่นแทรกลงระหว่างบทร้องของเดิม เพื่อให้สามารถเล่นละครได้น่าดูตรงตามพระราชประสงค์ คือ บทที่ ๒๓ ท้าวล่าสำเข้าเฝ้าท้าวดาหา ดังต่อไปนี้

บท	*ลดองค์ลงเหนือบัลลังก์อาสน์*	*หมู่อมาตย์แวดล้อมหลายหลั่น*
จรกา	*(ยิ้ม ถวายบังคมสี่ครั้ง)*	
บท	*เห็นท้าวล่าสำมาอภิวันท์*	*พระผินผันภักตร์ตรัสประภาษไป*
จรกา	*(พลอยประนมมือไปด้วย แล้วหันหน้ามาบอกแก่เสนา) พี่ฉัน ดี ดี หึ้*	
บท	*ดูก่อนระตูผู้ทรงนาม*	*ค่อยมีความผาสุกฤาไฉน*
จรกา	*(ยิ้ม ถวายบังคม แล้วหันมาว่าแก่เสนา) รับสั่งกับพี่ฉัน (แล้วสกิดท้าวล่าสำ) กราบทูล กราบทูล หึ้*	
บท	*ครองบุรีราชฐานสำราญใจ*	*ฤาทุกข์โศกโรคภัยพาธา*
จรกา	*(หันหน้ามาว่าแก่เสนา มือชี้ล่าสำ) แขงแรง ไม่ใคร่จะเปนคนขี้โรคขี้ไภย หึ้ ...*	
บท	*เมื่อนั้น*	*ท้าวล่าสำสนองพระบรรหาร*
จรกา	*(สกิดท้าวล่าสำขนาบไป ประนมมือหัวเราะกับท้าวดาหาบ้าง แล้วหันมาว่ากับเสนา) กราบทูล*	
บท	*ว่ามิได้มีเหตุเภทพาล*	*อยู่สำราญเป็นสุขสวัสดี*
จรกา	*(สกิดท้าวล่าสำ) กราบทูล กราบทูล*	
บท	*ด้วยเดชานุภาพพระภูวไนย*	*ปกไปได้เย็นเกษี*
จรกา	*(พลอยไหว้ท้าวดาหาด้วย แล้วเอามือสกิดเท้าล่าสำ ทำหน้าเกิดความสองสามครั้ง)*	
บท	*ไพร่ฟ้าประชาชนมนตรี*	*ในธานีเกษมเปรมปรา*
จรกา	*(หันมาว่าแก่เสนา) ในเมืองล่าสำสบาย สบายมาก หึ้* [104]	

บทของจรกาบทที่ ๒ และบทรองสุดท้าย ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์คำกำกับการเล่นไว้ข้างต้น เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นชัดเจนว่าขณะที่ทรงพระราชนิพนธ์นั้น ทรงจินตนาการภาพละครกำลังเล่นออกโรงไปด้วยอย่างแน่นอน ฉะนั้น เมื่อทอดพระเนตรเห็นในจินตภาพว่าตัวละครที่

---

[104] เพิ่งอ้าง. หน้า ๓๗ - ๓๘.

เล่นเป็นท้าวล่าสำกำลังรำใช้บทท่าถวายบังคม จึงทรงพระราชนิพนธ์ให้จรกา *"พลอยประนมมือไปด้วย..."* และ *"พลอยไหว้ท้าวดาหาด้วย..."* ดังกล่าว และการที่ทรงพระราชนิพนธ์ให้จรกาชอบใช้เสียงงท้ายที่ฟังแปร่งหู ตลอดจนมีบทบาท และบทเจรจา ซึ่งส่อแสดงให้เห็นว่าเป็นผู้ไม่รู้ความเหมาะควรกับกาละเทศะนั้น ล้วนแต่เป็นวิธีที่ทรงกำกับการเล่นผ่านตัวบททั้งสิ้น

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ทั้ง **ปัญหายายแก่** และ **บทเจรจา ลครอิเหนา** เป็นบทพระราชนิพนธ์ที่แสดงให้ประจักษ์ถึงพระปรีชาสามารถในการพระราชนิพนธ์บทละครพูด ทั้งยังทำให้เห็นพระอัจฉริยลักษณ์ในการทรงกำกับ และอำนวยการเล่น ผ่านบทพระราชนิพนธ์ได้ด้วย

สรุป

เมื่อนำผลการศึกษาบทละครพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้ง ๗ เรื่อง มาประมวลเข้าด้วยกันแล้ว ได้คำตอบว่าการพิจารณาตัวบทด้วยนาฏยกระบวนทัศน์เช่นนี้ ช่วยแสดงให้เห็นถึงพระอัจฉริยลักษณ์ และพระปรีชาญาณแห่งองค์ผู้ทรงพระราชนิพนธ์ ทั้งในพระราชสถานะผู้เขียนบทละคร ผู้กรอกเพลง ผู้คัดเลือกตัวละคร ผู้กำกับ และผู้อำนวยการเล่นละคร ได้จริง สอดคล้องกับรายงานผลการวิจัยของ ศาสตราจารย์สุรพล วิรุฬห์รักษ์ ที่สรุปว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว *"ทรงสนพระทัย และทรงพระปรีชาสามารถในนาฏยศิลป์ไทย ทั้งเก่า และใหม่"*[105]

นอกจากนั้น ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิเคราะห์ด้วยนาฏยกระบวนทัศน์ครั้งนี้ คือ ช่วยสนับสนุน และเสริมให้ผลการศึกษาบทละครพระราชนิพนธ์ผ่านกระบวนทัศน์อื่น ๆ ที่เคยมีผู้อภิปราย และนำเสนอไว้แล้วนั้น มีน้ำหนักค่าความน่าเชื่อถือเพิ่มขึ้นด้วย จึงอาจกล่าวได้ว่า ความพยายามที่จะทดลองนำนาฏยกระบวนทัศน์มาใช้ศึกษาบทละครพระราชนิพนธ์ในครั้งนี้ ได้ผลเป็นที่น่าพึงพอใจตามสมควร ตามส่วนแห่งความสนใจ

---

[105] สุรพล วิรุฬห์รักษ์. ***วิวัฒนาการนาฏยศิลป์ไทยในกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.๒๓๒๕ - ๒๔๗๗.*** (กรุงเทพมหานคร: อัดสำเนา, ๒๕๔๑), หน้า ๑๐/๒๓.

ภาคผนวก

บทความชิ้นนี้จะไม่มีความสมบูรณ์เลย หากไม่สามารถจุดประกายให้มีผู้สนใจศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับบทละครพระราชนิพนธ์เพิ่มเติมต่อไป เพื่อขยาย **"เวทีวิจัยมนุษยศาสตร์ไทย"** ให้ลึกซึ้ง และกว้างขวางขึ้นอีก จึงสมควรจะต้องกล่าวถึงบทละครซึ่งเคยมีผู้บอกเล่า อ้างอิง และสันนิษฐานว่าเป็นพระราชนิพนธ์ รวม ๔ เรื่องได้แก่ เรื่อง **โจร ๔๐ ผัวกลัวเมีย พนันงดความโกรธ** และ **แม่ม่ายทรงเครื่อง** ไว้พอสังเขปด้วย ดังนี้

เรื่อง **โจร ๔๐** เป็นละครที่เล่นออกโรงในงานเลี้ยงโต๊ะปีใหม่ พ.ศ.๒๔๒๐ ซึ่งการเล่นละครครั้งนั้น *"มีบทร้องด้วย ๖ ท่อน เข้าใจว่าจะเป็นบทพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ ๕"*[106] ตามที่ ม.ร.ว.ศุภวัฒย์ เกษมศรี สันนิษฐานไว้ และเป็นข้อมูลตรงกับใน **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน** ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ว่า *"ขึ้นค่ำ ๑ เดือน ๕ ปีฉลูยังเปนอัฐศก จุลศักราช ๑๒๓๘...เวลาค่ำแต่งตัวเปนปชา เจ้านายแต่งต่าง ๆ กัน...นั่งโต๊ะเวลา ๒ ทุ่ม ๔ ทุ่มเลิก จับฉลากต่าง ๆ...แล้วเล่นกลแลเซียเตอจนรุ่ง ปีนี้เล่นเรื่องโจร ๔๐ กระเษมศรีเป็นอาลิบาบา ทองเป็นน้อง แถมเป็นบาบามัศเตฟา กรมเจริญเป็นนายโจร จิตรเปนมยิพา มีคำร้องด้วย ๖ ท่อน"*[107] แต่ทว่าไม่มีข้อมูลใดเลยที่ชี้ชัดว่า *"คำร้อง ๖ ท่อน"* ในการเล่นละคร ครั้งนั้น เป็นบทพระราชนิพนธ์ ทั้งยังไม่สามารถค้นหา *"คำร้อง ๖ ท่อน"* ที่กล่าวถึงมาศึกษาได้ในปัจจุบันด้วย

การเล่นกล และเล่นละครในงานสโมสรสำราญ ภายหลังการเลี้ยงโต๊ะวันปีใหม่ จะเริ่มมีขึ้นตั้งแต่ปีใด ไม่ทราบแน่ชัด แต่มีหลักฐานยืนยันว่า ในการเลี้ยงโต๊ะปีใหม่ พ.ศ.๒๔๑๙ (ปีชวด จุลศักราช ๑๒๓๗) นั้น ได้มีการเล่นกลแล้ว ดังความใน **หนังสือ COURT ข่าวราชการ เล่ม ๒** ว่า *"เวลา ๒ ยามเศษ เสด็จมาที่กลางชลาด้านตวันตกแห่งพระที่นั่งบรมราชสถิตย์มโหฬาร ประทับร้อนด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้าฝ่ายในเปนอันมาก ที่ชลาหน้าโรงกลทอดพระเนตรเล่นกลของรอยยัลมายิเกมต์ โซเซเอดตี แลกลนี้เล่นสนุกนัก แลเล่นอยู่จนเวลา ๑๐ ทุ่มเศษ"*[108] กระทั่งถึงปีถัดมา จึงมีการเล่นกล และเล่นละคร เรื่อง **โจร ๔๐** ดังกล่าวแล้ว

---

[106] ศุภวัฒย์ เกษมศรี, ม.ร.ว.. ***พระประวัติกรมหมื่นทิวากรวงษ์ประวัติ.*** (พระนคร: มิตรสยาม, ๒๕๑๗), หน้า ๘๖.

[107] จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ***จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*** *ภาค ๑*. (พระนคร: โรงพิมพ์สยามพณิชยการ), ๒๔๗๖. หน้า ๑ - ๒.

[108] ***หนังสือ*** *COURT* ***ข่าวราชการ เจ้านาย ๑๑ พระองค์ทรงช่วยกันแต่ง เล่ม ๒***. (พระนคร: โรงพิมพ์ไท), ๒๔๖๖. หน้า ๑๙ - ๒๐.

ต่อมาถึง พ.ศ.๒๔๒๑ การเลี้ยงโต๊ะปีใหม่ในพระบรมมหาราชวัง ก็มีการเล่นกล และละคร อีกเช่นเคย ดังข้อความในพระราชนิพนธ์ **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน** ว่า *"วันพุธขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๕ ปีขาล ยังเป็นนพศก ๑๒๓๙... ค่ำเจ้านายแต่งแฟนซีมาดินเน่อ ๒ ทุ่มเลิกโต๊ะ ไปรับของฉลากแล้วลงไปเล่นกลและลคร เล่นเรื่องตาบอดและสัตว์ป่า เรื่องตารุ่ง จนเช้าโมงหนึ่ง"*[109]

เนื้อเรื่องละคร *"เรื่องตารุ่ง"* ตามที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียกอย่างลำลอง ใน **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน** ข้างต้นนั้น เป็นเรื่องของสามีภรรยาคู่หนึ่งที่ภรรยามีนิสัยชอบข่มสามี พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นทิวากรวงษ์ประวัติ ทรงเล่นเป็น *"ตัวตาผัวชื่อรุ่ง กรมหมื่นอดิศรอุดมเดชเป็นเมียชื่อยายจั่น ในที่สุดของเรื่องกลับกลายเป็นว่าผัวชกเมีย ๆ ก็เลยกลัวผัวไม่กล้าข่มเหงอีกต่อไป"*[110] และละครเรื่องนี้ ก็คือ เรื่อง **ผัวกลัวเมีย** ตามชื่อที่ ม.ร.ว. ศุภวัฒย์ เกษมศรี บันทึกไว้ และปรากฏชื่อรวมอยู่ในรายการ *"พระราชกรณียกิจ ด้านการเขียนบทละคร"*[111] เป็นครั้งแรก

แต่เมื่อกลับไปทบทวนข้อความจากพระราชนิพนธ์ **จดหมายหมายเหตุพระราชกิจรายวัน** เกี่ยวกับการเล่นละคร *"เรื่องตารุ่ง"* ซ้ำอีกครั้ง ทำให้มีความเชื่อว่านอกจากเสด็จลงทอดพระเนตรละครแล้ว ก็คงจะมิได้มีส่วนเกี่ยวข้องใด ๆ กับการเล่นละครครั้งนั้นเป็นแน่ ตราบจนถึงงานสโมสรปีใหม่ปีต่อมา คือ พ.ศ.๒๔๒๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่ง ในการจัดเล่นละคร **นิทราชาคริช** ดังได้กล่าวถึงโดยละเอียดในบทความมาแล้ว และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์ไว้ว่า เป็น *"คราวสุดท้าย"*"[112] ที่มีการเล่น "ลครพูดชั้นเดิม" ในกาลมงคลปีใหม่ด้วย

ในส่วนของละคร เรื่อง **พนันงดความโกรธ** ซึ่งปรากฏชื่อรวมอยู่ในรายการเดียวกับ เรื่อง **ผัวกลัวเมีย**ด้วยนั้น พบข้อมูลเกี่ยวกับละครเรื่องนี้เพียงสั้น ๆ ในบันทึกความทรงจำ ของ ขุนวิจิตรมาตรา ว่า *"ดูเหมือนจะมีขึ้นในงานฉลองหอพระสมุดวชิรญาณ เมื่อ ปี พ.ศ. ๒๔๓๒"*[113] เท่านั้น

---

[109] จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ***จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๗***. (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร), ๒๔๗๗. หน้า ๑.

[110] อ้างแล้ว, ในเชิงอรรถที่ ๑๐๖.

[111] สุรพล วิรุฬห์รักษ์. "พระราชกรณียกิจ ด้านการเขียนบทละคร," ใน ***นาฏยศิลป์รัชกาลที่ ๕***. (แผ่นโปร่งใส) หน้า ๒๙.

[112] อ้างแล้ว, ในเชิงอรรถที่ ๑๕๘.

[113] วิจิตรมาตรา, ขุน. ***๘๐ปีในชีวิตข้าพเจ้า***. (กรุงเทพมหานคร: บัณฑิตการพิมพ์), หน้า ๔๓.

สำหรับบทละคร เรื่อง **แม่ม่ายทรงเครื่อง** เป็นเรื่องที่ ศาสตราจารย์ พลตรี ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เคยกล่าวถึงในระหว่างการสนทนาอย่างไม่เป็นทางการครั้งหนึ่ง[114] ว่าท่านผู้ใหญ่เคยเล่าให้ท่านฟังว่า คราวที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสประเทศในทวีปยุโรปครั้งแรก เมื่อ พ.ศ.๒๔๔๐ นั้น ได้ทรงพระราชนิพนธ์บทละครพูดเรื่องนี้ ส่งกลับมายังประเทศไทยเพื่อพระราชทานแด่ "สมเด็จพระรีเยนต์" (สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ขณะทรงดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์) เนื้อเรื่องละครกล่าวถึงสตรีที่สามีต้องจากบ้านไปแดนไกลชั่วคราว แต่ท่านผู้ใหญ่ผู้เล่าก็มิได้เคยเห็นตัวบท หรือชมการเล่นละครเรื่องนี้เลย

หากข้อมูลเพียงน้อยนิดเกี่ยวกับบทละคร ๔ เรื่อง นี้ จะจุดประกาย หรือเป็นต้นทางให้บรรดาผู้ที่สนใจศึกษาพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ติดตามสืบค้นให้พบตัวบท และหาหลักฐานมาสนับสนุน และ/หรือ คัดค้าน ต่อไปแล้ว ก็จะเป็นประโยชน์แก่การศึกษาในสาขามนุษยศาสตร์ อย่างยิ่ง

---

[114] ศาสตราจารย์ พลตรี ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นางสุวรรณี ชลานุเคราะห์ และนายจักรกฤษณ์ ดวงพัตรา ณ บ้านเลขที่ ๙ ซอยพระพินิจ (ซอยสวนพลู) เขตสาทร กรุงเทพมหานคร เมื่อ วันที่ ๒๐ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๓๗.

บรรณานุกรม

เอกสารฉบับตีพิมพ์

กระทรวงกลาโหม. ***จอมทัพไทยและเอกลักษณ์การทหารของแผ่นดิน.*** กรุงเทพมหานคร: พับลิคบิสเนสพรินท์, ๒๕๓๕.

กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, สถาบันไทยคดีศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. เงาะป่า ฉบับลายพระหัตถ์สมเด็จเจ้าฟ้า นิภานภดล กรมขุนอู่ทองเขตขัตติยนารี. ใน ***บทละครเรื่องเงาะป่า.*** ม.ป.ท., ๒๕๔๐.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ***บทเบิกโรงละครหลวง พระบรมราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔.*** (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ โปรดให้พิมพ์ เมื่อปีวอก พ.ศ.๒๔๖๓). พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๖๓.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ***คำเจรจาละครเรื่องอิเหนา.*** (เจ้าจอมสมบูรณ์ รัชกาลที่ ๕ พิมพ์แจกในงานทำบุญ อายุ ๖๐ ปี เมื่อปีฉลู พ.ศ.๒๔๘๐). พระนคร: โรงพิมพ์น่ำเชียง, ๒๔๘๐.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ***จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปีเถาะ จุลศักราช ๑๒๔๑.*** (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้เจ้าภาพตีพิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ พระปฏิเวทย์วิศิษฎ์ (สาย เลขยานนท์) ณ เมรุวัดธาตุทอง วันเสาร์ ที่ ๒๑ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๑๓). พระนคร: แสงทองการพิมพ์, ๒๕๑๓.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ***จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในรัชกาลที่ ๕ ปีมะโรง พ.ศ.๒๔๑๑ - ปีระกา พ.ศ.๒๔๑๖.*** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๗.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ***จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๑.*** (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทาน ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณวดี ปีระกา พ.ศ.๒๔๗๖). พระนคร: โรงพิมพ์สยามพณิชยการ, ๒๔๗๖.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ***จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๗.*** (พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์โท หม่อมเจ้าธำรงศิริ ศรีธวัช ป.ม., ต.ช., ว.ป.ร. ๓, ร.จ.พ.

วันที่ ๒ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๗๗ ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๗.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ***จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๑๙.*** (สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โปรดให้พิมพ์พระราชทานในงานพระเมรุ สมเด็จพระปิตุจฉา เจ้าฟ้าวลัยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรี ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๔). พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๘๗.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. จับระบำพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๕. ใน ***บทลครชุดเบ็ดเตล็ดในเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ ในรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๔ ที่ ๕ และพระราชนิพนธ์กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ.*** (แจกในการพระกฐินพระราชทานพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา ณ บวรมงคล พระพุทธศักราช ๒๔๖๖). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๖.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ***บทเจรจา ลครอิเหนา.*** (พระนางเจ้า สุขุมาลมารศรีพระราชเทวีโปรดให้พิมพ์ ในงานฉลองพระชัณษาซายิด เมื่อปีระกา พ.ศ.๒๔๖๔). พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๖๔.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ***บทเจรจา ลครอิเหนา และ ตำนาน เรื่อง ละครอิเหนา.*** (พิมพ์เป็นธรรมบรรณาการ ในงานฌาปนกิจศพ คุณแม่ส้มจีน กาญจนวัฒน์ ณ ฌาปนสถาน วัดธาตุทอง กรุงเทพมหานคร วันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๑๖). กรุงเทพมหานคร: ศูนย์การพิมพ์, ๒๕๑๖.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ***บทเจรจาละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.*** (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางเนื่อง อุมะวิชนี ณ ฌาปนสถานกองทัพอากาศ วัดพระศรีมหาธาตุ วันที่ ๒๖ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๒๐). ม.ป.ท., ๒๕๒๐.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ***บทลคร เรื่อง เงาะป่า.*** (พระราชทานกรรมสิทธิ แก่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้านิภานภดล). พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๖.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ***บทละครเรื่องเงาะป่า พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.*** พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๒.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ปัญหายายแก่. ใน ***สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.*** กรุงเทพมหานคร: สยาม, ๒๕๒๗.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชนิพนธ์บทร้องลคร เรื่องนิทราชาคริช. ใน ***ลิลิต นิทราชาคริช.*** (พระราชนิพนธ์ ใน พระบาทสมเด็จฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับ

ตำนานแลบทร้องลคร เจ้านายทรงเล่นเรื่องนิทราชาคริช ในรัชกาลที่ ๕ สมเด็จพระมาตุจฉาเจ้าฯ พระบรมราชเทวี โปรดฯ ให้พิมพ์ในงานเฉลิมพระชันสาครบ ๖๐ ปี บริบูรณ์ เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๔๖๕). พระนคร: โรงพิมพ์ไท, ๒๔๖๕.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ***พระราชนิพนธ์บทระบำตลกในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.*** (พิมพ์แจกเป็นที่ระลึกในงานมงคลทำบุญฉลองอายุครบ ๖๐ ทัศ ของเจ้าจอมมารดาเลื่อน ในรัชชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๔๗๘). พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, ๒๔๗๘.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ***เรื่องเงาะป่า.*** (พระราชทานให้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้านิภานภดล ซึ่งได้ทรงคัดเขียน จดบาญชีรับกรรมสิทธิ์เปนส่วนของพระองค์ท่าน รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๕). พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, ๒๔๔๙.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ***วงศเทวราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ เมื่อปีวอก พ.ศ.๒๔๒๗ ภาคที่ ๑.*** (พระเจ้าพี่นางเธอพระองค์เจ้าอัพภันตรีปชา พระองค์เจ้าทิพยาลังการ โปรดให้พิมพ์ในงารพระราชทานเพลิงศพ เจ้าจอมมารดาแส รัชกาลที่ ๕ ท จ ว, รัตน จ ป ร, เมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๔๖๙). พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, ๒๔๖๙.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ***วงศเทวราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ เมื่อปีวอก พ.ศ.๒๔๒๗ ภาคที่ ๒.*** (พระเจ้าวรวงศเธอพระองค์เจ้าเฉลิมเขตรมงคล โปรดให้พิมพ์ในงารพระราชทานเพลิงศพ เจ้าจอมมารดาแส รัชกาลที่ ๕ ท จ ว, รัตน จ ป ร, เมื่อปีขาล พ.ศ.๒๔๖๙). พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, ๒๔๖๙.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ***ตำนาน เรื่อง ลครอิเหนา.*** (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ แต่งถวายพระนางสุขุมาลมารศรี พระราชเทวี ในงานฉลองพระชัณษาชายิด เมื่อปีระกา พ.ศ.๒๔๖๔). พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๖๔.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ***พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนเสวยราชย์.*** (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้พิมพ์ในงานพระศพ สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมขุนสงขลานครินทร ครบปัญญาสมวาร ณ วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๔๗๒). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๒.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ***ระเบียบตำนานลคร เล่นที่วังวรดิศ.*** (ในงานฉลองพระชนมายุครบ ๖๐ ทัศ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ เล่น

คืนที่ ๒ วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๔๖๕) พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๕.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. อธิบายว่าด้วยพระราชนิพนธ์บทกลอน. ใน ***พระราชนิพนธ์ไดอรีชืมทราบ กับตามเสด็จประพาศไทรโยค***. (พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงจันทบุรีนฤนาถ กับหม่อมเจ้าหญิงอับศรสมาน โปรดให้พิมพ์แจกในการศพหม่อมเจ้าชาย (พุฒ)). ม.ป.ท., ๒๔๕๖.

ทวีศักดิ์ ญาณประทีป. ***วรรณกรรมพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว***. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๒.

ประพจน์ อัศววิรุฬหการ. วรรณคดีและการแสดงนิทราชาคริต. ใน ***จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเฉลิมฉลอง ๑๕๐ ปี พระบรมราชสมภพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว***. (เอกสารประกอบการประชุมวิชาการ เรื่อง นิทราชาคริต วันศุกร์ที่ ๑๓ มิถุนายน ๒๕๔๖ ณ หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย). กรุงเทพมหานคร: เอกสารอัดสำเนา, ๒๕๔๖.

พัฒนพงศ์ภักดี, หลวง. ***บทละคอนเรื่องวงศเทวราช หลวงพัฒนพงศ์ภักดี (ทิม สุขยางค์) แต่งอันเปนมูลเหตุให้พระบาทสมเด็จฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ต่อล้อ***. (พระวิมาดาเธอฯ กรมพระสุธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา โปรดให้พิมพ์เปนมิตรพลี ในการเปิดตึกมาลินี ซึ่งสร้างเปนอนุสาวรีย์ แห่งสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนศรีสัชนาลัยสุรกัญญา พระธิดา เมื่อวันที่ ๓๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๙). พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, ๒๔๖๙.

พิชิตปรีชากร, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง. ***ประชุมพระนิพนธ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร***. (หม่อมหลวงรสลิน คัคนางค์ พิมพ์สนองพระคุณคุณย่า หม่อมสุ่น คัคนางค์ ยุคล วันที่ ๕ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๙๓). พระนคร: โรงพิมพ์ตีรณสาร, ๒๔๙๓.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. ***บทละครนอกพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒***. กรุงเทพมหานคร : ทวีการพิมพ์, ๒๕๒๕.

วิจิตรมาตรา, ขุน. ***๘๐ ปี ในชีวิตข้าพเจ้า***. (อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันพฤหัสบดี ที่ ๙ ตุลาคม ๒๕๒๓). กรุงเทพมหานคร: บัณฑิตการพิมพ์, ๒๕๒๓.

วินัย จินดารักษ์. วิเคราะห์บทร้อยกรองพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. กรุงเทพมหานคร: อัดสำเนา, ๒๕๔๐.

ศุภวัฒย์ เกษมศรี, ม.ร.ว.. ***พระประวัติกรมหมื่นทิวากรวงษ์ประวัติ.*** (พิมพ์แจกในงานฉลองครบ ๖ รอบ ม.จ.วัฒยากร เกษมศรี). พระนคร: มิตรสยาม, ๒๕๑๐.

สดับ ลดาวัลย์, เจ้าจอม ม.ร.ว.. เรื่องบ่อเกิดของพระราชนิพนธ์ "เงาะป่า". ใน ***เจ้าจอมหม่อมราชวงศ์สดับในรัชกาลที่ ๕.*** กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๖.

สุรพล วิรุฬห์รักษ์. ***นาฏยศิลป์รัชกาลที่ ๕.*** (สำเนาแผ่นโปร่งใส และเอกสารประกอบการบรรยายเสนอผลงานวิจัย ของ ภาคีสมาชิก ประเภทวิจิตรศิลป์ สาขาวิชานาฏกรรม ต่อที่ประชุมสำนักศิลปกรรม วันที่ ๕ พฤศจิกายน ๒๕๔๖ ณ ราชบัณฑิตยสถาน). กรุงเทพมหานคร: อัดสำเนา, ๒๕๔๖.

สุรพล วิรุฬห์รักษ์. **วิวัฒนาการนาฏยศิลป์ไทยในกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.๒๓๒๕ - ๒๔๗๗.** (รายงานการวิจัยเงินทุนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เฉลิมฉลองสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: อัดสำเนา, ๒๕๔๑.

หนังสือ COURT ข่าวราชการ เจ้านาย ๑๑ พระองค์ทรงช่วยกันแต่ง เล่ม ๒. (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภานุพันธุวงศ์วรเดช โปรดฯ ให้พิมพ์ในงารฉลองพระชัณษา เมื่อปีกุญ พ.ศ.๒๔๖๖). พระนคร: โรงพิมพ์ไท, ๒๔๖๖.

เอกสารฉบับตัวเขียน

จับระบำตลก. ห้องเอกสารโบราณ, หอสมุดแห่งชาติ. หมู่กลอนบทละคร เลขที่ ๑๘๑. ตู้ที่ ๑๑๕ ชั้น ๔/๓ มัดที่ ๒๑๗.

ระเบียบการแสดงละครต่าง ๆ. ห้องเอกสารโบราณ, หอสมุดแห่งชาติ. หมู่กลอนบทละคร เลขที่ ๑ - ๖. ตู้ที่ ๑๑๔ ชั้น ๑/๓ มัดที่ ๑๓/ก.

เรื่องอิเหนา จัดโรงละคร. ห้องเอกสารโบราณ, หอสมุดแห่งชาติ. หมู่กลอนบทละคร เลขที่ ๕๐๔ - ๕๐๖ และ ๕๐๘. ตู้ที่ ๑๑๔ ชั้น ๔/๑ มัดที่ ๒๐๓.

เรื่องอิเหนา เบ็ดเตล็ด. ห้องเอกสารโบราณ, หอสมุดแห่งชาติ. หมู่กลอนบทละคร เลขที่ ๕๐๗. ตู้ที่ ๑๑๔ ชั้น ๔/๑ มัดที่ ๒๐๓.

บางระจัน: ประวัติศาสตร์ในวรรณกรรม

Bangrachan: History in Literature

บาหยัน อิ่มสำราญ*

บทคัดย่อ

เรื่องราวของชาวบ้านบางระจันในประวัติศาสตร์ไปสร้างสรรค์เป็นวรรณกรรมนั้น เริ่มต้นตั้งแต่รัชกาลที่ ๖ คือ เรื่อง**ลิลิตดั้นสดุดีบ้านบางระจัน** ของพระยาอุปกิตศิลปสาร โดยมีจุดมุ่งหมายสดุดีวีรกรรมของชาวบ้านบางระจัน เพื่อโน้มนำให้เกิดความรักชาติศาสนาและพระมหากษัตริย์ ต่อมาในยุคสร้างชาติ สมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม เรื่องราวของชาวบ้านบางระจันในวรรณกรรมได้รับการพัฒนาไปสู่ความเป็นชาตินิยมสูงสุด ดังที่ปรากฏในนวนิยายเรื่อง **บางระจัน** ของ ไม้ เมืองเดิม ในยุคที่มีการแบ่งขั้วความคิดทางการเมือง สว่าง ขวัญบุญ เขียน**เลือดเนื้อพลีเพื่อไทย** วรรณกรรมเรื่องนี้สะท้อนความคิดรักชาติ เทิดทูนเอกราชและอธิปไตยผ่านวีรกรรมของชาวบ้านบางระจัน ในยุคโลกไร้พรมแดน เรื่องบางระจันในประวัติศาสตร์ก็ยังคงมีบทบาทหน้าที่ในฐานะที่เป็นสื่อในการสร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์ ดังจะเห็นได้จากนวนิยายเรื่อง**อตีตา**ของทมยันตี

Abstract

The story of Bangrachan in history was first transferred into literature in the period of King Rama VI ; it was the poetry **Lilit-Dan Sadudi Baan Bangrachan (poetry of praising Bangrachan)** written by Phraya Upakitsilapasarn. Its aim is making "the spirit of love in nation, religion and king". Later, in the period of nation-building of the premier Field Marshal Pibunsongkram, the story of Bangrachan in literature was developed to chauvinistic theme as in **Bangrachan**, the novel of Mai Muangderm. Later, in the period of polarization of political thought, Sawang Kwanboon wrote **Leudneu Pli Peu Thai (the blood is for Thai)** for showing " the spirit of love in nation, independence and sovereignty. Again, in the age of globalization, the story of Bangrachan in history is still functioned in making historical consciousness as in **Atita (the past)**, the novel of Tomyanti.

---

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทนำ

"บางระจัน" เป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับการต่อสู้ของสามัญชนที่ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ กล่าวได้ว่าคนไทยทุกคนเคยได้ยินได้ฟัง หรือเคยรับรู้เรื่องราวดังกล่าวจากการบอกเล่า จากการอ่านหนังสือ จากบทเพลง หรือจากสื่อบันเทิงอื่น ๆ เช่น ละครหรือภาพยนตร์ ซึ่งถูกปรุงแต่งสีสันให้แตกต่างหลากหลายกันออกไปตามลักษณะของสื่อ แต่หัวใจของเรื่องไม่แตกต่างกัน คือ ต้องการแสดงถึงน้ำใจอันกล้าหาญเด็ดเดี่ยวของชาวบ้านในการต่อสู้กับผู้รุกราน

ชาวบ้านบางระจันมีเกียรติภูมิและศักดิ์ศรีจริงตามที่ปรากฏตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์หรือไม่ คงเป็นเรื่องยากที่จะพิสูจน์ให้แจ่มชัดลงไปได้ แต่ที่เชื่อได้อย่างแน่นอนก็คือเรื่องบางระจันนั้นกลายเป็นแรงบันดาลใจให้นักประพันธ์นำมาแต่งเป็นวรรณกรรมหลายเรื่อง ทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง บางเรื่องอาจจำลองเหตุการณ์ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์เอาไว้อย่างครบถ้วน บางเรื่องอาจอาศัยเพียงโครงเรื่องแล้วสร้างตัวละครใหม่แสดงบทบาท ใช้การสู้รบที่เกิดขึ้นที่บางระจันเป็นฉากเพื่อนำเรื่องไปสู่จุดหมายที่ผู้เขียนต้องการ

บทความนี้ผู้เขียนต้องการรวบรวมวรรณกรรมไทย[1] ที่นำเอาเรื่องราวบางระจันในประวัติศาสตร์มาเป็นเค้าโครงสำคัญในการแต่งโดยมีสมมติฐานอยู่ว่า ไม่ว่าเวลาจะเปลี่ยนแปลงไปนานเท่าไร จุดมุ่งหมายหลักของเรื่องบางระจันคือการเชิดชูจิตใจรักชาติของสามัญชนจะยังคงอยู่ตลอดไป แต่ความคิดดังกล่าวจะเข้มข้นเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับว่าสังคมในยุคนั้นจะเป็นเช่นใด

"บางระจัน" ในหลักฐานทางประวัติศาสตร์

เอกสารที่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวอ้างถึงบางระจันมีหลายชิ้น ได้แก่ จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี คำให้การขุนหลวงหาวัด พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับบริติชมิวเซียม พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา นอกจากนี้ยังมีหนังสือเล่มสำคัญของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเรื่องไทยรบพม่า ทั้งหมดกล่าวถึงเรื่องบางระจันว่าเกิดขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้าเอกทัศน์เมื่อกรุงศรีอยุธยาใกล้จะเสียกรุงครั้งที่สอง การต่อสู้ของชาวบ้านบางระจันเพื่อต้านทานกองทัพพม่านั้นได้บันทึกไว้ในลักษณะต่างกันดังต่อไปนี้

๑. เอกสารที่บันทึกเรื่องบางระจันเพียงชื่อ ได้แก่ จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี และคำให้การของขุนหลวงหาวัด เอกสารฉบับแรกกล่าวถึง "บางระจัน" ในฐานะที่เป็น

---

[1] ขอบเขตของข้อมูลที่ใช้ศึกษาในบทความนี้ ใช้เฉพาะข้อมูลวรรณกรรมเพื่อการอ่าน ไม่รวมถึงบทเพลงที่ใช้ขับร้อง เนื่องจากบทเพลงที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับบางระจันมีหลายเพลง และมีประเด็นและวิธีการศึกษาที่แตกต่างออกไป สมควรเขียนเป็นบทความอีกเรื่องหนึ่งโดยศึกษาร่วมกับบทเพลงปลุกใจที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เพลงอื่น

ชื่อค่ายที่พม่าตั้งประชิดล้อมกรุงศรีอยุธยา และชื่อ "ค่ายบ้านระจัน" ไม่ใช่ "ค่ายบางระจัน" ที่สำคัญก็คือ ไม่มีวีรกรรมของชาวบ้านไทยเกิดขึ้น ณ สถานที่แห่งนี้ ส่วนคำให้การขุนหลวงหาวัดกล่าวถึง "บางระจัน" ว่าเป็นชื่อค่ายหนึ่งในสิบแปดค่ายที่พม่าตั้งอยู่รายล้อมกรุงศรีอยุธยา และชื่อ "ค่ายบ้านระจัน" ไม่ใช่ "ค่ายบางระจัน" เช่นเดียวกับจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี

๒. เอกสารที่บันทึกเรื่องบางระจันอย่างคร่าวๆ ได้แก่ พระราชพงศาวดารฉบับบริติชมิวเซียม พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) พระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ เรื่องบางระจันในพระราชพงศาวดารทั้ง ๓ ฉบับ มิใช่เป็นเพียงการเรียกขานชื่อค่ายเหมือนเอกสาร ๒ ฉบับที่กล่าวมาข้างต้น แต่มีการกล่าวถึงสถานที่ บุคคล และเหตุการณ์ สถานที่ยังคงใช้ชื่อ "บ้านระจัน" ส่วนชื่อบุคคลที่ปรากฏในตอนนี้ ได้แก่ พระอาจารย์วัดเขานางบวช นายจันเขียว พระยารัตนาธิเบศ ชาวบ้าน และพม่า เหตุการณ์ก็คือพม่าตีค่ายบางระจันเพราะชาวบ้านไม่ยอมสวามิภักดิ์ แม้ว่าจะพยายามเกลี้ยกล่อมให้ยอมแพ้ แต่ชาวบ้านกลับฆ่าพม่าล้มตายเป็นอันมาก พม่าพยายามจะตีค่ายบางระจันหลายครั้งแต่ไม่สำเร็จ ชาวบ้านพยายามต่อสู้ด้วยการเดินทางเข้ามาขอปืนใหญ่ในเมืองหลวงแต่ไม่ได้ เพราะเมืองหลวงเกรงว่าหากค่ายแตก ปืนใหญ่จะกลายเป็นอาวุธให้พม่าเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยา พระยารัตนาธิเบศไปหล่อปืนใหญ่ให้ ๒ กระบอก แต่ก็สู้พม่าไม่ได้ ค่ายแตกชาวบ้านล้มตายเป็นอันมาก

การรบของชาวบ้านบางระจันที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกลุ่มนี้ จะมีรายละเอียดเพิ่มมากขึ้นกว่าเอกสารกลุ่มแรกที่กล่าวมาข้างต้น อย่างไรก็ตาม การรบดังกล่าวก็ยังคงเป็นการปะทะครั้งย่อยๆ ระหว่างกองกำลังของพม่ากับชาวบ้านตามเส้นทางที่พม่าเคลื่อนทัพผ่านจากทางเหนือเพื่อลงมาล้อมกรุงศรีอยุธยา และดูเหมือนว่าผู้บันทึกจะไม่ให้ความสำคัญที่โดดเด่นเป็นพิเศษนัก เพราะจะกล่าวรวมๆ ไปกับการรบที่ปากน้ำประสบ โดยตัดฉากสลับกันไปมา ไม่ได้มีการเน้นย้ำการรบที่บ้านระจันโดยละเอียดเพียงเหตุการณ์เดียว

> *...**ฝ่ายชาวค่ายบ้านระจันยกออกตั้งอยู่นอกค่าย ไล่ตะลุมบอนแทงฟันพม่าล้มตายเป็นอันมาก** ข้างเสนาบดีผู้น้อย ยกออกไปจะตีค่ายพม่าซึ่งตั้งอยู่ ณ วัดป่าฝ้าย ปากน้ำประสบ ให้สานสีชุกแบกไปตั้ง ถ้าจะให้ตั้งที่ใด จะเอาสีชุกตั้งเรียงให้ชิดกัน แล้วจะขุดดินใส่บังเป็นค่าย และคนยกไปวันนั้นมากเต็มทุ่ง เสนาบดีให้หยุดแคร่ที่ใดก็หยุดพร้อมๆกัน รั้งรอไป*
>
> *ครั้นเห็นพม่าวัดป่าฝ้าย ขี่ม้าข้ามน้ำไปหาค่ายใหญ่ฟากตะวันตกเป็นหลายม้า จึ่งขับคนเข้าตี พม่าในค่ายยิงปืนออกมาถูกล้มลง ๕-๖คน คนทั้งนั้น*

*ก็ถอยมาสิ้น ครั้นเพลาเย็นก็เลิกทัพกลับมา **ประมาณ ๒-๓ วัน พม่าก็ยกไป ตีค่ายบ้านระจันอีก ทำการกวดขันขึ้นกว่าเก่า** ...*

(พระราชพงศาวดารฉบับบริติชมิวเซียม ๒๕๐๗: ๖๓๒)

ความแตกต่างของเรื่องบางระจันในพระราชพงศาวดารฉบับบริติชมิวเซียมพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) และพระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ มีอยู่บ้างตรงชื่อบุคคลและการใช้ถ้อยคำสำนวนที่ผิดเพี้ยนกันไปบ้างเล็กน้อย

๓. เอกสารที่เล่าเรื่องบางระจันอย่างละเอียด ได้แก่ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา และหนังสือเรื่องไทยรบพม่า

เรื่องบางระจันที่บันทึกไว้ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขานั้น หากพิจารณาจากโครงเรื่องใหญ่มิได้แตกต่างกับเอกสารกลุ่มที่สอง กล่าวคือเป็นเรื่องของการต่อสู้ระหว่างนักรบชาวบ้านไทยกับกองกำลังของพม่าและจบลงด้วยความพ่ายแพ้ของฝ่ายไทย ส่วนรายละเอียดในพระราชพงศาวดารฉบับนี้พิสดารกว่าเรื่องบางระจันในพระราชพงศาวดารทุกฉบับที่กล่าวมาแล้ว ทั้งในแง่เนื้อเรื่อง ตัวละคร และการใช้ภาษา

เรื่องบางระจันในพระราชพงศาวดารฉบับนี้ เปิดเรื่องด้วยเหตุการณ์ก่อนอันเป็นมูลเหตุให้ชาวบ้านลุกขึ้นสู้กับพม่ากล่าวคือ กองกำลังของพม่าทำตัวเยี่ยงโจรเข้ามาปล้นทรัพย์สินเงินทองและบุตรหญิง ส่วนรายละเอียดในเรื่องบางระจันที่ทำให้พระราชพงศาวดารฉบับนี้แตกต่างกับ พระราชพงศาวดารฉบับอื่น ๆที่กล่าวมาแล้ว ได้แก่ รายละเอียดเกี่ยวกับตัวบุคคล อันได้แก่ชื่อและบทบาทของบุคคลในเรื่อง เหตุการณ์ รวมทั้งการแสดงทรรศนะเกี่ยวกับการศึกสงคราม

บุคคลที่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร แบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือฝ่ายบางระจัน และฝ่ายพม่า ฝ่ายบางระจัน ได้แก่ พระอาจารย์ธรรมโชติ วัดเขานางบวช นายแท่น นายโช นายอิน นายเมือง เป็นชาวบ้านสีบัวทอง แขวงเมืองสิงค์ นายดอกชาวบ้านตรับ นายทองแก้วบ้านโพทะเล พันเรือง นายทองเหม็น นายจันหนวดเขี้ยว ขุนสัน ฝ่ายพม่า ได้แก่ งาจุนหวุ่น เยกิหวุ่น ติงจาโบ่ สุรินทจอข่อง แยจออากา จิแก อากาปันญี และพระนายกอง

พระอาจารย์ธรรมโชติเดิมอยู่วัดเขานางบวช ต่อมามาอยู่ ณ วัดโพธิ์เก้าต้น บางระจัน เป็นที่พึ่งของชาวบ้าน มีความรู้ทางเครื่องรางของขลัง เป็นผู้เสกวัตถุมงคลเพื่อให้ชาวบ้านใช้คุ้มครองตนเองเมื่อออกรบ เมื่อบางระจันแตกข่าวบางกระแสก็ว่าพระอาจารย์มรณภาพในที่ค่าย บ้างก็ว่าพระอาจารย์หายสาบสูญไป

นายแท่น เป็นชาวบ้านสีบัวทอง แขวงเมืองสิงค์ เป็นคนกล้าหาญ เป็นหัวหน้าพาชาวบ้านบุกเข้าไล่ตะลุมบอนทหารพม่า เป็นผลให้ถูกปืนพม่าเข้าที่เข่า เจ็บป่วยเป็นเวลานานภายหลังเสียชีวิตในค่าย

นายทองเหม็นชอบดื่มสุรา เป็นนักรบผู้กล้าหาญและมีฝีมือ เคยได้รับมอบหมายเป็นปีกซ้ายเมื่อคราวที่สุรินทจอข่องยกมาตี วันหนึ่งเมาสุราขี่กระบือเผือกยกพลเข้าตีค่ายพม่า ปะทะกับพระนายกองและพลรามัญ นายทองเหม็นขับกระบือไล่ถลำเข้ากลางทัพแต่เพียงผู้เดียว พลพม่าแทงฟันนายทองเหม็นไม่เข้า สุดท้ายสู้รบจนสิ้นกำลัง พม่าจับตัวได้และถูกทุบตายในที่รบ

พันเรืองเป็นชาวบ้านที่ฝ่ายพม่าต้องการตัว ถึงกับส่งพลร้อยเศษมาตามจับ เป็นเหตุให้พลพม่าต้องปะทะกับชาวบ้านบางระจันเป็นครั้งแรกที่ฝั่งแม่น้ำ พันเรืองมีความสามารถในการรบได้รับมอบหมายให้เป็นปีกซ้าย เมื่อคราวรบกับสุรินทจอข่อง เป็นหัวหน้าชาวบ้านที่มีชีวิตอยู่ต่อสู้กับพม่า จนกระทั่งถึงตอนท้ายที่ค่ายบางระจันใกล้แตก และเป็นผู้คิดอ่านร่วมกับนายทองแสงใหญ่ส่งคนเข้ามาขอปืนใหญ่และกระสุนดินดำในเมืองหลวง

ส่วนขุนสันยิงปืนแม่น มีฝีมือในการรบ นายจันหนวดเขี้ยวก็เป็นนักรบคนสำคัญที่ยกพลออกรบพม่าอีกหลายครั้ง แต่ในที่สุดทั้งสองก็ตายในที่รบ

ฝ่ายพม่านั้น นายทัพได้แก่ งาจุนหวุ่น เยกิหวุ่น ติงจาโบ่ สุรินทรจอข่อง แยจออากา จิกแก อากาปันญี พระนายกอง นายทัพเหล่านี้ล้วนแต่เป็นผู้คุมกองกำลังมาตีค่ายบางระจัน ส่วนใหญ่จะบอกเพียงคุมทหารมาจำนวนหนึ่งปะทะกับชาวบ้านบางระจันและในที่สุดก็แตกพ่ายกลับไป ยกเว้นการรบที่มีสุรินทจอข่อง และพระนายกองเป็นนายทัพที่จะมีรายละเอียดมากกว่าครั้งอื่นๆ

ด้านเหตุการณ์นั้นพบว่า เหตุการณ์ที่ปรากฏเฉพาะในพระราชพงศาวดารฉบับนี้ก็คือ การระบุถึงสาเหตุที่ชาวบ้านลุกขึ้นต่อสู้ว่า พม่าทำตัวประหนึ่งโจร *"เร่งเอาทรัพย์เงินทองและบุตรหญิง"* (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา: ๒๖๙)

ส่วนเหตุการณ์ด้านการรบในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาระบุว่ามีการรบถึง ๘ ครั้ง การรบครั้งสำคัญได้แก่การรบครั้งที่สี่ ฝ่ายไทยมีนายมีแท่นเป็นนายทัพ นายทองเหม็นเป็นปีกขวา พันเรืองเป็นปีกซ้าย ฝ่ายพม่ามีสุรินทรจอข่องเป็นนายทัพ การรบครั้งนี้พระราชพงศาวดารบรรยายไว้อย่างดุเดือดว่า

> *"...กองทัพพม่ายกมาตั้งอยู่ฟากคลองข้างโน้น ได้ยิงปืนโต้ตอบกันทั้งสองฝ่าย พม่าเห็นไทยน้อยก็ตั้งรบอยู่มิได้ท้อถอย ทัพไทยจึงขนเอาไม้และหญ้ามาถมคลองและยกข้ามคลองรุกไปรบพม่าถึงอาวุธสั้น เข้าไล่ตะลุมบอนฟันฆ่าพม่าล้มตายเป็นอันมาก และสุรินทจอข่องนายทัพนั้น กั้นร่มระย้าอยู่ในกลางพล เร่งให้ตีกลองรบ รบกันตั้งแต่เช้าจนตะวันเที่ยง พลทหารไทยวิ่งเข้าฟันตัดศีรษะสุรินทจอข่องขาดตกม้าตายท่ามกลางสนามรบ..."*
>
> (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา: ๒๗๑)

ส่วนทรรศนะเกี่ยวกับศึกสงครามนั้น จะแฝงอยู่ในการบรรยายการสู้รบ โดยจะไม่แสดงความชื่นชมชัยชนะของชาวบ้านบางระจันโดยตรง แต่จะกล่าวว่า *"พม่ากลัวฝีมือไทยค่ายบ้านระจันนัก"* (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา:๒๗๒) หรือให้ภาพพม่าที่ขวัญเสียเพราะความพ่ายแพ้จากการสู้รบ หวาดกลัวกองกำลังของชาวบ้านถึงขนาดหุงข้าวสุกบ้างไม่สุกบ้าง ได้กินข้าวบ้างไม่ได้กินข้าวบ้าง เพราะเกรงว่ากองกำลังชาวบ้านจะยกมาโจมตี

แต่เดิมนั้นจารีตของการบันทึกพระราชพงศาวดารนั้นจะให้ความสำคัญเฉพาะเรื่องกษัตริย์ การที่พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาซึ่งเป็นพงศาวดารที่ชำระหลังสุด[2] ให้ความสำคัญกับเรื่องของสามัญชนเป็นพิเศษ โดยให้รายละเอียดในเรื่องบุคคล เหตุการณ์ และแสดงทรรศนะที่เกี่ยวข้องกับการรบที่บ้านบางระจัน แสดงให้เห็นขนบการบันทึกพงศาวดารที่เปลี่ยนไปจากยุคก่อนหน้า สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงระบบคิดในหมู่ชนชั้นนำไทย ที่เริ่มให้ความสำคัญต่อสามัญชนในฐานะส่วนหนึ่งของรัฐ เรื่องราวเล็กๆของชาวบ้านเพียงไม่กี่บรรทัดที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับที่ชำระก่อนหน้าจึงถูกขยายความอย่างมากในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา และกลายเป็นจุดเริ่มต้นของเรื่องเล่าบางระจันที่เป็นอมตะในสังคมไทย

หนังสือเรื่องไทยรบพม่า ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นตัวอย่างอันดีที่แสดงให้เห็นอิทธิพลของเรื่องบางระจันจากพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เพราะมีเนื้อความคล้ายคลึงกันมาก จะแตกต่างกันบ้างก็คือสำนวนภาษา หนังสือไทยรบพม่านำเรื่องบางระจันในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขามาเล่าให้ง่ายและเป็นระบบระเบียบมากขึ้น โดยเริ่มต้นเรื่องด้วยสำนวนว่า *"แต่มีเรื่องอัศจรรย์เกิดขึ้นทางหัวเมืองในตอนนี้เรื่อง ๑ คือเมื่อเดือน ๓ ปีระกา ...."* (ดำรงราชานุภาพ,สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา ๒๕๒๐: ๓๔๙) และมีข้อความลงท้ายในเชิงยกย่องสรรเสริญชาวบ้านบางระจันโดยไม่ปรากฏในเอกสารฉบับอื่น ได้แก่ *"เรื่องราวของพวกนักรบบ้านบางระจันมีมาดังนี้ คนทั้งปวงยกย่องเกียรติยศมาตราบเท่าทุกวันนี้"*(ดำรงราชานุภาพ,สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา ๒๕๒๐: ๓๕๗) นอกจากนั้น สิ่งที่แตกต่างกันอีกประการหนึ่งก็คือการระบุชื่อผู้ที่อาสานำกองกำลังมารบกับบางระจันว่าชื่อ "สุกี้" ในขณะที่พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเรียกว่า "พระนายกอง"

เอกสารทั้งสองเรื่องนี้มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องบางระจันเนื่องจากมีรายละเอียดที่สามารถนำไปใช้เป็นวัตถุดิบในการประพันธ์ได้ โดยในขั้นต้นถือพระราช

---

[2] เอกสารที่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ฉบับนี้ชำระหลังสุดคือสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระองค์โปรดให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิทชำระขึ้นใหม่ โดยได้เลือกสรรเหตุการณ์บางอย่างที่เชื่อถือได้มาจากหนังสือโบราณว่าด้วยกฎหมาย และพงศาวดารเขมรหลายฉบับ กับคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ซึ่งเชื่อถือได้

พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่าเป็นแม่แบบเรื่องบางระจันให้แก่เรื่องไทยรบพม่า และต่อจากนั้นทั้งพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาและเรื่องไทยรบพม่าก็เป็นแหล่งอ้างอิงแก่ผู้สนใจสร้างสรรค์งานที่เกี่ยวข้องกับเรื่องบางระจันต่อไป รวมถึงบางระจันในรูปแบบของวรรณกรรมที่จะกล่าวถึงในบทความนี้ด้วย

กล่าวโดยสรุป เรื่องบางระจันที่ปรากฏในเอกสารที่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์คือ จดหมายเหตุ พระราชพงศาวดาร และในหนังสือเรื่องไทยรบพม่านั้น มีลักษณะร่วมกันคือเป็นเรื่องการสงครามระหว่างไทยกับพม่าที่เกิดขึ้นที่ค่ายบางระจัน แต่มีวิธีการนำเสนอเรื่องแตกต่างกันเป็น ๓ ลักษณะ

ลักษณะแรก อ้างถึงเพียงแต่ชื่อของหมู่บ้านบางระจัน ได้แก่ จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี คำให้การขุนหลวงหาวัด

ลักษณะที่สอง เล่าเรื่องราวอย่างย่นย่อ ได้แก่ พระราชพงศาวดารฉบับบริติชมิวเซียมและพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)

ลักษณะที่สาม เล่าเรื่องราวอย่างละเอียด ระบุชื่อบุคคล วันเวลา สถานที่ และรายละเอียดของเหตุการณ์ ชื่อบุคคลและรายละเอียดของเหตุการณ์จำนวนมากไม่ปรากฏในพงศาวดารฉบับอื่น เอกสารกลุ่มนี้ ได้แก่ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา และหนังสือเรื่องไทยรบพม่า โดยเฉพาะเรื่องไทยรบพม่านี้ผู้นิพนธ์ได้เพิ่มเติมทรรศนะส่วนตัวในเชิงยกย่องวีรกรรมของชาวบ้านไว้ในตอนท้ายอีกด้วย

"บางระจัน" ในวรรณกรรม

การนำวีรกรรมของชาวบ้านบางระจัน มาสร้างสรรค์เป็นวรรณกรรมเรื่องสำคัญนั้น ๔ เรื่อง ดังต่อไปนี้

๑. **ลิลิตดั้นสดุดีบ้านบางระจัน** ของ มหาอำมาตย์เอกพระยาอุปกิตศิลปสาร

๒. **บางระจัน** ของ ไม้ เมืองเดิม

๓. **เลือดเนื้อพลีเพื่อไทย** ของ สว่าง ขวัญบุญ

๔. **อตีตา** ของ ทมยันตี

วรรณกรรมทั้ง ๔ เรื่องนี้ แต่งเป็นร้อยกรอง ๒ เรื่อง ได้แก่ เรื่อง **ลิลิตดั้นสดุดีบ้านบางระจัน** ของ มหาอำมาตย์เอกพระยาอุปกิตศิลปสาร และ **เลือดเนื้อพลีเพื่อไทย** ของ สว่าง ขวัญบุญ และแต่งเป็นนวนิยาย ๒ เรื่อง ได้แก่ **บางระจัน** ของ ไม้ เมืองเดิม และ**อตีตา** ของ ทมยันตี แต่ละเรื่องนั้นมีประวัติความเป็นมาและเนื้อเรื่องดังจะกล่าวถึงดังต่อไปนี้

๑. ลิลิตดั้นสดุดีบ้านบางระจัน ของ มหาอำมาตย์เอกพระยาอุปกิตศิลปสาร วรรณกรรมเรื่องนี้แต่งเสร็จเมื่อวันที่ ๑๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๕ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตีพิมพ์รวมเล่มรวมกับบทประพันธ์เรื่องอื่น ๆ ในหนังสือ "คำประพันธ์บางเรื่อง" เพื่อแจกในงานฌาปนกิจศพบิดา(นายหว่าง กาญจนชีวะ) ภรรยา(คุณหญิงอุปกิตศิลปสาร) และน้องชาย (พระภิกษุสุ่น กาญจนชีวะ) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ ต่อมากระทรวงศึกษาธิการในสมัยนั้น ได้นำหนังสือเล่มนี้มาเป็นหนังสือแบบเรียนสำหรับชั้นมัธยมศึกษาปีที่๖ และยกเลิกไปเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงหลักสูตร (สว่างวรรณ กาญจนชีวะ ๒๕๒๔ : คำนำ)

พระยาอุปกิตศิลปสารนำเค้าเรื่องวีรกรรมของชาวบ้านบางระจันมาจากเรื่อง ไทยรบพม่า ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ โดยกล่าวไว้ในตอนท้ายเรื่องว่า

บางระจันเรื่องนี้ *นำเสนอ*
จากเรื่องรบพม่าของ *พระเจ้า*
บรมวงศ์เธอ ***กรมพระ ดำรงฯนา***
ผูกลิลิตเค้าดั้น *ประดับกรรณ*

(น.๔๑)

ลิลิตดั้นสดุดีบ้านบางระจันนี้ แต่งด้วย คำประพันธ์ประเภทลิลิต ประกอบด้วย ร่ายดั้น ๑๒ บท โคลงดั้นวิวิธมาลี ๓๖ บท และโคลงสามดั้น ๑๕ บท มีองค์ประกอบ ๓ ส่วน ได้แก่ ส่วนนำเรื่อง เนื้อเรื่อง และสรุป

ส่วนนำเรื่อง เรียกว่าประณามพจน์คือคำไหว้ครู ใน**ลิลิตสดุดีบ้านบางระจันนั้น** คือร่ายบทแรก และโคลงดั้น ๔ บทที่ตามมา อันได้แก่ เนื้อหาร่าย เป็นการกล่าวชมรัฐสยามว่ามีความยิ่งใหญ่ สุขสบายเจริญรุ่งเรืองและสวยงามราวกับเมืองของเทวดา เปรียบเทียบเมืองหลวงว่าประดุจเขาไกรลาส ประชาชนมีความเจริญรุ่งเรือง มีความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ มีทรัพยากรธรรมชาติ อันได้แก่ ป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ สัตว์ป่า ทรัพย์ในดินสินในน้ำ อุดมสมบูรณ์ไปด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหารทั้งพืชสวนพืชไร่ มีการติดต่อกับต่างประเทศจนเป็นที่ยอมรับในระดับนานาชาติ มีพระมหากษัตริย์ปกครองบ้านเมือง สนับสนุนศาสนาอันนำมาซึ่งสันติ เป็นผลให้ประชาชนมีชีวิตมีความสุขสนุกสนาน ส่วนโคลงดั้น ๔ บทที่ตามมานั้นเป็นการยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าเป็นกษัตริย์ผู้ทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรม เปรียบประดุจฉัตรของพระพรหมซึ่งปกป้องบ้านเมือง มีพระมหากรุณาธิคุณอันหาที่เปรียบมิได้ ผู้ประพันธ์ขอเทิดทูนชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ไว้ประดุจดั่งชีวิต ขอสดุดีพระเกียรติคุณเพื่อเป็นสิริมงคลและผลงานเขียนเรื่องนี้ขอถวายเป็นเครื่องสักการะแก่พระองค์ท่าน

จากนั้นจึงเข้าสู่เนื้อเรื่อง ซึ่งแต่งด้วยร่ายดั้น โคลง ๒ ดั้น โคลง ๓ ดั้น และโคลง ๔ ดั้น สลับกันไป โดยดำเนินเรื่องไปตามเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในหนังสือไทยรบพม่า ตั้งแต่พม่ายกทัพมาล้อมกรุงศรีอยุธยา เข้าปล้นทรัพย์สินและฉุดคร่าบุตรสาวของชาวบ้าน สร้างความเดือดร้อนให้แก่ประชาชนเป็นอันมาก มีคนกล้ากลุ่มหนึ่งรวมกำลังกันต่อต้านฆ่าฟันพม่าล้มตายเป็นอันมาก แล้วหนีไปพึ่งพระอาจารย์ธัมมโชต ที่วัดเขานางบวช สุพรรณบุรี ส้องสุมกำลังคน แล้วจึงอพยพไปตั้งค่ายที่บางระจันต่อสู้ต้านทานพม่า พม่าเข้าตีค่ายบางระจัน ๗ ครั้ง แต่ก็พ่ายแพ้ไปทุกครั้ง ผู้แต่งให้ความสำคัญต่อการศึกครั้งที่ ๔ และครั้งที่ ๗ ซึ่งฝ่ายบางระจันได้ชัยชนะอย่างงดงามในการต่อสู้ แต่ศึกครั้งที่ ๘ ซึ่งฝ่ายพม่าแต่งตั้งให้สุกี้เป็นแม่ทัพนั้น บางระจันไม่อาจต้านทานได้ เพราะสุกี้ใช้กลยุทธ์ให้ชาวบ้านบางระจันออกรบนอกค่าย ทำให้ชาวบ้านต้องล้มตายเป็นอันมาก ครั้นไปขอปืนใหญ่จากเมืองหลวงก็ไม่ได้ หล่อปืนใหญ่ใช้เองก็ร้าวใช้การไม่ได้ ในที่สุดค่ายบางระจันก็ถูกตีแตก

ส่วนสรุป แต่งด้วยโคลง ๒ ดั้น ๑๓ บทโคลง ๔ ดั้น ๔ บท และร่ายดั้น ๑ บท เนื้อหาเป็นการสรรเสริญเกียรติคุณของชาวบ้านบางระจัน โดยเริ่มต้นสดุดีชาวบ้านบางระจันในฐานะที่เป็นกลุ่มชาวบ้านจำนวนน้อยนิดร่วมกันต่อสู้กับพม่า การตายของชาวบ้านบางระจันนั้นเป็นการตายที่สมศักดิ์ศรีของการที่ได้เกิดมา และถึงจะเป็นเพียงชาวบ้านธรรมดาแต่มีจิตใจกล้าหาญ ต่อสู้พม่าจนได้ชัยชนะถึง ๗ ครั้ง การกระทำเยี่ยงนี้ไม่ว่าไปที่ไหนก็มีคนนับถือ และแม้ว่าชาวบ้านบางระจันจะเสียชีวิตไปแล้ว แต่ความดีงามทั้งหลายจะเลื่องลือไปทุกหนทุกแห่ง แม้แต่รุ่นลูกหลานได้รับฟังเรื่องราวของท่านก็ยังปลาบปลื้ม อิ่มอกอิ่มใจ

จากนั้นก็พรรณนาถึงเกียรติคุณแห่งวีรชนบ้านบางระจันทีละคน เริ่มตั้งแต่อาจารย์ธัมมโชติ นายแท่น นายทองเหม็น พันเรือง ขุนสรรค์ นายจันทร์หนวดเขี้ยว นายทองแสงใหญ่ แสดงความคารวะชาวบ้านบางระจันอีกครั้ง ในฐานะเป็นเพื่อนร่วมชาติผู้เขียนยังรู้สึกความปลาบปลื้มจนน้ำตาไหลถึงเพียงนี้ หากผู้ที่เป็นลูกหลานวีรชนเหล่านี้จะยิ่งปลาบปลื้มในวีรกรรมเพียงใด ลงท้ายเรื่องด้วยการแสดงความอิ่มใจที่ได้แต่งเรื่องการต่อสู้ของชาวบ้านบางระจันจนเสร็จสิ้น และอวยพรให้ชาติสยามจงเจริญรุ่งเรือง และขอให้ผลงานเรื่องนี้จงอยู่คู่ชาติสยามตลอดไป

ในบทประณามพจน์ตอนต้นเรื่องนั้น มีข้อน่าสังเกตก็คือกวีมิได้แต่งโดยใช้จารีตของบทประณามพจน์แบบวรรณกรรมในช่วงก่อนหน้านี้ ซึ่งมักเริ่มต้นเรื่องด้วยสูตรสำเร็จที่คล้ายคลึงกัน คือ กวีจะกล่าวการชมปราสาทราชวัง ชมความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา และชมบุญญาบารมีของพระมหากษัตริย์ เช่น บทประณามพจน์ในลิลิตยวนพ่าย กำสรวลโคลงดั้น นิราศนรินทร์ ลิลิตตะเลงพ่าย เป็นต้น แต่ลิลิตดั้นสดุดีบ้านบางระจันจะเริ่มต้นเรื่องด้วยการระบุถึงสยามในฐานะรัฐที่มีความเจริญรุ่งเรือง *"ศรีศรี**สยามรัฐ** หัดหัดถิ่นสุรฐาน สราญราวสุรราษฎร์ โอภาสเพียงสุรภพ ลาภหลั่งลบสุรโลก..."*(น.๒๖)

ผู้แต่งแสดงความภูมิใจในชาติของตนอย่างมากที่มีความมั่งคั่งไม่ว่าจะเป็นในเมืองหลวงหรือหัวเมือง มีทรัพยากรธรรมชาติและพืชพันธุ์ธัญญาหารอันอุดม ได้รับการยอมรับจากนานาประเทศ และมีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางของรัฐ "เป็นปึ่นสยามสากล ก่องหล้า" (น.๒๖) กวีแสดงจุดยืนทางความคิดที่แน่วแน่ชัดเจนว่ารักชาติศาสนาและพระมหากษัตริย์ *"รักชาติศาสน์เจ้าหล้า เล่ห์ชนม์"* (น.๒๗)

การนำเสนอบทประณามพจน์ในลักษณะนี้ ในแง่วรรณกรรมนั้นถือว่าเป็นความพยายามเกริ่นนำเรื่องเพื่อให้สอดรับกับเนื้อหาซึ่งเป็นเรื่องของเหล่าชาวบ้านที่ช่วยกันปกป้องบ้านเมืองอันเป็นสิ่งที่มีค่าที่สุดให้พ้นจากเงื้อมมือของผู้รุกราน แต่ในแง่ประวัติศาสตร์บทประณามพจน์ดังกล่าวได้ชี้ให้เห็นว่ารัฐจารีตแบบดั้งเดิมดังที่ปรากฏในบทประณามพจน์แบบเก่านั้นเป็นอดีตไปเสียแล้ว รัฐแบบใหม่นั้นประกอบไปด้วยเขตแดนที่ชัดเจน มีประชาชน พืชพันธุ์ธัญญาหาร สัตว์บกสัตว์น้ำ ทรัพยากรธรรมชาติ มีศาสนา มีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์รวมจิตใจ และเป็นรัฐที่เป็นที่ยอมรับในระดับสากล เป็นสิ่งที่เข้ามาแทนที่

ความรู้สึกรักและภูมิใจรัฐแบบใหม่ที่มีชาติศาสนาและพระมหากษัตริย์เป็นเป้าหมายนี้ผู้แต่งได้ใช้เป็นบรรทัดฐานทางความคิด และนำมาใช้เป็นเหตุผลของการลุกขึ้นสู้ของชาวบ้านบางระจัน ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

ความสนใจของกวีที่จะนำเรื่องราวในประวัติศาสตร์ไทยมาแต่งเป็นวรรณกรรมจะไม่ใช่ของใหม่ เพราะก่อนหน้านี้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ก็ได้นำสงครามคราวสมเด็จพระนเรศวรกระทำยุทธหัตถีกับพม่ามานิพนธ์เป็นวรรณกรรมเรื่องลิลิตตะเลงพ่าย สุนทรภู่แต่งเสภาพระราชพงศาวดาร ซึ่งรวมไปถึงโคลงประกอบภาพเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์อย่างโคลงภาพพระราชพงศาวดาร วรรณกรรมเหล่านี้แสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงทางโลกทรรศน์และภูมิปัญญาของกวีไทยในช่วงหลังรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมาที่ให้ความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ของตนเอง จนเกิดแรงบันดาลใจไม่ว่าจะด้วยเหตุใดก็ตามที่จะสร้างสรรค์งานวรรณกรรมเพื่อจำลองอดีตที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารมาเป็นวรรณกรรม

ลิลิตดั้นสดุดีบ้านบางระจัน ก็เป็นวรรณกรรมอีกเรื่องหนึ่งที่อยู่ในกระแสดังกล่าว หากแต่ว่ามีความแตกต่างกันในแง่ที่ว่ามิได้เป็นการจำลองอดีตที่มีศูนย์กลางอยู่ที่พระมหากษัตริย์และความยิ่งใหญ่ของราชสำนัก แต่เป็นเรื่องของไพร่ฟ้าคือชาวบ้านธรรมดาสามัญที่เป็นเรื่องเล่าสั้นๆแทรกอยู่ในพระราชพงศาวดาร การให้คุณค่าเรื่องราวของชาวบ้านของกวีราชสำนักจนถึงขั้นนำมาแต่งเป็นวรรณกรรมประเภทลิลิตนั้นยังไม่เคยปรากฏมาก่อนหน้านี้เลย จึงนับเป็นครั้งแรกที่เรื่องของไพร่ฟ้าประชาชนได้รับการกล่าวขวัญถึง อย่างไรก็ตาม พบว่ามีความพยายามเชื่อมโยงเรื่องราวการต่อสู้ของประชาชนให้เข้ากับบริบทของรัฐแบบใหม่ ทั้งที่การอธิบายเช่นนั้นไม่ปรากฏในเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ไม่ว่าจะเป็นเอกสารลักษณะใดที่เกี่ยวข้องกับเรื่องบางระจัน แม้แต่ใน

หนังสือเรื่องไทยรบพม่า ซึ่งผู้แต่งกล่าวว่าได้ใช้หนังสือเล่มนี้เป็นต้นเค้าในการแต่ง นั่นก็คือความพยายามที่จะอธิบายการต่อสู้ของชาวบ้านว่าเป็นการต่อสู้เพื่อชาติศาสนาพระมหากษัตริย์ ซึ่งผู้แต่งได้ใส่ความคิดลักษณะนี้เข้าไปในเรื่องหลายตอน ในขณะที่หนังสือเรื่องไทยรบพม่ากล่าวเพียงแต่ว่าเหตุที่ชาวบ้านลุกขึ้นสู้เพราะ *"พวกราษฎรพากันโกรธ จึงคิดจะแก้แค้นพม่า"* (น.๓๖๗) แต่ในลิลิตดั้นสดุดีบ้านบางระจันกล่าวว่า

"จักจองพจนประพันธ์ สรรอุทาหรณ์หาญ ขานคุณชาวบ้านบางระจัน ***ผู้เพ็ญฉันท์ภักดิ์ชาติ ศาสน์กษัตริย์สุจริต กอบกิจช่วยชาติตน****"* *(น.๒๗)*

"ยังมีชายชาวสยาม นามนายแท่นกับสหาย นายโชตินายเมืองนายอิน อยู่แดนดินสิงห์บุรี ณ บ้านศรีบัวทอง อีกสองชายชาวเขต เมืองวิเศษชัยชาญ นามขนานนายดอก บอกตำบลบ้านกรับกับนายทองแก้ว, อยู่หมู่บ้านโพธิ์ทะเล หกนายเหหากัน พลันปรึกษาปรองดอง ***ปองแก้แค้นแทนชาติ*** *" (น.๒๘)*

"ความเป็นไทยเคยถนอม ใครจักยอมยื่นให้
ส่ำศัตรูล้างได้ ดูจปอง" (น.๒๙)

การแปรความหมายการต่อสู้ของชาวบ้านบางระจันจากการต่อสู้เพื่อป้องกันตัวจากการถูกกดขี่ข่มเหงเป็นการต่อสู้เพื่อชาติศาสนาและพระมหากษัตริย์นั้น ถือว่าเป็นการตีความในกรอบแนวคิดชาตินิยม ซึ่งน่าจะเชื่อได้ว่าผู้แต่งต้องการนำเรื่องราวการต่อสู้อันน่าสะเทือนใจของชาวบ้านบางระจันมาอธิบายใหม่ภายใต้กรอบของรัฐชาติแบบใหม่ จากการตายเพราะการต่อสู้เพื่อป้องกันตัวและการล้างแค้น กลับกลายมาเป็นการตายเพื่ออุดมการณ์ชาติศาสนาพระมหากษัตริย์ ทั้งนี้เพราะเมื่อระบบมูลนายสลายลงไป ไพร่ฟ้าประชาชนกลายเป็นพลกนิกรของรัฐ การสร้างวรรณกรรมเพื่อสดุดีวีรกรรมของกษัตริย์ให้ประชาชนรับรู้และประทับใจเพียงช่องทางเดียวไม่เพียงพอที่จะสร้างความมั่นคงให้กับรัฐ แต่จำเป็นต้องปลุกเร้าให้ประชาชนเห็นแบบอย่างของประชาชนที่ผู้ปกครองอยากให้เป็น อันเป็นการแสวงหาวิธีการที่จะช่วยสถาปนาความมั่นคงให้รัฐแบบใหม่อีกช่องทางหนึ่ง

ก่อนหน้าที่พระยาอุปกิตศิลปสารจะประพันธ์**ลิลิตสดุดีบ้านบางระจันนั้น** ก็ได้มีกวีตั้งแต่เมื่อครั้งอดีตรจนาผลงานวรรณกรรมเพื่อจุดมุ่งหมายคือการยกย่องสดุดีมาแล้ว สมัยอยุธยา ได้แก่ ลิลิตยวนพ่าย ฉันท์เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระ

นารายณ์มหาราช โคลงชะลอพระพุทธไสยาสน์ ในสมัยกรุงธนบุรี ได้แก่ โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี

ในสมัยรัตนโกสินทร์ มีคำประพันธ์ประเภทสดุดี ๒๖ เรื่อง เรื่องสำคัญ ๆ ได้แก่ โคลงเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โคลงยอพระเกียรติพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ลิลิตตะเลงพ่าย โคลงดั้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน กลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ยอพระเกียรติสามรัชกาล เพลงยาวเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โคลงสรรเสริญพระเกียรติเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลปักษ์ใต้ พ.ศ. ๒๔๖๐ เป็นต้น

วรรณกรรมสดุดีที่กล่าวมานี้ทั้งหมดเป็นวรรณกรรมที่ยอพระเกียรติพระมหากษัตริย์ไว้อย่างยิ่งใหญ่ว่า เป็นเทวราชาบ้าง ธรรมราชาบ้าง นอกจากนั้นทรงไว้ซึ่งบุญญาภินิหารและพระปรีชาสามารถอย่างหาที่สุดมิได้

กล่าวได้ว่า **ลิลิตดั้นสดุดีบ้านบางระจันนั้น** เป็นวรรณกรรมที่เปลี่ยนมุมมองจากการสดุดีพระมหากษัตริย์มาเป็นการสดุดีสามัญชนเป็นครั้งแรกของประวัติวรรณกรรมไทย นอกจากนั้นยังนำเสนอเรื่องราวโดยใช้จารีตการเขียนวรรณกรรมสดุดีกษัตริย์ กล่าวคือ มีบทประณามพจน์ เนื้อเรื่อง และสรุปหรือนิคมคาถารวมทั้งการใช้คำประพันธ์ประเภทลิลิต ซึ่งในอดีตเคยใช้ในการเขียนเรื่องเกี่ยวกับกษัตริย์ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นลิลิตพระลอ ลิลิตยวนพ่าย ลิลิตตะเลงพ่าย เป็นต้น

ลิลิตดั้นสดุดีบ้านบางระจันจึงนับเป็นพยายามของผู้แต่งที่กล้าเปลี่ยนแปลงจารีตของวรรณกรรมสดุดีที่เคยใช้กับชนชั้นสูงมาเป็นเรื่องของชาวบ้าน ความสำคัญของ**ลิลิตดั้นสดุดีบ้านบางระจัน**ก็คือ เป็นวรรณกรรมสดุดีชนชั้นไพร่เป็นเรื่องแรก และชนชั้นไพร่ที่รับการยกย่องอย่างสูงเด่นก็คือชาวบ้านบางระจัน แต่การสดุดีดังกล่าวอยู่ภายใต้กรอบของรัฐชาติแบบใหม่ที่มุ่งปลูกฝังอุดมการณ์ภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ทำให้การต่อสู้ของชาวบ้านบางระจันต้องกลายเป็นการต่อสู้ของสามัญชนเพื่อปกป้องชาติศาสนาพระมหากษัตริย์ไปด้วย ทั้งที่ชาวบ้านบางระจันตัวจริงไม่เคยได้รู้จักอุดมการณ์เหล่านี้เลย

๒. **บางระจัน** ของ ไม้ เมืองเดิม เป็นวรรณกรรมที่นำเรื่องราวการต่อสู้ของชาวบ้านบางระจันมาแต่งในรูปแบบนวนิยายเป็นเรื่องแรก ไม้ เมืองเดิมแต่งเรื่องนี้ราวพ.ศ. ๒๔๘๐–๒๔๘๕ อันเป็นยุคที่จอมพลป. พิบูลสงครามใช้นโยบายสร้างชาติ โดยสร้างสิ่งเร้าต่างๆ เพื่อรวมพลังประชาชน เช่น กำหนดรัฐนิยม จัดประกวดเพลงชาติ บทเพลง ละคร เพื่อเน้นให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ของชนชาติไทย (พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม ๒๕๒๐: ๖๐)

บางระจัน เป็นเรื่องของนายทหารกองทหารม้าหนุ่มชื่อทัพ หลังจากแพ้สงครามพม่าที่ยุทธการอ่าวหว้าขาว และไม่ยอมไปรายงานตัวต่อนายทัพ เพราะการแตกทัพนั้นหมายถึงโทษ

ประหาร แต่กลับรวบรวมกำลังเป็นกองโจรทหารม้าบ้านคำหยาดคอยปล้นกองทัพพม่า และช่วยเหลือชาวบ้านที่ถูกทหารพม่ารังแก ทัพมีศัตรูคู่อาฆาตชื่อสังข์ซึ่งเป็นทหารหลวง ต่อมากลายเป็นมิตรกัน และชักชวนกันไปบางระจันเพื่อทำศึกกับพม่า ทำสงครามกับพม่า ๗ ครั้ง แต่ครั้งที่ ๘ ไม่สามารถต้านทานกำลังของพม่าได้ ทุกคนในค่ายบางระจันถูกฆ่าตายทั้งหมด ในระหว่างที่เรื่องดำเนินไป ก็มีเรื่องราวความรักเกิดขึ้นในระหว่างการสู้รบดังกล่าวด้วย

ถ้าพิจารณาจากโครงเรื่องและเนื้อเรื่องความขัดแย้งที่เกิดในนวนิยายเรื่องนี้นั้น มีทั้งที่เป็นความขัดแย้งหลัก และความขัดแย้งรอง ความขัดแย้งหลักคือความขัดแย้งระหว่างตัวละครเอกกับผู้รุกรานคือพม่า ส่วนความขัดแย้งรองเป็นความขัดแย้งส่วนตัว ระหว่างตัวละครเอกคือทัพกับศัตรูคู่อาฆาตคือสังข์ โดยมีปัญหามาจากเรื่องการผูกพยาบาทกันมาตั้งแต่หนหลังและเรื่องผู้หญิงเป็นสำคัญ ความขัดแย้งรองคือความขัดแย้งส่วนตัวเกิดขึ้นก่อน และดำเนินต่อไป แต่เมื่อความขัดแย้งหลักคือความขัดแย้งกับผู้รุกรานเริ่มทวีความรุนแรงมากขึ้น ความขัดแย้งรองก็ลดความสำคัญลงไป จนกระทั่งไม่มีความขัดแย้งรองใด ๆ เหลืออยู่เลย เพราะตัวละครที่ขัดแย้งกันด้วยปัญหาส่วนตัวทั้งหลายต่างปรับความเข้าใจกัน และร่วมมือร่วมใจกันรักษาแผ่นดินเกิดของตนเองให้รอดพ้นจากศัตรูผู้รุกราน

ตัวละครสำคัญในเรื่องนี้ ได้แก่ ทัพและสังข์ เป็นตัวละครที่ ไม้ เมืองเดิม สมมติขึ้น ไม่มีตัวตนในประวัติศาสตร์ เช่นเดียวกับเรื่องราวความรักที่เกิดขึ้นระหว่างรบนั้นก็ไม่ปรากฏในประวัติศาสตร์เช่นเดียวกัน ตัวละครที่มีชื่ออยู่ในประวัติศาสตร์ ได้แก่นายแท่น นายดอก นายโชติ ขุนสรรค์ พันเรือง นายทองเหม็น ฯลฯ ไม้ เมืองเดิม ไม่ค่อยให้ปรากฏออกมาเป็นจริง นอกเสียจากนายแท่นถูกปืนพม่า และนายทองเหม็นที่ขี่ควายออกตะลุยรบด้วยความโกรธแค้น ทั้งนี้คงเป็นด้วยเหตุผลที่ว่าเกรงจะมีข้อผิดพลาดในเรื่องถ้อยสนทนาหรือพฤติกรรมที่มิได้บ่งอย่างชัดเจนในพระราชพงศาวดาร (สุจิตต์ วงษ์เทศ ๒๕๓๘: ๒๑) นอกจากนั้น การกำหนดตัวละครขึ้นมาใหม่ยังเปิดโอกาสให้ผู้แต่งใช้จินตนาการได้อย่างอิสระกว่าการใช้ตัวละครที่มีชื่ออยู่ในประวัติศาสตร์ ผู้นำชาวบ้านบางระจันอย่างเช่นนายแท่น นายทองเหม็น นายจันทร์หนวดเขี้ยว ฯลฯ จึงเป็นเพียงตัวประกอบ เรื่องราวโดยส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องราวการต่อสู้ของทัพและพวกพ้องกับทหารพม่าภายใต้บริบทการสู้รบระหว่างชาวบ้านบางระจันกับพม่าตามที่ปรากฏในประวัติศาสตร์

ตัวละครอีกฝ่ายหนึ่งคือตัวละครฝ่ายพม่าซึ่งเป็นฝ่ายปรปักษ์ ไม้ เมืองเดิมสร้างตัวละครกลุ่มนี้มีพฤติกรรมที่ในลักษณะที่เป็นผู้ร้ายสมบูรณ์แบบ กล่าวคือมีจิตใจชั่วร้ายเหี้ยมโหดทารุณกดขี่ข่มเหงปล้นชิงทรัพย์สินเงินทอง ฉุดคร่าอนาจารผู้หญิง ฆ่าได้แม้กระทั่งคนชราที่หมดทางสู้ แม้กระทั่งคนเหล่านั้นจะวิงวอนร้องขอชีวิตทหารพม่าก็หาได้สนใจไยดี เมื่อปล้นเสร็จก็เผาบ้านเรือนโรงนาของชาวบ้านวอดวาย แต่บทบาทของตัวละครกลุ่มนี้ตามที่ปรากฏในหลักฐานทางประวัติศาสตร์มิได้ให้รายละเอียดในเรื่องความชั่วร้ายอย่างละเอียดลออเหมือนที่ไม้ เมืองเดิมบรรยายไว้

ในนวนิยาย ในพระราชพงศาวดารระบุไว้เพียงสั้นๆว่า"พม่าเร่งเอาทรัพย์สินเงินทองและบุตรหญิง"(พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา:๒๖๙) พฤติกรรมของทหารพม่าในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ดังกล่าวนี้ เมื่อไม้ เมืองเดิมนำมาแปรเป็นวรรณกรรมแล้ว ได้ระบายสีความให้เลวร้ายไปยิ่งกว่าข้อเท็จจริงจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ อย่างเช่น

> *แล้วความเดือดร้อนก็กลับกระพือให้ร้อนยิ่งขึ้น ตลอดแคว้นวิเศษชัยชาญและเมืองสิงห์ทั้งแดนอื่นที่ใกล้เคียง ถูกกองโจรพม่าเข้าห้อมล้อมปล้นริบทรัพย์ แสงเพลิงจับท้องฟ้าทั้งกลางวันกลางคืนไม่ขาด ผู้หญิงถูกอุ้มตัวไป เด็กและคนเฒ่าผู้แก่เสียชีวิต เพราะตรากตรำลำบาก พ่อแม่หาย เลยถูกกวาดต้อนดังควายฝูง ส่งไปยังกองคุ้มครัว แล้วเชลยนั้นก็ต้องละสถานบ้านเกิดเมืองนอนจากบุตรและธิดาไปแล้ว แม้ภรรยาหรือบุตรไม่หย่านมก็หารู้ว่าอยู่หนไหน นอกจากจะก้มหน้าให้คิดถึงกรรมก่อนตัวเอง แล้วก็เดินทางเข้าสู่ทิศกรรมจากกรุงศรีอยุธยาไปตายแดนพม่าโน้น (น. ๘๙)*

> *เสียงตะโกนนั้นดังก้องไปอีก บางเสียงของผู้เป็นหัวหน้านั้นสั่น บางเสียงเมื่อตะโกนไปแล้วก็เป็นเสียงร้องไห้ ฟันขบฟันน้ำตานอง ... มือตบมืออยู่ฉาดฉาน...ปู่กู...ทั้งย่าและแม่มันผลักคะมำไป มันเอาตีนเหยียบ กูเคยกราบตีนแม่ - แต่ตีนพม่านั้นเขี่ยข้ามแม่ที่กูกราบ ลูกเอ๋ย เจ้ายังมิทันหย่านม เพิ่งจะสอนเรียกแม่ และขานชื่อพ่อได้เพียงคำแม่เขาก็จากไป พม่ามันฉุดแม่เอ็งไปเสียแล้ว มึงต้องหย่านมเพราะแม่หาย ถึงจะเรียกอีกสักร้อยคำแม่เจ้าเขาก็หาหวนมาได้ยินไม่ เมีย ...เมียเอ๋ย เมื่อค่ำครั้งก่อนเราเคยสาบานร่วมเหย้าเมื่อยากไร้ ไม่มีหมอน แขนซ้ายและอกพี่เคยเป็นหมอนหนุนก็ยังเกิดสุขเหลือหลาย แต่เดี๋ยวนี้พม่าจักบังคับให้เจ้าแอบอก เจ้าต้องพลัดอกไปบำเรอมันแล้วด้วยฝืนใจ...ใคร...ไทยคนไหนมั่งที่จะนิ่งดูมันมาหยามหน้าเยี่ยงนี้ ลูกสาวและพี่น้องมันริบไปเป็นเมีย ว่ายังไงผู้ชาย จะใช้ผู้หญิงและลูกเมียเข้าแลกพอชีวิตมึงรอดไปงั้นหรือ (น.๑๐๔)*

แนวคิดสำคัญของนวนิยายเรื่องนี้คือต้องการปลุกใจให้เกิดความรักชาติ ร่วมกันต่อสู้เพื่อบ้านเกิดเมืองนอนอย่างองอาจกล้าหาญ และเสียสละ และชี้ให้เห็นว่าความรักชาติ และการเทิดทูนพระมหากษัตริย์นั้นยิ่งใหญ่จนกระทั่งความขัดแย้งส่วนตัวไม่มีความหมาย ศัตรูกลับกลายเป็นมิตร ความเข้าใจผิดต่าง ๆ มลายไปสิ้น ทุกคนต่างสมัครสมานสามัคคีกันร่วมกันต่อสู้กับผู้รุกราน

เพื่อรักษาชาติ แผ่นดินเกิด และพระมหากษัตริย์อันเป็นสิ่งเคารพสูงสุด ผู้แต่งได้ยืนยันแนวคิดดังกล่าวโดยกำหนดเป็นเป็นชื่อตอนแต่ละตอน รวมทั้งหมด ๔ ตอน อันได้แก่

ตอนที่๑ มโนมอบพระผู้เสวยสวรรค์
ตอนที่ ๒ แขนมอบถวายทรงธรรม์เทอดหล้า
ตอนที่ ๓ ดวงใจมอบเมียขวัญแลแม่
ตอนที่ ๔ เกียรติศักดิ์รักของข้ามอบไว้แก่ตัว

ชื่อตอนเหล่านี้ผู้แต่งได้นำมาจากบทพระราชนิพนธ์แปลเรื่องภาษิตนักรบโบราณพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงแปลมาจากคำคมในบทละครเรื่อง All's Well that End Well ของ เชกส์เปียร์ (ทิพย์สุเนตร อนัมบุตร มปป:๕๙)

อย่างไรก็ตาม ในบริบทของเนื้อเรื่องแล้ว การลุกขึ้นสู้ของชาวบ้านเพื่อต่อต้านผู้รุกรานด้วยความรักมาตุภูมินั้นเป็นเรื่องที่พอเข้าใจได้หากตีความในบริบทของรัฐชาติแบบใหม่ แต่การพยายามโยงเรื่องการต่อสู้ให้เกี่ยวข้องกับความรักและเทิดทูนสถาบันกษัตริย์นั้น ดูจะไม่เข้ากันกับเนื้อเรื่อง เพราะกษัตริย์ในเรื่องมิได้กระทำสิ่งใดให้เกิดความรู้สึกว่าเป็นหลักชัยอันมีค่าที่สมควรจะต้องสู้ตายถวายชีวิตให้ นับตั้งแต่การพร้อมที่จะหยิบยื่นโทษประหารให้แก่ทหารผู้ภักดีอย่าง "ทัพ" เพราะพ่ายแพ้สงครามกลับมา หรือการส่งทหารหลวงมาริบครอบครัวของทัพเข้าหลวงเหตุเพราะ "ทัพ" หนีทัพ เหตุการณ์สำคัญอีกเหตุการณ์หนึ่งก็คือ การไม่พยายามจะสนับสนุนการต่อสู้ของชาวบ้านบางระจัน เมื่อชาวบ้านส่งทัพไปขอปืนใหญ่ก็ไม่ให้ ปล่อยให้ชาวบ้านสู้อย่างเดียวดายจนกระทั่งถูกทหารพม่าฆ่าตายหมดทั้งหมู่บ้าน ดังนั้นเมื่อผู้แต่งพยายามจะเสนออุดมการณ์การต่อสู้ของชาวบ้านบางระจันและมีเรื่องความภักดีต่อกษัตริย์เข้าไปเกี่ยวข้อง โดยผ่านคำพูดของทัพซึ่งเป็นตัวเอกของเรื่องบ้าง ผ่านพระอาจารย์ธรรมโชติบ้าง หรือจากการบรรยายของผู้แต่งบ้าง จึงเหมือนกับเป็นการยัดเยียดอุดมการณ์ภักดีต่อกษัตริย์โดยที่ไม่สอดคล้องกับเนื้อเรื่อง เช่น

> *พวกเจ้าจะต้องสู้ศึกมิใช่ส่วนแค้นถ่ายเดียว แต่จะต้องอาสาสู้เอาชีวิตถวายให้แก่ชาติ เลือดเนื้อเจ้าจะต้องถวายแผ่นดินและ**เจ้าชีวิต** (พระอาจารย์ธรรมโชติ) (น.๑๑๗)*
>
> *ข้าจะออกศึกในชั่วครู่นี้ ชีวิตข้า หัวใจข้า ขอมอบให้แก่พื้นแผ่นดินและชาวไทย สองแขนข้าจะขอทำศึกป้องกันค่ายและพี่น้องบ้านระจันสองแขนข้าขอถวาย**เจ้าชีวิต**แล้วเยี่ยงทหาร (ทัพ) (น.๑๑๘)*

> *หากกูมารบก็เพราะจะกันลูกเด็กเล็กแดงและหญิงสยามศรีอยุธยาให้พ้นข่มเหง...กูมารบให้**เจ้าเหนือหัวแลพ่อเมือง** (ทัพ) (น.๑๓๐)*

> *เสียงฝีเท้าสะเทือนดินเสียงเพลงศึกสนุกสนานโห่อวยพรแต่บางระจันโห่ถวายชีพให้**ชาติ**และ**พระมหากษัตริย์** (ผู้แต่งบรรยายเรื่อง) (น.๑๖๔)*

อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จของนวนิยายเรื่องนี้ก็คือ สามารถปลุกเร้าจิตใจให้เกิดความรู้สึกรักชาติ ซึ่งนอกจากจะมาจากเนื้อเรื่องที่แสดงวีรกรรมที่กล้าหาญและเสียสละต่อแผ่นดินเกิดแล้ว ยังประสานกับวรรณศิลป์จากกระบวนการใช้ภาษาของผู้แต่งที่ผ่านการคัดกรองเลือกสรรให้มีความสะเทือนใจสูงสุด ทั้งในแง่การบรรยายของผู้แต่งและบทสนทนาของตัวละครในเรื่อง เพื่อแสดงความรักชาติและเทิดทูนพระมหากษัตริย์อย่างยิ่งยวด จนกระทั่งสามารถโน้มน้าวใจผู้อ่านให้เกิดอารมณ์ร่วมได้อย่างแนบแน่น การใช้ภาษาเหล่านี้ปลุกใจให้เกิดอารมณ์ ทั้งที่เป็นอารมณ์โกรธแค้นชิงชัง อารมณ์คึกคักเข้มแข็ง อารมณ์สลดสังเวช ดังจะยกตัวอย่างให้เห็นดังนี้

อารมณ์โกรธแค้นชิงชัง ผู้เขียนจะบรรยายด้วยการสร้างภาพกองทัพพม่าให้เป็นเหมือนกองโจรกระทำการอย่างโหดเหี้ยม เข้าปล้นสะดมชีวิตและทรัพย์สิน กวาดต้อนชาวบ้านไปเป็นเชลย ทำร้ายผู้ที่อ่อนแอกว่า ไม่ว่าจะเป็นเด็ก ผู้หญิง และคนแก่ ฉุดคร่าผู้หญิงไปข่มขืน เผาวัดวาอารามและบ้านเรือนมอดไหม้เป็นจุณ การบรรยายภาพและเหตุการณ์จะเต็มไปด้วยความรุนแรงหยาบคายและป่าเถื่อนที่สุดอย่างที่มนุษย์พึงกระทำต่อกัน เช่น

> *หลังคาเรือนและกระท่อมทับโรงนามอดเป็นเถ้าถ่านลงกองดินนับไม่ถ้วน ทุกหย่อมหญ้าระส่ำระสาย ศพตายในเพลิง ศพนอนกลางดินเมื่อถูกโจรพม่าปล้น เด็กอ่อนตายเพราะแม่และเด็กมันตายไปก่อน ผู้เฒ่าหรือชายฉกรรจ์ทั้งหลาย ดาบพม่าปลิดชีวิตไปแล้วนับไม่ได้ แต่ผู้หญิงถูกปล้นริบตัว ลูกสาวและบุตรธิดาใครอื่นต้องจากเหย้าด้วยมือโจนอุ้มขึ้นไปส่งยังค่ายใหญ่ วิเศษชัยชาญกำลังจะเป็นเมืองร้าง กระท่อมและโรงเรือนถูกเผาพินาศทุกวัน หากไม่เผาเรือนและกระท่อมนั้นก็ร้างเจ้าของด้วยผู้คนอพยพพากันหนีร้อนขึ้นอยู่บ้านระจันแทบหมดสิ้น (น. ๗๔)*

> *แล้วความเดือดร้อนก็กลับกระพือให้ร้อนยิ่งขึ้น ตลอดแคว้นวิเศษชัยชาญและเมืองสิงห์ทั้งแดนอื่นที่ใกล้เคียง ถูกกองโจรพม่าเข้าห้อมล้อมปล้นริบทรัพย์ แสงเพลิงจับท้องฟ้าทั้งกลางวันกลางคืนไม่ขาด ผู้หญิงถูกอุ้มตัวไป*

เด็กและคนเฒ่าผู้แก่เสียชีวิต เพราะตรากตรำลำบาก พ่อแม่หาย เลยถูกกวาดต้อนดังควายฝูง ส่งไปยังกองคุ้มครัว แล้วเชลยนั้นก็ต้องละสถานบ้านเกิดเมืองนอนจากบุตรและธิดาไปแล้ว แม้ภรรยาหรือบุตรไม่หย่านมก็หารู้ว่าอยู่หนไหน นอกจากจะก้มหน้าให้คิดถึงกรรมก่อนตัวเอง แล้วก็เดินทางเข้าสู่ทิศกรรมจากกรุงศรีอยุธยาไปตายแดนพม่าโน้น (น. ๘๙)

อารมณ์ศึกคักเคียดแค้น เป็นอารมณ์ฮึกเหิมอยากจะต่อสู้กับผู้รุกราน และทำลายล้างแบบตาต่อตาฟันต่อฟันเพื่อให้สาสมกับความแค้นเคืองที่มีอยู่ เป็นบทบรรยายเช่นนี้มักจะปรากฏในฉากที่ชาวบ้านบางระจันตะลุยไล่ฆ่าฟันทหารผู้รุกราน และรู้สึกสาสมใจที่เห็นความตายและเลือดของผู้รุกรานนองแผ่นดิน เป็นการล้างแค้นให้กับคนไทยที่ต้องตายเพราะน้ำมือข้าศึก การได้ตอบโต้ศัตรูเช่นนี้ถือเป็นการกระทำที่แสดงความกล้าหาญ เป็นการรักษาเกียรติยศและศักดิ์ศรีของตนเองและแผ่นดินเอาไว้มิให้ใครมาหยาม ดังตัวอย่างต่อไปนี้

"ฟัง-ทุกคนเถอะลูกเอ๋ย พวกเจ้าผิดมามากแล้ว เกิดเป็นคนต้องแก้ตัวในผิดนั้น พวกเจ้ากำลังได้ช่องแก้ตัวให้พ้นผิด จงก้มหน้าสนองพระเดชพระคุณแผ่นดินที่เจ้าละเมิดมาแล้วเถอะ - บางระจันเหนือโน่นเกิดศึกแล้ว" ท่านชี้มือขึ้นทิศเหนือแล้วพูดเสียงดังขึ้นอีก เป็นเสียงของนายหมู่อาทมาตที่ฟังแล้วแสยงขนเมื่อก่อน

"บางระจันกำลังเกิดศึก พวกบ้านระจันเป็นแต่ชาวบ้าน แต่พวกบ้านระจันมันไม่ยอมให้ฝ่าตีนเข้าเหยียบบ้านระจัน หญ้าบ้านระจันไม่ใช่สำหรับช้างศึกหรือม้าพม่าจะมากิน แล้วพวกมึงเป็นอะไร? "อ้ายทัพตะโกนก้องโบสถ์

"ตะหาร" แล้วเสียงทหารก็คำรามไปทั่วโบสถ์ร้าง (น.๘๔–๘๕)

พอตะวันชิงพลบ พม่าชิงลาโลกสิ้นชีวิตพร้อมกับตะวันเย็นหมดทั้งยี่สิบกว่า ไม่มีเหลือศพก่ายศพ ดินแดงเฉอะแฉะไปด้วยเลือด มื้อนี้เองที่ชาวบ้านไทยมันคายความขมออกมาจากหัวใจเป็นมื้อแรกที่มันร้องไห้มาแล้วจะค่อน ๓ เดือนเต็ม ได้หัวร่อร่า ผีปู่ ลูกเล็กเด็กแดงทั้งหลายที่กลายเป็นเถ้าถมดินไปมากในเพลิง เจตภูตของแม่ พ่อและลูกสาววิเศษชัยชาญเมืองสิงห์ทั้งหลายจงมาเกิด มาเย้ยเยาะและคุยอวดเขาเถอะว่า ศรีอยุธยามันยังไม่หมดคนสู้ ชายชาตรีจะไร้หรือเมื่อสยามยังไม่สิ้นชาย (น.๙๘)

... นายดอกไม้บ้านกรับและนายทองแก้ววิเศษชัยชาญก็โห่ร้องตะลุยมานายทองแสงใหญ่ทั้งนายทองเหม็นผู้ใหญ่บ้านระจันก็ควงดาบแล่นนำพล ปากก็ตะโกนก้องให้พลตาม ตามมาเถิดน้องเอ๋ย ไทยทั้งหลายมาเถิด ศึกมันมาชิงเมือง ศึกมันมาเหยียบเมืองขุนโลกบ้านเราแล้ว มันมาหยามทหารชายระจันมาเถิด มากอดคอกันตาย ฝากยศทหารไว้แต่คนหลัง (น.๒๓๔)

อารมณ์สลดสังเวช เป็นอารมณ์อันเศร้าสลด วังเวง และหดหู่ใจ อันเกิดจากจากการพ่ายแพ้อย่างยับเยิน แต่เป็นความพ่ายแพ้อย่างมีเกียรติ ไม่ได้เกิดจากการยอมจำนน ไม้ เมืองเดิม บรรยายฉากอันก่อให้เกิดอารมณ์สลดหดหู่เช่นนี้ในตอนท้ายของเรื่อง อันเป็นฉากที่ชาวบ้านบางระจันกลุ่มสุดท้ายได้สละชีวิตเพื่อมาตุภูมิของตนเอง

มิทันดวงตะวันจะชิงพลบ ชาวระจันก็ชิงหนีโลกไปก่อนแล้ว ศพเกลื่อนสมรภูมิบ้านไทยเอง เขาตายชอบแล้วทุกศพ นายจันทร์ผู้กล้ายอดชายของชาวบ้านระจันนอนเคียงสิ้นชีพอยู่เบื้องซ้าย เบื้องขวาเล่าขุนสรรค์ กรมการสรรค์บุรีนั้นทอดกายสิ้นชีวิต ศีรษะบ่ายสู่ทิศหนค่ายระจันที่จะจากมา เขาตายกันหมด ตายอย่างชาติลูกผู้ชายที่ตั้งใจว่าจะตาย เขาเอาศพออกรับเพื่อศึกซึ่งเป็นแขกเมืองมาเยี่ยมกรุงไทย พลพม่าอันมีเกียรติมีน้อยก็ปลาบปลื้มที่ได้ชำนะบ้านระจันทุกชีวิต แต่สุกี้กับนายทัพนายกองทั้งปวงซึ่งมีสติปัญญาเป็นทหารแท้ต้องสลดใจ ศพเจ้าบ้านตายอนาถอยู่กลางดิน เชลยศึกเชลยไทยผู้อยู่หว่างล้อม ไม่มีชีวิตให้จับเลยแต่สักคน น้ำใจเขาเป็นกระนี้ ศึก ๗ ครั้งที่ยกมา จึงพ่ายแพ้หัวใจกล้าบ้านระจันหมด (น.๒๖๔)

ดาบตก มือนั้นก็ผลอยลงกอดแฟง ทหารกล้าดับชีวิตลับโลกไปแล้วเป็นคนที่สุด หากสิ่งทิพยศักดิ์สิทธิ์อย่างใด ๆ จักสำแดงให้ประจักษ์เล่า คนอยู่หลังชีวิตในบ้านระจันก็คงจักเห็นในขณะนั้นว่าชายหนุ่มคำหยาดผู้กล้ากำลังเดินจูงมือแฟงเมียรักย่างเหยียบไปภพหน้า และภพนั้นมีกองทหารตั้งเรียงราย กองม้าคำหยาดเก่าประจำหลังเพียบชักดาบจากฝักควงโห่รับ ท่านพันเรืองขุนสรรค์นายแท่นชาวศรีบัวทองทั้งนายทองเหม็นนายจันทร์นายทองแสงใหญ่กับผู้ร่วมคิดอื่น ๑๐ คน จักอ้าแขนยิ้มแย้มรับวิญญาณทหารกล้าศึกเข้าสู่เมืองใหม่ แล้วต่างเปล่งวาจาพร้อมกันว่า ขอฝากค่ายระจันที่เสียไปแล้วให้คนเกิดมาหลังช่วยกันจำไว้ ขอลูกหลานและผู้ร่วมชาติร่วมเมืองจงหวงบางระจันตลอดชีพ ค่ายระจันเสียเพราะไร้อาวุธจะสู้ (น.๒๘๙)

กระบวนการใช้ภาษาเพื่อเร่งเร้าให้เกิดอารมณ์ร่วมกับเหตุการณ์และเรื่องราวที่ไม้ เมืองเดิมนำมาใช้ จึงเป็นกลวิธีสำคัญที่ทำให้นวนิยายเรื่อง**บางระจัน** มีลักษณะปลุกเร้าอารมณ์อย่างสูง ทั้งอารมณ์เกลียดชัง อารมณ์แค้นเคือง อารมณ์ฮึกเหิม และอารมณ์เศร้าสลดหดหู่ใจ และเกิดขึ้นซ้ำ ๆ กันตลอดทั้งเรื่องด้วยวิธีการนี้เองทำให้ **บางระจัน** ของ ไม้ เมืองเดิม มีลักษณะเป็นวรรณกรรมปลุกเร้าจิตใจที่สะเทือนอารมณ์เป็นอย่างสูง

บางระจัน ของ ไม้ เมืองเดิม จึงเป็นนวนิยายปลุกใจให้รักชาติ โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่ชาติและพระมหากษัตริย์ คล้ายกับเรื่องบางระจันใน**ลิลิตดั้นสดุดีบ้านบางระจัน** ของพระยาอุปกิตศิลปสารซึ่งแต่งขึ้นก่อนหน้าราว ๑๔ ปี แสดงให้เห็นว่าความหมายของเรื่องบางระจันในประวัติศาสตร์นั้นยังคงเหมือนเดิม คือเป็นเรื่องการต่อสู้ของชนชั้นล่างเพื่อพิทักษ์รักษาบ้านเกิดเมืองนอนและพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นสถาบันสูงสุด แม้กระทั่งเหตุการณ์บ้านเมืองแปรเปลี่ยนไปสู่สมัยของจอมพล ป.พิบูลสงคราม ซึ่งใช้นโยบายสร้างชาติที่ไม่ได้คงศูนย์กลางไว้ที่พระมหากษัตริย์ อีกทั้งมีความพยายามที่จะตัดทอนและลดพระราชอำนาจและสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ (ราม วัชรประดิษฐ์ ๒๕๓๙: ๒๓๑) ไม้ เมืองเดิมก็ยังนำเรื่องบางระจันในประวัติศาสตร์มาแต่งเป็นนวนิยายโดยคงรูปรอยเดิมคือให้ชาวบ้านลุกขึ้นสู้เพื่อชาติและพระมหากษัตริย์ ทั้งๆที่ในแง่ของวรรณกรรมไม้ เมืองเดิม สามารถตัดทอนเรื่องของการต่อสู้เพื่อกษัตริย์ออกไปได้ เพราะไม่สอดคล้องกับเนื้อเรื่อง ที่สำคัญก็คือไม่มีเรื่องนี้ในประวัติศาสตร์ แต่สิ่งที่ไม้ เมืองเดิมนำมาใช้เพื่อสนองตอบนโยบายสร้างชาติของจอมพลป.พิบูลสงครามกลับเป็นเรื่องการปลุกเร้าอารมณ์ให้เกิดความรู้สึกรักชาติอย่างแรงกล้า โดยใช้ภาษาที่สะเทือนอารมณ์สูงสุด และการสร้างภาพพม่าซึ่งเป็นตัวละครฝ่ายปรปักษ์ให้ดูน่าเกลียดน่ากลัว ดูเหมือนว่าไม้ เมืองเดิมจะทำสำเร็จ เพราะ**บางระจัน** ของ ไม้ เมืองเดิม ไม่เพียงถูกตีพิมพ์เผยแพร่สู่สายตาสาธารณชนซ้ำแล้วซ้ำเล่า แต่ยังถูกนำไปสร้างเป็นละครและภาพยนตร์จนเป็นที่รู้จักแพร่หลายของคนไทยทุกระดับชั้น (สุเนตร ชุตินธรานนท์ ๒๕๓๗:๔๕)

๓. **เลือดเนื้อพลีเพื่อไทย** ของ สว่าง ขวัญบุญ เป็นวรรณกรรมร้อยกรองอีกเรื่องหนึ่งที่นำเรื่องราวการต่อสู้ของชาวบ้านบางระจันมาสร้างสรรค์เป็นงานประพันธ์ ร้อยกรองเรื่องนี้ได้รับรางวัลที่ ๑ จากการประกวดวรรณกรรมไทยประเภทร้อยกรองของธนาคารกรุงเทพ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๐ การประกวดนี้ธนาคารกรุงเทพฯได้ดำเนินการมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๑ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อธำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมอันดีงามของชาติ และเพื่อให้โอกาสวรรณกรรมใหม่ได้ปรากฏและได้รักษาไว้เป็นสมบัติของแผ่นดินสืบไป ทั้งนี้เนื่องจากว่าในปัจจุบันวรรณกรรมที่แต่งดีถึงขนาดที่จะพึงได้รับการยกย่องให้เป็นวรรณคดีในอนาคตมีอยู่น้อย (สว่าง ขวัญบุญ ๒๕๒๓: (๓))

การประกวดครั้งนั้นมีกติกาว่า *"ให้แต่งเป็นกวีนิพนธ์ร้อยกรอง คำโคลง ๔ สุภาพ สำนวนไทย ถูกต้องตามตำราฉันทลักษณะของไทย ดังที่จินตกวีเคยแต่งไว้ เช่นนิราศนรินทร์ กำสรวลศรีปราชญ์ เป็นต้น เรื่องที่แต่งนั้นอาจ*

ก. คิดสร้างโครงเรื่องขึ้นเอง

ข. อาศัยเรื่องจากประวัติศาสตร์ พงศาวดารไทย

ค. อาศัยเค้าเรื่องที่แปลมาจากภาษาอื่น"

(สว่าง ขวัญบุญ ๒๕๒๓ : (๔))

กรรมการซึ่งเป็นผู้ตัดสินให้วรรณกรรมเรื่องเลือดเนื้อพลีเพื่อไทยได้รับรางวัลนั้น ประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งเป็นที่ยอมรับในระดับชาติได้แก่ ดร.ประเสริฐ ณ นคร เป็นประธาน นายเกษม บุญศรี นายสถิตย์ เสมานิล นายเสฐียร พันธรังษี และนายณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม เป็นกรรมการ (สว่าง ขวัญบุญ ๒๕๒๓:(๑๕))

ในการประพันธ์ร้อยกรองเรื่องนี้ สว่าง ขวัญบุญ ได้ค้นคว้าจากหลายแหล่ง ได้แก่ หนังสือที่ระลึกกระทรวงกลาโหมครบรอบ ๖๖ ปี ฉบับพิมพ์ปี พ.ศ. ๒๔๙๖ ตรงข้อความที่ว่า นายทองเหม็นขับกระบือนำพลไล่ถลำเข้าไปกลางพวกข้าศึก ถูกพม่าทุบตีตาย และอีกตอนหนึ่งว่า ขุนสรรค์กับนายจันทร์หนวดเขี้ยว ซึ่งเป็นผู้นำทัพในชั้นหลังออกไปตีค่ายพม่า ก็ถูกอาวุธตายทั้งสองคน ยังเหลือแต่พันเรืองและนายทองแสงใหญ่เป็นหัวหน้าควบคุมอยู่ (สว่าง ขวัญบุญ ๒๕๒๓:คำนำ) นอกจากนั้น ยังค้นคว้าจาก ตำราพิชัยสงคราม ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๙ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ฉบับราชบัณฑิตยสภา ไทยรบพม่า พระนิพนธ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตำราประวัติศาสตร์ไทย ของ เจริญ ไชยชนะ (สว่าง ขวัญบุญ ๒๕๒๓:๑๔๗) รวมทั้งยังได้แรงบันดาลใจจากการอ่านลิลิตตะเลงพ่าย พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งเป็นงานสดุดีวีรกรรมสมเด็จพระนเรศวรมหาราช จึงพยายามเลียนแบบลีลาการประพันธ์ และปรับให้เข้ากับงานเขียนของตน โดยใช้เวลาในการประพันธ์ ๓ เดือน (สุรีรัตน์ ทองคงอ่วม ๒๕๔๒: ๓๖)

ผู้แต่งกล่าวถึงสาเหตุที่แต่งเรื่องนี้ว่า เนื่องจากเป็นครูสอนสังคมศึกษา[3] ทำให้ได้อ่านหนังสือประวัติศาสตร์ แล้วเกิดความชื่นชมวีรกรรมของชาวบ้านบางระจัน ที่แม้ว่าชาวบ้านจะมี

---

[3] นอกจากเป็นครูสอนสังคมศึกษาแล้ว สว่าง ขวัญบุญ ยังเป็นเลขาธิการของวรรณศิลป์สโมสร ฝ่ายกิจกรรมพิเศษของมูลนิธิอัฏฐมราชานุสรณ์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เลขาธิการค่ายวัดสุทัศน์ฯ กรรมการพิเศษของวัดสุทัศน์ และลูกเสือชาวบ้านวัดสุทัศน์อีกด้วย (สุรีรัตน์ ทองคงอ่วม ๒๕๔๒: ๓๐๑)

กำลังน้อยกว่าพม่า แต่ก็สามารถยืนหยัดต่อสู้พม่าได้ถึง ๗ ครั้ง ในระบบเลือดเนื้อ ตาต่อตา ยากที่จะหาชาติใดเสมือนในประวัติศาสตร์ของโลก (สุรีรัตน์ ทองคงอ่วม ๒๕๔๒:๓๕)

ในชั้นแรก สว่าง ขวัญบุญตั้งใจจะใช้ชื่อเรื่องว่า "บางระจัน" และ "ศึกสุกี้" แต่ภายหลังได้ปรึกษากับพระครูสัณตาจารคุณ วัดราชประดิษฐารามแล้วเห็นพ้องต้องกันว่า ควรจะเปลี่ยนชื่อเสียใหม่เป็น **เลือดเนื้อพลีเพื่อไทย** เพราะต้องการเน้นให้เห็นถึงความสำคัญของน้ำใจบรรพบุรุษไทยที่ได้ประกอบวีรกรรมอันยิ่งใหญ่ คือพลีชีพและเลือดเนื้อเพื่อรักษาไว้ซึ่งเอกราชและอิสรภาพเป็นประการสำคัญ (สุรีรัตน์ ทองคงอ่วม ๒๕๔๒ :๓๕)

วรรณกรรมเรื่องนี้แต่งเป็นร่ายสุภาพ ๒ บท และ โคลงสี่สุภาพ ๘๖๖ บท ประกอบด้วยองค์ประกอบ ๓ ส่วน ได้แก่ คำนำ เนื้อเรื่อง และ สรุป

คำนำหรือที่เรียกว่าบทประณามพจน์ แต่งด้วยร่ายและโคลงสี่สุภาพ ส่วนที่แต่งเป็นร่ายนั้นผู้แต่งกล่าวชื่นชมกรุงเทพฯว่าเป็นเมืองที่รุ่งเรืองเหมือนลอยมาจากสวรรค์ชั้นฟ้า มีเอกราชอธิปไตย มีทหารที่เก่งกล้าสามารถ มีสัมพันธไมตรีกับนานาประเทศ อยู่ในฝ่ายโลกเสรีเศรษฐกิจมั่งคั่ง ราษฎรมีความสุข บ้านเมืองอุดมสมบูรณ์ เต็มไปด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหารทั่วทั้งแผ่นดินไทย

ส่วนที่เป็นโคลงสี่สุภาพนั้นกล่าวถึงสถาบันหลักที่คนไทยยึดเหนี่ยวก็คือชาติศาสนาและพระมหากษัตริย์ กล่าวชมประชาชนไทยว่าเป็นคนที่รักบ้านเกิดเมืองนอน ไม่ยอมให้ผู้ใดมารุกรานเหยียบย่ำศักดิ์ศรี ดังที่ปรากฏในวีรกรรมของชาวบ้านบางระจันอันลือลั่น

ส่วนที่เป็นคำนำนี้เป็นการนำเข้าสู่เรื่อง ประเด็นสำคัญก็คือสะท้อนความภูมิใจของผู้แต่งที่มีต่อสถานะของประเทศไทยที่เป็นอยู่ในขณะนั้น คือเป็นประเทศเอกราช มีสถาบันหลักของสังคมอันได้แก่ ชาติศาสนาและพระมหากษัตริย์ มีสถาบันทางการปกครองที่เข้มแข็งอัน ได้แก่ ทหาร มีเศรษฐกิจที่มั่นคงและมั่งคั่ง อีกทั้งมีประชาชนที่รักชาติบ้านเมือง

เนื้อเรื่อง ยังดำเนินตามเค้าโครงเรื่องพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา และเรื่องไทยรบพม่า แตกต่างกันในส่วนที่เป็นโครงเรื่องย่อยที่ผู้ประพันธ์ได้เสริมแต่งขึ้นมา

โครงเรื่องใหญ่ เริ่มต้นด้วย พระเจ้ามังระมีพระราชประสงค์จะขยายอาณาเขตให้เหมือนพระเจ้าบุเรงนองจึงให้เนเมียวสีหบดี และมังมหานรธาคุมทหารมาทำสงครามแบบกองโจร ฉุดคร่าผู้หญิง ปล้นทรัพย์และกวาดต้อนคนไทยไปเป็นเชลย ต่อมามีคนไทยรวมรวมกำลังกันเข้าต่อสู้และส้องสุมชุมนุมกำลังคนไว้ที่บ้านบางระจัน โดยมีพระอาจารย์ธรรมโชติเป็นประธานฝ่ายสงฆ์กลุ่มชาวบ้านได้เข้าต่อสู้กับพม่าด้วยความกล้าหาญจนได้ชัยชนะ ถึง ๗ ครั้ง ฆ่าทหารพม่าล้มตายเป็นอันมาก เนื้อเรื่องในตอนนี้ดำเนินเรื่องอย่างรวบรัดเป็นการเกริ่นก่อนที่จะนำเข้าสู่เรื่องหลักคือศึกครั้งที่แปด คือตอนที่สุกี้อาสาที่จะเป็นนายทัพปราบชาวบ้านบางระจัน การรบครั้งนี้สุกี้ใช้ยุทธวิธีการรบแบบไม่เผชิญหน้า ชาวบ้านบางระจันจำนวนมากถูกฆ่าตายด้วยวิธีรบแบบนี้ พระ

อาจารย์ธรรมโชติเห็นว่าสถานการณ์ล่อแหลมและเป็นอันตรายมาก จึงแนะให้ไปขอปืนใหญ่จากในเมืองหลวง แต่เมืองหลวงไม่ให้ พระยารัตนาธิเบศร์อาสามาเป็นช่างหล่อปืนจากเศษโลหะที่เรี่ยไรจากชาวบ้าน แต่ปืนที่หล่อร้าวใช้การไม่ได้ พม่าระดมยิงชาวบ้านอย่างหนักหน่วงและโจมตีจนค่ายบางระจันต้องสูญเสียแก่ข้าศึกในที่สุด

โครงเรื่องย่อย วรรณกรรมเรื่องนี้มีโครงเรื่องย่อยที่ผู้แต่งเพิ่มเติมเข้ามาหลายตอน ได้แก่ ตอนสุกี้อาสาศึก ตอนชาวบ้านบางระจันเดินทางเข้ามาขอปืนใหญ่

๑. ตอนสุกี้อาสาศึกนั้น ผู้แต่งให้รายละเอียดเกี่ยวกับการอาสาศึกว่าเป็นเพราะต้องการสร้างบารมีจึงได้อาสาศึก เมื่อเตรียมตัวออกศึกก็มีการศึกษาตำราพิชัยสงคราม การจัดขบวนทัพ การแต่งองค์ทรงเครื่อง การตรวจดูฤกษ์ยาม จากนั้นจึงเดินทัพสู่บางระจัน ในระหว่างการเดินทัพนั้นก็เพิ่มบทให้สุกี้ชมธรรมชาติ ชมดอกไม้ ชมสัตว์ และรำพึงถึงนาง คล้ายคลึงกับบทพระมหาอุปราชา เดินทัพเพื่อมากระทำยุทธหัตถีกับพระนเรศวรในลิลิตตะเลงพ่าย ตัวอย่างเช่น

โลดทะยานหมู่ไม้ มวลลิง
เล่นลูกลิงลงชิง ลูกไม้
แนบอกลูกลิงติง ตามแม่
ร่วมสนิทชิดใกล้ เกลื่อนพื้นพนานต์ผอง
สองเนตรพิศภาพล้วน รำลึก
น้องรักพี่ระทึก เที่ยงแท้
ห่างไกลไม่วายตรึก ตรองเสน่ห์
ธรรมชาติพิลาสแล้ เล่ห์นี้สวาทหวัง

(น . ๒๖)

การเพิ่มโครงเรื่องย่อยในตอนนี้ ถือได้ว่าเป็นความพยายามที่จะรักษาขนบของการแต่งวรรณกรรมไทยโบราณที่มีเนื้อเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการรบทัพจับศึก ที่ตัวเอกของเรื่องจะต้องมีบทสระสรงทรงเครื่อง บทรำลา บทบรรยายขบวนทัพ บทเนเมียวสีหบดีให้พรสุกี้ บทบรรยายธรรมชาติ หรือบทบรรยายความรู้สึกในทำนองนิราศ เรื่องเหล่านี้ไม่มีในเอกสารทางประวัติศาสตร์ แต่เป็นขนบทางวรรณศิลป์ที่ผู้เขียนจงใจใส่เข้าไปเพื่ออวดฝีมือการประพันธ์ ดุจเดียวกับที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสนิพนธ์ลิลิตตะเลงพ่าย

๒. ตอนชาวบ้านบางระจันเดินทางเข้ามาขอปืนใหญ่ แม้ว่าเนื้อเรื่องในตอนนี้จะปรากฏในเอกสารพระราชพงศาวดาร แต่ผู้แต่งให้รายละเอียดในตอนนี้อย่างมากมาย ตั้งแต่การระบุชื่อตัวละครว่าผู้ที่เดินทางมา คือ นายอิน นายเมือง นายดอก ชายทั้งสามเข้ามาในกรุงศรีอยุธยาและ

ขอพักแรมที่บ้านเพื่อนนายเมืองถูกเพื่อนยั่วเย้าว่าหนีศึกมา นายดอกโกรธมากจนกระทั่งเกือบจะมีเรื่องกับเพื่อนของนายเมือง แต่นายเมืองห้ามไว้และปรับความเข้าใจกัน เพื่อนนายเมืองเล่าถึงความแตกความสามัคคีของคนในเมือง และแนะเข้าไปหาขุนวังและขอให้ขุนวังช่วย ขุนวังไม่ยอมช่วยเพราะถือว่าไม่ใช่หน้าที่ นายอินโกรธจึงบริภาษขุนวัง ขุนวังให้ทาสมาไล่ทั้งสามคนออกไปจากบ้าน ทั้งสามคนยอมรับผิด และขุนวังเห็นคนทั้งสามมีท่าทีรักชาติ จึงยอมเจรจาด้วย เลี้ยงข้าวปลาอาหารแต่ชายทั้งสามกินไม่ลงเพราะคิดถึงเพื่อนที่กรำศึกอยู่ที่บางระจัน ขุนวังพาไปเข้าเฝ้าพระเจ้าเอกทัศน์ เพื่อขอพระราชทานปืนใหญ่ พระเจ้าเอกทัศน์หารือกับกลาโหมและมหาดไทยและตัดสินพระทัยไม่ให้ แต่พระยารัตนาธิเบศร์อาสาไปหล่อปืนใหญ่ให้แก่ชาวบ้าน

เนื้อเรื่องในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาตอนนี้มีอยู่ว่า

> *"...ยังแต่พันเรืองและทองแสงใหญ่อยู่ในค่ายบ้านระจัน เห็นเหลือกำลังจะสู้รบพม่าจึงบอกเข้ามาในเมือง ขอปืนใหญ่และกระสุนดินดำ เสนาบดีจึงปรึกษาลงเห็นพร้อมกันมิได้ให้ ว่าพม่าตีค่ายบ้านระจันแตกแล้วก็จะได้ปืนใหญ่ และกระสุนดินดำเป็นกำลังเข้ามารบพระนคร"* (น.๒๗๖)

การที่ผู้แต่งเพิ่มเติมรายละเอียดเข้าไปในตอนนี้ นอกจากจะชี้ให้เห็นความพยายามของชาวบ้านบางระจันอีกทางหนึ่งที่จะต่อสู้กับผู้รุกราน โดยส่งคนเข้าไปขอความช่วยเหลือจากเมืองหลวง แต่กลับถูกคนไทยด้วยกันขับไล่เนื่องจากเห็นเป็นคนบ้านนอก ชาวบ้านต้องใช้ความอดทนเป็นอย่างมากกว่าจะได้เข้าเฝ้าพระเจ้าเอกทัศน์ เหตุการณ์ที่เพิ่มเข้าไปดังกล่าว เป็นการให้คำอธิบายเรื่องคร่าวๆที่มีมาแต่เดิมในประวัติศาสตร์ให้มีรายละเอียดมากขึ้น เพื่อโยงไปสู่แนวคิดที่ว่าความพ่ายแพ้ของชาวบ้านบางระจันนั้นไม่ได้เกิดจากชาวบ้านสู้ข้าศึกไม่ได้ แต่เกิดจากชาวบ้านไม่ได้รับความสนับสนุนจากคนไทยด้วยกันเองต่างหาก

นอกจากโครงเรื่องย่อยดังที่กล่าวมาแล้ว ยังมีเรื่องปลีกย่อยที่ผู้แต่งแทรกเข้ามาโดยที่ไม่ปรากฏในพระราชพงศาวดารหรือหนังสือเรื่องไทยรบพม่า ได้แก่

๑. ฟ้าผ่าค่ายบางระจัน เกิดไฟลุกค่าย อันเป็นลางบอกเหตุร้ายว่า ชาวบ้านจะต้องพ่ายแพ้

๒. นายอินและนายดอกเสียชีวิต ขณะที่ทั้งสองคนพร้อมกับชาวบ้านอีกจำนวนหนึ่งกลับจากการออกไปหาน้ำ มาใช้ในค่าย ทหารพม่าที่ซุ่มอยู่ข้างทางก็ออกมาฆ่านายอิน นายดอก และชาวบ้านทั้งหมด

๓. นายแท่นเกิดลางสังหรณ์เห็นขุนสรรค์และนายจันทร์หนวดเขี้ยวหัวขาด ก่อนที่ทั้งสองคนจะยกทัพออกต่อสู้กับพม่า

๔. ชาวบ้านบางระจันให้กำลังใจซึ่งกันและกันเมื่อมีการสูญเสียชีวิตเกิดขึ้น

๕. การรบที่น่าหวาดกลัวและความตายอันน่าสยดสยอง

เนื้อเรื่องปลีกย่อยเหล่านี้ผู้แต่งสอดแทรกเข้ามาเพื่อให้เรื่องสะเทือนใจมากขึ้น เพื่อเป็นเหตุการณ์ที่แสดงความสูญเสียของชาวบ้านบางระจันทั้งในแง่การเสียกำลังคนและการเสียกำลังใจในการสู้รบกับพม่า

สรุปเรื่อง ด้วยการย้ำถึงวัตถุประสงค์ของการแต่งว่าต้องการชี้ให้เห็นวีรกรรมของชาวบ้านบางระจัน ที่ยอมสละได้แม้แต่เลือดเนื้อและชีวิตเพื่อดำรงเอกราชและศักดิ์ศรีของชาติไทยผู้ประพันธ์รู้สึกซาบซึ้งใจ และขอแต่งเรื่องนี้เพื่อเทิดทูนเกียรติของชาวบ้านบางระจันให้ลูกหลานได้รับรู้

กล่าวได้ว่าวรรณกรรมเรื่อง**เลือดเนื้อพลีเพื่อไทย**นี้นำเรื่องบางระจันในประวัติศาสตร์มาปรับใช้โดยอาศัยนำเรื่องบางระจันในประวัติศาสตร์ดังมาเป็นเพียงกรอบในการแต่ง แต่ในส่วนรายละเอียดนั้นผู้เขียนเพิ่มเติมเข้าไปด้วยเหตุผลทางวรรณศิลป์บ้าง ด้วยเหตุผลในด้านการเสนอแง่คิดบ้าง และเหตุผลในแง่การสร้างความอารมณ์สะเทือนใจบ้าง ลักษณะดังกล่าวทำให้เลือดเนื้อพลีเพื่อไทยมีเนื้อหานี้แตกต่างกับบางระจันที่เป็นเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ นัยสำคัญของความแตกต่างนี้ชี้ให้เห็นเจตนาของผู้แต่งที่ต้องการให้เรื่องบางระจันที่ผลิตใหม่ ไม่ได้เป็นเพียงการเล่าเรื่องการสู้รบระหว่างชาวบ้านบางระจันกับพม่าแล้วจบลงเพียงการบันทึกเหตุการณ์ แต่ต้องการให้เรื่องเสนอความคิดเรื่องความรักชาติโดยชูประเด็นเรื่องการต่อสู้เพื่อเอกราชและอธิปไตย ดังที่ผู้แต่งกล่าวไว้ตอนเปิดเรื่องในส่วนที่เป็นคำนำว่า *"สรวมโสตถิ์สิทธิ์ศรี ดิลกครบภิญโญ รัตนโกสินทร์สืบหล้า ลอยจากฟ้าโลมดิน ภพพรหมินทร์เมืองมนุษย์ ประทีปจุดสว่างไสว **เชิดชัยไทยธวัช บ่งบอกชัดอิสระ ทูนเทิดอธิปไตย**"* (น.๑) และสรุปย้ำอีกครั้ง ในบทลงท้ายเรื่องว่า

ไทยสละชีพเพื่อให้	*ไทยคง*
ไทยสละชีพยอมปลง	*ปลิดได้*
ไทยสละชีพดำรง	***รักเอก- ราชแล***
ไทยสละชีพหวังไว้	*เกียรติก้องก่องเห็น*
...	
บรรพบุรุษท่านล้วน	*ลงทุน*
ชีพเลือดพละต่างหนุน	*หนั่นสู้*
ไว้เอกราชอดุลย์	***เด่นค่า***
แม้เนิ่นนานแน่รู้	*รับด้วยเกียรติทวี* (น.๑๔๕–๑๔๖)

นอกจากจะใช้เนื้อหาเป็นสื่อในการเสนอความคิดแล้ว ผู้แต่งยังใช้กลวิธีด้านตัวละคร กล่าวคือให้ตัวละครที่เป็นกำลังหลักของชาวบ้านบางระจัน ได้มีโอกาสพูดเพื่อแสดงเจตจำนงในการต่อสู้ของตนทีละตัว ไม่ว่าจะเป็น พระอาจารย์ธรรมโชติ นายจันทร์หนวดเขี้ยว นายทองแสงใหญ่ ขุนสรรค์ พันเรือง หรือแม้แต่ตัวละครผู้หญิงที่สร้างขึ้นมาใหม่อย่างเช่นภรรยานายอิน นายดอก ผู้เขียนก็ยังเปิดโอกาสให้พูดเพื่อแสดงจุดยืนทางความคิดของตน เนื้อหาที่ตัวละครเหล่านี้พูดแสดงให้เห็นจิตใจรักชาติ ยอมพลีชีวิตเพื่อเอกราชอธิปไตย หรือตัวผู้แต่งเองหากมีโอกาสบรรยายความคิดดังกล่าวผู้แต่งก็จะสอดแทรกเข้าไป เช่น

เพื่อนชาวบางระจันปลอบนายแท่น

เพื่อนชายหลายหลากเข้า	*ขนาบชิด*
แม้ทุ่มเทชีวิต	*วอดสิ้น*
ธงไทยเด่นเป็นนิตย์	***แนวเอก- ราชนา***
เลือดทุกหยดโดดดิ้น	*ดุจท้าศัตรูเถือ* (น.๑๐๔)

นายจันทร์

นายจันทร์กระแชะเข้า	*เคียงชิด*
คำกล่าวชอบปลอบจิต	*โจ่งจ้า*
เพื่อนไทยทอดชีวิต	***วางเทิด ชาตินา***
เลือดทุกหยดพลีกล้า	***เกียรติไว้วงศ์สกุล*** *(น.๑๑๔)*

ภรรยานายอินและนายดอก

เป็นคนคงไม่ช้า	*เช่นกัน*
ตายอย่างคนรักขัณฑ์	***ค่าล้ำ***
เกลือกสถลสุนัขอนันต์	*ระเนระนาด เลวแฮ*
แรงนิดคิดแต่จ้ำ	*จวกให้ศึกสลาย* (น.๑๑๕)

นายทองแสงใหญ่

ใครตายหมดเคราะห์แล้ว	*โชคดี*
พ้นศึกหนักชีวี	*วกย้อน*
ตายเพื่อชาติเป็นศรี	***แสนสง่า***
เราชนะเขาชนะซ้อน	*ศึกล้วนเป็นผล* (น.๑๑๖)

ขุนสรรค์

อาวรณ์ในพวกพ้อง | *พลไทย*
ตายช่างเถิดเป็นไร | ***เรื่องก้อย***
เอกราชชาติเกรียงไกร | ***เกินกว่า ชีพนอ***
สู้ศึกนึกเรื่องน้อย | *นิดแล้วรานขวัญ* (น.๑๑๗)

พันเรือง

ถนอมถิ่นที่เกิดไว้ | ***วานถนอม***
สิ้นชีพข้าก็ยอม | ***ชีพสิ้น***
อยู่เคนคิดอดออม | *เคยอยู่ ร่วมนา*
ม้วยมอดยากรอดดิ้น | *มอดม้วยมุ่งหมาย*
...ถือไทยไทยถ้วนทั่ว | ***เทิดไทย***
เชิงเช่นช่องเชิงชัย | *ช่วงช้อน*
ขมขื่นข่มขาดขัย | *เขื่องเข่น*
ตายตกต่อติดต้อน | *แต่ตั้งตามเตือน* (น.๑๒๘–๑๒๙)

ปัจฉิมโอวาทของพระอาจารย์ธรรมโชติก่อนค่ายบางระจันแตก

เหมือนเป็นเช่นหลักแจ้ง | *แจ่มจรรย์*
ธรรมโชติอาจารย์พลัน | *เพิ่มเข้า*
คำปลอบประโลมขวัญ | *ฝากเพื่อน ไทยเอย*
ไทยปกบ้านคุ้มเหย้า | ***อย่างนี้ดีเหลือ*** (น.๑๒๙)

การตอกย้ำความคิดแบบเดียวกันซ้ำๆกัน ด้วยวิธีการซ้ำกัน เพื่อให้วัตถุประสงค์ของเรื่องเด่นชัด ทำให้เลือดเนื้อพลีเพื่อไทยมีศูนย์กลางของเหตุการณ์และการกระทำของตัวละครอยู่ที่การต่อสู้เพื่อปกป้องชาติและเอกราชอธิปไตย การนำการต่อสู้ของชาวบ้านบางระจันในประวัติศาสตร์ไปเกี่ยวข้องกับการต่อสู้เพื่อเอกราชอธิปไตยนั้นน่าจะมีความสัมพันธ์กับยุคสมัยที่แต่งวรรณกรรมเรื่องเลือดเนื้อพลีเพื่อไทย กล่าวคือสถานการณ์การเมืองในช่วงปีพ.ศ.๒๕๒๐ นั้นกลุ่มอนุรักษ์นิยมในสังคมไทย มีความหวาดวิตกว่าการปฏิวัติสังคมนิยม[4] จะนำพาประเทศไปสู่ความเปลี่ยนแปลง

---

[4] ความหวาดกลัวการปฏิวัติสังคมนิยมส่วนหนึ่งมาจากการปฏิวัติในลาว เขมร และเวียดนามเมื่อปี ๒๕๑๘ อีกส่วนหนึ่งมาจากการเติบโตของขบวนการสังคมนิยมในประเทศไทยที่โน้มนำโดยขบวนการนักศึกษาและพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย

คนกลุ่มนี้ตีความสถานการณ์ดังกล่าวว่าจะนำพาประเทศไปสู่ภาวะการสิ้นชาติ ประเทศไทยจะไร้ซึ่งเอกราช สถาบันหลักทางสังคมที่เป็นสิ่งที่คนไทยภูมิใจจะถูกทำลาย การโยงเรื่องบางระจันให้เข้ากับการต่อสู้เพื่อเอกราชอธิปไตยจึงเกิดขึ้นมา เพื่อชี้ให้เห็นแบบอย่างของบรรพบุรุษที่ร่วมกันปกป้องบ้านเมืองด้วยชีวิต อันเป็นสิ่งที่คนไทยรุ่นหลังควรจะดำเนินรอยตาม

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าผู้แต่งจะมีความพยายามที่จะให้บางระจันฉบับนี้เป็นการเรื่องของการต่อสู้เพื่อเอกราชอธิปไตย อันเป็นมุมมองที่อาจแตกต่างไปจากเรื่องบางระจันในอดีตอยู่บ้าง แต่ก็มิได้ขัดแย้งกับกรอบความคิดเรื่องบางระจันที่มีมาแต่เดิมที่ปรากฏในเรื่อง**ลิลิตดั้นสดุดีบ้านบางระจัน**ของพระยาอุปกิตศิลปสาร และนวนิยายเรื่อง**บางระจัน** ของไม้เมืองเดิม เพราะความหมายของเอกราชในเรื่อง ก็คือการไม่ตกเป็นเมืองขึ้นของใครและสามารถรักษาสถาบันหลักคือชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์เอาไว้ได้

๔. **อดีตา** ของ ทมยันตี เป็นนวนิยายอีกเรื่องหนึ่ง ที่ปรากฏเรื่องราวการต่อสู้ของชาวบ้านบางระจัน นวนิยายเรื่องนี้เคยตีพิมพ์เป็นตอน ๆ ในนิตยสารจันทร์ ตั้งแต่เดือนกรกฎาคม ๒๕๓๕ ถึง เดือน กุมภาพันธ์ ๒๕๓๙ สำนักพิมพ์ ณ บ้านวรรณกรรม พิมพ์รวมเล่มครั้งแรกเมือเดือน มีนาคม ๒๕๓๙ ฉบับที่ใช้ในการศึกษาเป็นการพิมพ์รวมเล่มครั้งที่ ๕ เดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๔๔ (ทมยันตี ๒๕๔๔:ปกใน) นับว่าเป็นหนังสือที่มียอดพิมพ์จำหน่ายสูงเล่มหนึ่ง นอกจากนั้นนวนิยายเรื่องนี้ยังนำมาสร้างเป็นละครโทรทัศน์ อย่างไรก็ตามมีการดัดแปลงเนื้อเรื่องให้ต่างจากต้นฉบับนวนิยายค่อนข้างมาก

อดีตา เป็นเรื่องของชายหนุ่มนักเรียนนอกคนหนึ่งผู้ไม่เคยใส่ใจกับประวัติศาสตร์ชาติไทย แต่บังเอิญได้ก้าวผ่านกาลเวลา ไปอยู่ในมิติแห่งอดีต ในช่วงที่กรุงศรีอยุธยากำลังจะสูญเสียอิสรภาพแก่พม่า เขาเป็นหนึ่งในนักรบผู้กล้าแห่งบางระจันที่ต่อสู้เพื่อปกป้องแผ่นดินให้พ้นภัยจากผู้รุกราน การได้เข้าไปสู่มิติแห่งอดีตทำให้เขาได้รู้เห็นและเข้าใจถึงหัวใจอันเด็ดเดี่ยวของชาวบ้านบางระจันที่ยืนหยัดปักหลักต่อสู้กับผู้รุกรานอย่างกล้าหาญ เมื่อกลับสู่โลกปัจจุบันเขาก็ยังจดจำวีรภาพอันเด็ดเดี่ยวของชาวบ้านบางระจันได้ และกลับกลายเป็นคนใหม่ที่มีสำนึกแห่งอดีตอย่างเต็มเปี่ยม

นวนิยายเรื่องนี้ต้องการเป็นสะพานเชื่อมโยงอดีตและปัจจุบัน ให้คนปัจจุบันสำนึกถึงอดีตที่บรรพบุรุษปกป้องบ้านเมืองไว้ด้วยเลือดเนื้อและชีวิต โดยใช้แนวคิดเรื่องกรรมและเรื่องภพชาติเป็นกลวิธีสร้างความสมจริงให้แก่เนื้อเรื่อง

ทมยันตีดำเนินเรื่องโดยอาศัยเค้าโครงประวัติศาสตร์คราวชาวบ้านบางระจันรบกับพม่าผนวกกับจินตนาการของตน ตัวละครเอกนั้นแต่งขึ้นมาใหม่เกือบทุกตัว ไม่ว่าจะเป็น ศิโรตม์ จันกะพ้อ กาหลง ตัวละครที่มีชื่ออยู่ในประวัติศาสตร์ที่มีบทบาทมากที่สุดก็คือเมืองใจหรือนายเมือง

ตัวละครตัวอื่นที่อยู่คู่กับเรื่องเล่าบางระจันตลอดมาอย่างเช่น เช่น พระอาจารย์ธรรมโชติ นายแท่น นายจันหนวดเขี้ยว นายทองเหม็น หรือพระยารัตนาธิเบศร์ มีบทบาทไม่มากนัก

ตัวละครที่ทมยันตีกำหนดขึ้นมานั้นมี ๒ กลุ่ม กลุ่มแรกเป็นตัวละครในโลกยุคปัจจุบัน ได้แก่ ศิโรตม์ ปานทิพย์ ลดิกา ศิรส พระอาจารย์วิจิตรธรรมโชติ อีกชุดหนึ่งเป็นตัวละครในโลกแห่งอดีต ได้แก่ เมืองใจ กาหลง จันกะพ้อ อาจารย์ธรรมโชติ นายแท่น นายจันทร์หนวดเขี้ยว พระยารัตนาธิเบศร์ ไอ้ก้าน ไอ้เผือก เป็นต้น การนำตัวละคร ๒ ชุดมามีปฏิสัมพันธ์กันนั้น ทมยันตีใช้ความเชื่อเรื่องมิติที่ลี้ลับพาตัวละครเอกคือศิโรตม์ก้าวผ่านกาลเวลาไปสู่ภพชาติอดีตยุคใกล้เสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง ให้ตัวละครตัวนี้กลับไปใช้ชีวิตร่วมกับบรรพชนชาวบางระจัน และร่วมกันปกป้องบ้านเมืองจากผู้รุกราน การได้ร่วมทุกข์ร่วมสุขกับมิตรชาวบางระจัน ทำให้เขาได้เรียนรู้วิถีชีวิตของบรรพบุรุษที่มีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย แต่ทว่าชาญฉลาด ได้รับรู้ถึงจิตใจที่รักชาติบ้านเมือง เสียสละกล้าหาญและเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของชาวบ้านที่นั่น ทมยันตีให้ตัวละครศิโรตม์นี้เป็นสื่อเสนอทรรศนะในเชิงเปรียบเทียบระหว่างโลกในยุคอดีตและโลกยุคปัจจุบันในระหว่างที่เรื่องดำเนินไป

การที่ทมยันตีใช้วิธีการดำเนินเรื่องแบบนี้ก็เพื่อให้ผู้อ่านเข้าถึงอดีตอย่างเป็นเนื้อเดียว ให้เห็นว่าการไม่สนใจอดีตนั้นก็คือไม่สนใจตัวเอง และหากเชื่อเรื่องภพชาติ คนแต่ละคนก็เคยมีอดีต และอดีตเหล่านั้นอาจเป็นอดีตที่เสี่ยงเป็นเสี่ยงตายเพื่อบ้านเมือง อย่างเช่นที่ศิโรตม์มีอดีตที่บางระจัน ดังนั้นการที่คนเราสนใจแต่ปัจจุบันมุ่งที่จะก้าวให้ทันโลก และไม่สนใจอดีตนั้นก็เหมือนกับดูหมิ่นเกียรติภูมิของตนเองที่ฝ่าฟันมาด้วยเลือดเนื้อและชีวิต

อตีตาจึงเป็นนวนิยายที่นำเรื่องบางระจันมาเล่าใหม่ด้วยการผูกโยงให้เข้ากับปัจจุบัน วิธีการที่ทมยันตีนำมาใช้นี้นับว่าเป็นความพยายามสรรหารูปแบบของการนำเสนอวรรณกรรมอิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับบางระจันให้มีความแปลกใหม่ แต่สิ่งที่ผู้แต่งต้องการนำเสนอมากกว่านั้นก็คือการเรียกร้องให้คนปัจจุบันมีสำนึกในอดีตและแสวงหารากเหง้าของตนเองผ่านเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ โดยนำเรื่องบางระจันในประวัติศาสตร์กลับมาใช้อีก ทั้งนี้เพราะเรื่องบางระจันนั้นนอกจากจะเป็นเรื่องของสามัญชนแล้ว เนื้อเรื่องยังมีความสะเทือนใจสูง สามารถปลุกเร้าจิตใจให้เกิดความรู้สึกรักชาติในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งเป็นอย่างดี

หากพิจารณาถึงสังคมในช่วงทศวรรษ ๒๕๓๐ นั้น กล่าวได้ว่าเป็นยุคที่โลกาภิวัตน์ได้แผ่ขยายไปทั่วโลก การปฏิวัติทางเทคโนโลยีสารสนเทศนำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงหลายด้าน การเปลี่ยนแปลงด้านวัฒนธรรมน่าจะเป็นสิ่งทมยันตีหวาดวิตก เพราะโลกาภิวัตน์สร้างระบบวัฒนธรรมโลกใหม่ครอบงำโลก โดยใช้ระบบสารสนเทศไร้พรมแดนเป็นเครื่องมือ สร้างกระแสบริโภคนิยม ตลาดเสรีนิยม เทคโนโลยีนิยม คลั่งไคล้ฮอลลีวู้ด และนิยมสินค้าทุกอย่างที่เป็นของอเมริกาหรือญี่ปุ่น (ยุค ศรีอาริยะ ๒๕๔๐ :๙๗) โดยตัดขาดจากวัฒนธรรมแห่งชาติ ทมยันตีเขียนนว

นิยายเรื่อง**อดีตา**ขึ้นมาในช่วงระหว่างพ.ศ.๒๕๓๕–๒๕๓๙ ก็เพื่อต่อสู้กับโลกาภิวัตน์ โดยหวังจะให้นวนิยายเรื่องนี้เป็นสื่อในการสร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์ให้แก่คนไทยได้หันกลับมาฉุกคิดถึงตัวตนที่แท้จริง โดยนำประวัติศาสตร์บางระจันที่สามัญชนเป็นตัวเอกกลับมาเล่าใหม่อีกครั้ง แม้คู่ต่อสู้ในเรื่องจะเป็นพม่าซึ่งปัจจุบันอาจมิได้น่ากลัวเท่าใด แต่ก็เป็นเพียงการสาธกเรื่องราวในอดีตของบรรพบุรุษให้คนไทยเห็นเป็นตัวอย่าง ก่อนจะไปต่อสู้กับโลกาภิวัตน์ซึ่งเป็นศัตรูตัวจริงในโลกยุคปัจจุบัน

บทสรุป

การนำเรื่องราวการต่อสู้ของชาวบ้านบางระจันจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไปสร้างสรรค์เป็นวรรณกรรมนั้น เริ่มต้นตั้งแต่รัชกาลที่ ๖ คือเรื่อง**ลิลิตดั้นสดุดีบ้านบางระจัน** ของพระยาอุปกิตศิลปสาร โดยดำเนินเรื่องตามหนังสือเรื่องไทยรบพม่า ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ โดยมีจุดมุ่งหมายสดุดีวีรกรรมของชาวบ้านบางระจัน เพื่อโน้มนำให้เกิดความรักชาติศาสนาและพระมหากษัตริย์

บางระจัน ของ ไม้ เมืองเดิม นวนิยายเรื่องนี้แต่งขึ้นในยุคชาตินิยมเฟื่องฟูสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม โดยอาศัยเพียงเค้าโครงเรื่องจากประวัติศาสตร์อย่างคร่าว ๆ พอให้ตัวละครที่สร้างขึ้นมาใหม่แสดงบทบาทอยู่ในกรอบของโครงเรื่องนั้น แนวคิดสำคัญของนวนิยายเรื่องนี้คือการเชิดชูวีรกรรมของชาวบ้านบางระจันที่ต่อสู้ปกป้องบ้านเมืองไว้ด้วยชีวิต และที่น่าสนใจก็คือนวนิยายเรื่องนี้ได้สร้างภาพของพม่าในฐานะศัตรูของชาติไว้อย่างชัดเจนที่สุด ด้วยกระบวนการใช้ภาษาที่สร้างความสะเทือนอารมณ์อย่างสูง

เรื่อง **เลือดเนื้อพลีเพื่อไทย** ของ สว่าง ขวัญบุญ เป็นงานเขียนเฉพาะกิจ ด้วยแรงบันดาลใจจากการประกาศเชิญชวนให้ส่งเรื่องเข้าประกวดขององค์กรทางธุรกิจ ผู้แต่งพยายามใช้ฝีมือในการแต่งอย่างเต็มที่ วรรณกรรมเรื่องนี้สะท้อนความคิดรักชาติ เทิดทูนเอกราชและอธิปไตยผ่านวีรกรรมของชาวบ้านบางระจันในยุคสมัยที่การแบ่งขั้วทางความคิดในสังคมไทยยังดำรงอยู่

เรื่อง **อดีตา** ของ ทมยันตี นับเป็นวรรณกรรมชิ้นล่าสุดที่นำเหตุการณ์บางระจันในประวัติศาสตร์มาแต่งเป็นนวนิยาย ทมยันตีนำเรื่องบางระจันมาเล่าใหม่โดยดำเนินเรื่องเรื่องสลับไปสลับมาระหว่างอดีตกับปัจจุบัน จุดมุ่งหมายก็คือต้องการสร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์ให้เกิดความรู้สึกรักชาติท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ที่ครอบงำสังคมไทย

เรื่องบางระจันที่อยู่ในวรรณกรรมทั้งสี่เรื่องนี้ จึงเป็นการนำประวัติศาสตร์มาปรุงแต่งทั้งจากความคิดของยุคสมัยและจากการใช้ชั้นเชิงทางวรรณศิลป์ แต่ข้อสรุปหนึ่งได้ชัดก็คือ ยามใดที่บ้านเมืองประสบวิกฤตต้องการความสามัคคีร่วมแรงร่วมใจกันของคนในชาติ เรื่องบางระจันในประวัติศาสตร์จะถูกนำมาสร้างสรรค์เป็นวรรณกรรม โดยมีหัวใจหลักคือความรักชาติ กระตุ้นให้

เห็นจิตใจที่เสียสละกล้าหาญของบรรพบุรุษ สุดแต่ว่าผู้แต่งจะโยงให้เข้ากับเรื่องใด เรื่องชาติศาสนาและพระมหากษัตริย์ เรื่องเอกราชอธิปไตย หรือเรื่องการต่อต้านโลกาภิวัตน์ กรอบความคิดเช่นนี้จะยังดำรงอยู่ต่อไปตราบเท่าที่รัฐไทยยังมีฐานะเป็นรัฐชาติ และความคิดชาตินิยมยังคงมีอยู่ในสังคมไทย

บรรณานุกรม

คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๑๕.

จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี(พ.ศ.๒๓๑๐–๒๓๘๑)และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าวาปีบุษบากร ณ เมรุพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๖.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. ***ไทยรบพม่า***. พระนคร: บรรณาคาร, ๒๕๑๕.

ทมยันตี [นามแฝง]. ***อดีตา (เล่ม๑-๒)***. กรุงเทพฯ : ณ บ้านวรรณกรรม , ๒๕๔๔.

ทิพย์สุเนตร อนัมบุตร. ***วรรณกรรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว***. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, มปป.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับบริติชมิวเซียม. พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๗.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระพนรัตน์. นครหลวงฯ: บรรณาคาร,๒๕๑๕.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระราชหัตถเลขาเล่ม๒ . กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, มปป.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม)กับพระจักรพรรดิพงศ์(จาด). พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๐๗.

พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม.***บทบาททางการเมืองของหนังสือพิมพ์ไทย (พ.ศ.๒๔๗๕–๒๔๘๘)***. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช,๒๕๒๐.

ไม้ เมืองเดิม [นามแฝง]. ***บางระจัน***. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บางหลวง ,๒๕๓๘.

ยุค ศรีอาริยะ [นามแฝง]. ***จุดจบรัฐชาติสู่...ชุมชนาธิปไตย***. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๔๐.

ราม วัชรประดิษฐ์. ***พัฒนาการของประวัติศาสตร์ชาติในประเทศไทย พ.ศ. ๒๔๑๑- ๒๔๘๗***. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

สว่าง ขวัญบุญ. ***เลือดเนื้อพลีเพื่อไทย***. กรุงเทพฯ: ธนาคารกรุงเทพ, ๒๕๒๓.

สว่างวรรณ กาญจนชีวะ. "คำนำ" ใน ***คำประพันธ์บางเรื่อง***. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช,๒๕๒๔.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. "คำนำเสนอบางระจันของไม้เมืองเดิม" ใน ***บางระจัน***. หน้า ๔–๒๓. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บางหลวง,๒๕๓๘.

สุเนตร ชุตินธรานนท์. **พม่ารบไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๓๗.

สุรีรัตน์ ทองคงอ่วม. ***การวิเคราะห์วรรณคดีประวัติศาสตร์ประเภทสดุดีวีรกรรม***. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๒.

เสาวณิต วิงวอน. ***การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมยอพระเกียรติ***. วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

อุปกิตศิลปสาร, พระยา. ***คำประพันธ์บางเรื่อง***. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๔.

วาทกรรมรัฐ กับการเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ของชุมชนป่าพรุควนเคร็ง จ.นครศรีธรรมราช[*]

พิเชฐ แสงทอง[**]

บทคัดย่อ

บทความนี้ศึกษาประวัติศาสตร์ความเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ชุมชนเคร็ง ในเขตอำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช ภายหลังรัฐสามารถเข้ามาจัดการชุมชนผ่านระบบราชการ พบว่าด้วยสภาพภูมิศาสตร์ที่เป็นชุมชนชายแดนระหว่างนครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลา ทำให้เคร็งอยู่ห่างไกลจากอำนาจรัฐ เหมาะแก่การอาศัยของผู้กระทำการผิดกฎหมายหลากหลายกลุ่ม ชุมชนจึงเกิดระบบการเมืองการปกครองตนเองที่เน้นความมีเอกภาพ และความเสมอภาค มีการประดิษฐ์สร้างเรื่องเล่าและความเชื่อของชุมชนเพื่อแสดงถึงความมีรากเหง้าและสร้างความมั่นใจในตัวเอง เคร็งจึงเป็นชุมชนที่มีเครือข่ายกว้างไกล มีภาพลักษณ์ของเพื่อนที่จริงใจ แต่น่าคร้ามเกรง

ระหว่างนี้ รัฐพยายามจัดการเคร็งโดยระบบราชการ แต่เพราะระบบการเมืองของชุมชนเข้มแข็ง ทำให้ในทศวรรษที่ 2480 ชาวเคร็งได้รวมตัวกันตอบโต้กับอำนาจรัฐอย่างซึ่งๆ หน้า แต่ในช่วงทศวรรษที่ 2490 รัฐก็สามารถวางอำนาจการปกครองลงเหนือชุมชนเคร็งสำเร็จ โดยกระทำผ่านกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และโครงการพัฒนาสาธารณูปโภค ชาวเคร็งเริ่มรู้สึกว่าการปฏิสัมพันธ์กับรัฐทำให้ชุมชนและเอกชนได้ผลประโยชน์ตอบแทน พวกเขาจึงเริ่มมองตัวตนในอดีตอย่างแปลกแยก ชุมชนอื่นๆ ก็มองเคร็งอย่างไม่ไว้วางใจ เรียกขานว่าเป็นชุมชนโจร มีความล้าหลังที่สุดในชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา เคร็งพยายามเปลี่ยนแปลงตัวเองโดยเรียกร้องการดูแลจากรัฐเพื่อให้เท่าเทียมกับท้องถิ่นอื่นๆ

---

[*] บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของรายงานการวิจัยเรื่อง "ประวัติศาสตร์ชุมชนบริเวณป่าพรุควนเคร็งในเขตรอยต่อจังหวัดพัทลุง สงขลา และนครศรีธรรมราช" ในโครงการวิจัย "ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา" สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับการวิจัย (สกว.) ผศ.ยงยุทธ ชูแว่น เป็นผู้ประสานงาน

[**] ปัจจุบันเป็นนักวิจัยอิสระ

Abstract

This article aims to study the history of changing identites of the Kreng's community in Cha-Aud district, Nakorn Sri Thammarat province after attempts in establishing social order by the State through bureaucratic system. The study found that due to Kreng's geography, which is peripheral from Nakorn Sri Thammarat, Pattalung, and Songkla provinces, Kreng is remote from the State's authority and fitting to be a den for various groups of criminals. The community had, therefore, formed self-governing system, which emphasized unity and equity. Community legends and beliefs were invented in order to indicate their origin as well as to develop their self-confidence when they interacted with other communities. The community of extensive networking with its adjacent communities and the image of sincere, generous but fearful friends was, thus, Kreng's identity.

Through recent history the State initiated several attempts to establish bureaucratic rule in Kreng. Due to the strong self-governing system, in the 1940s the Krengs resisted state's power. However, in the 1950s onwards the State successfully placed governing power on Kreng community through "Kamnan" (an elected official who looks after the general welfare of the community), "Pu Yai Baan" (a headman of a village), and development of various infrastructures. The Krengs began to think that interactions with the State offered them private and communal benefits. They also started to feel alienated from their own past. At the same time, other communities viewed Kreng as unfaithful, called it bandit community and also the most outmoded among Songkla lake communities. Kreng attempted to change by demanding the State's administration in order to be equally developed as other communities in Thailand.

ความนำ

กอไม้ไผ่พรีบพรือ ประหัวนอนหนองปรือ
ประตีนยังหินกอง ใครทายให้ต้อง
ให้เงินให้ทองอย่างละ 2 ตุ่ม

มองอย่างผิวเผิน กลอนบทนี้อาจเป็นเพียงปริศนาคำทายข้อหนึ่งที่ชาวบ้านใช้ทายเล่นกันสนุกๆ แต่ในประวัติศาสตร์ชุมชนป่าพรุควนเคร็ง ในเขตการปกครองของ อ.ชะอวด จ.นครศรีธรรมราช กลอนปริศนาสั้นๆ นี้มีลักษณะเป็นสหบท (Intertextuality) ที่สัมพันธ์โยงใยไปถึงภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และความใฝ่ฝันของคนเคร็ง มีลักษณะเป็น "ลายแทงขุมทรัพย์" ที่มีเสน่ห์เย้ายวนและส่งอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของคนเคร็งหลายรุ่นมาแล้ว เพราะที่มาของปริศนาข้อนี้คือตำนานประวัติศาสตร์ที่ชาวพรุเคร็งให้การเชื่อถือและศรัทธา จนมีการผลิตซ้ำวาทกรรมในรูปแบบต่างๆ กระทั่งกลายเป็นตัวตนหรืออัตลักษณ์ของชาวพรุเคร็งในยุคหนึ่งไปในที่สุด

อย่างไรก็ดี ในหมู่ชาวพรุเคร็งรุ่นใหม่ อายุ 20 ปีลงมา กลอนปริศนาบทนี้ดูจะมีค่าและน่าจดจำน้อยกว่าปริศนาที่ว่า "ปลาอะไรเอ่ยร้องเจี๊ยกๆ" (คำตอบ ปรากฏว่าเป็นลิง) ซึ่งเป็นปริศนาที่ล่องลอยอยู่ในสายลมของประเทศไทย ไม่มีความผูกพันกับภูมิหลังทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม หรืออุดมการณ์ ที่แสดงถึงอัตลักษณ์ของชุมชนใดชุมชนหนึ่ง

บทความนี้สนใจที่จะค้นหาว่า ตรงช่องว่างระหว่างชาวเคร็งรุ่นก่อน ซึ่งกลอนปริศนาบ่งบอกตัวตนของพวกเขา กับชาวเคร็งรุ่นใหม่ซึ่งปริศนาคำทายในสายลมบ่งบอกตัวตนของคนไทย ได้เกิดอะไรขึ้นกับชาวเคร็ง กระทั่งทำให้ตัวตนหรืออัตลักษณ์ของชุมชนป่าพรุเคร็งเปลี่ยนแปรไปบ้าง และอัตลักษณ์ใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นนั้นส่งผลต่อชุมชนปัจจุบันอย่างไร

แผนที่แสดงพื้นที่ป่าพรุเคร็งในเขตลุ่มทะเลสาบสงขลา

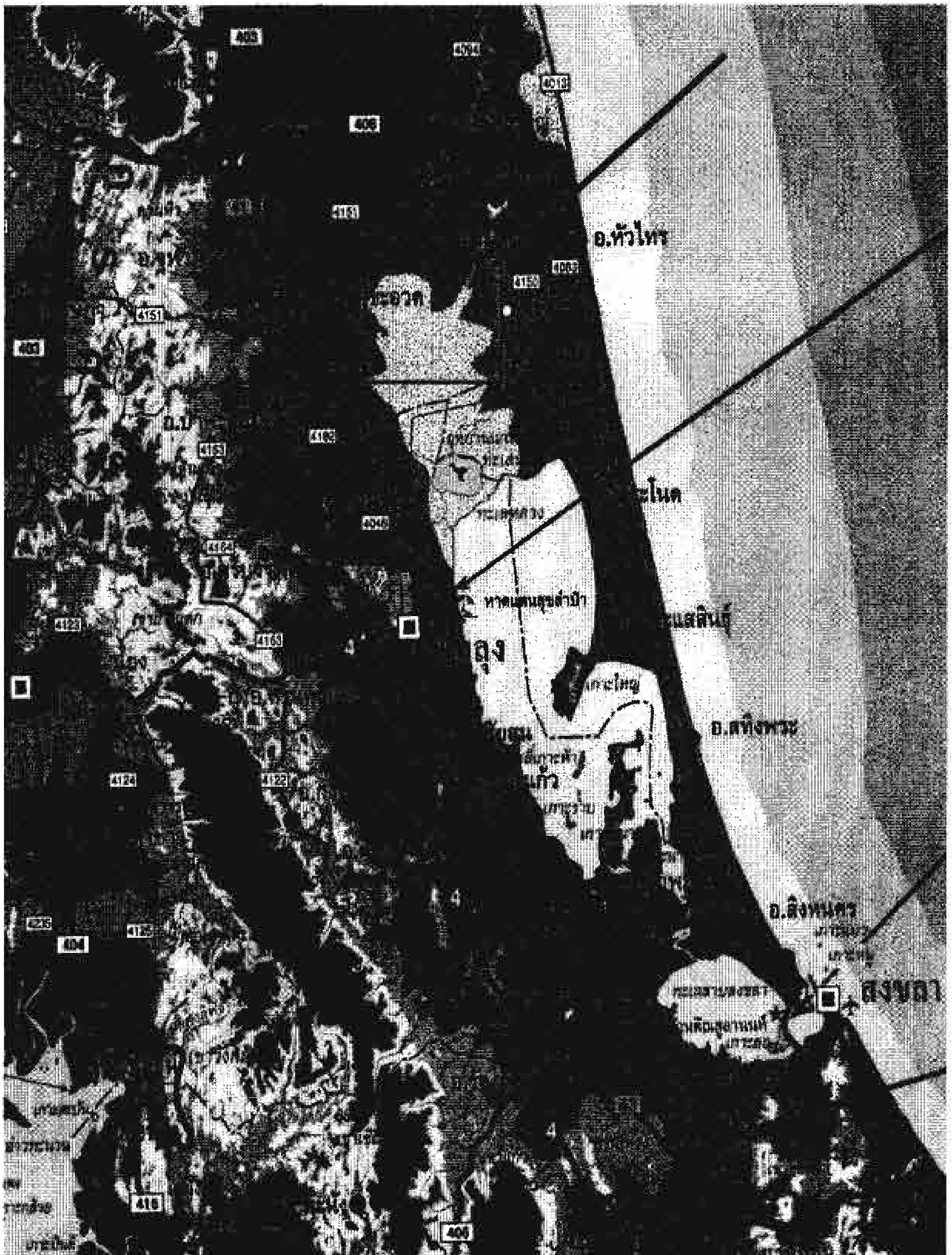

แผนที่การกระจายตัวของควนที่ตั้งชุมชนต่างๆ ในตำบลเคร็ง

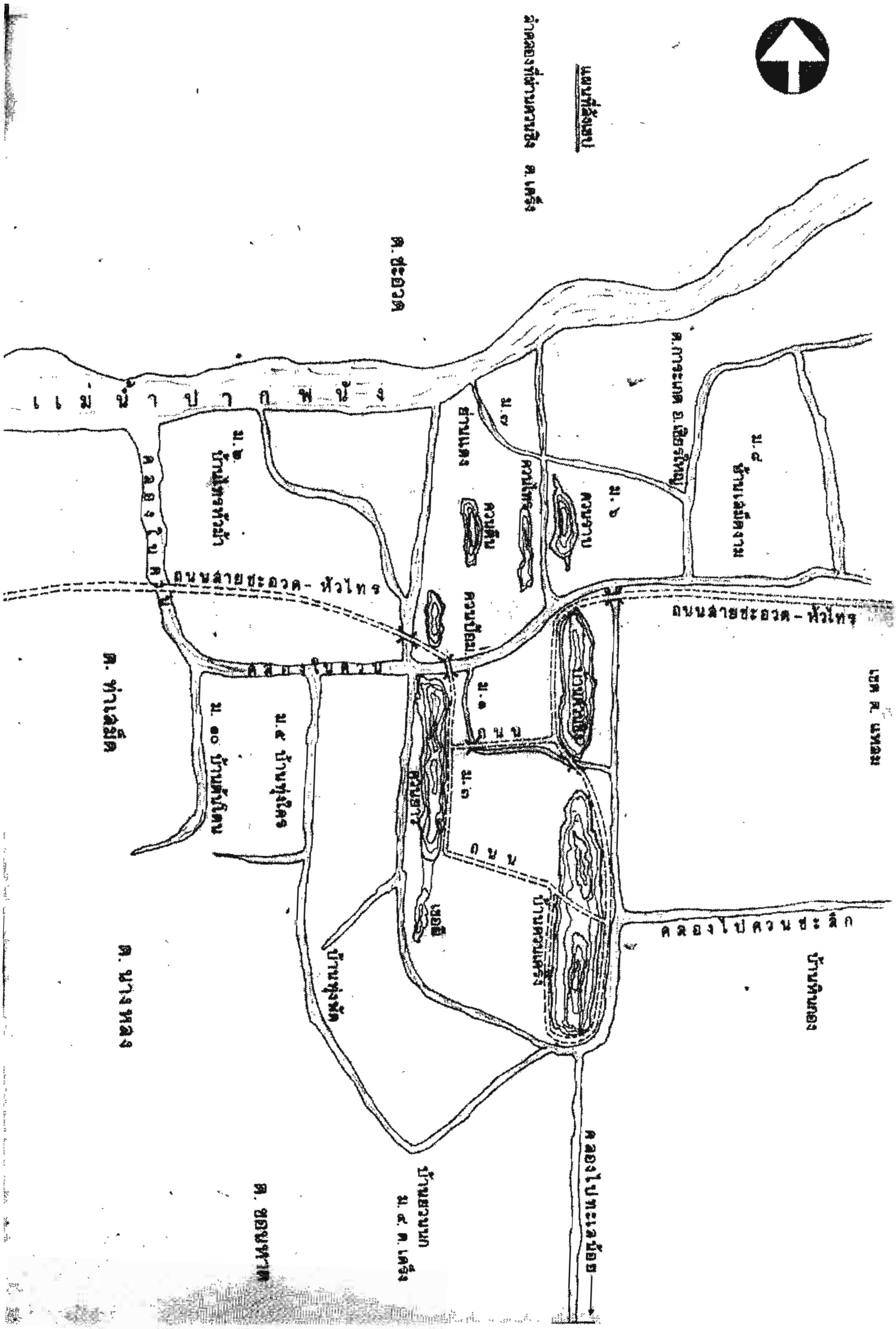

ชุมชนเคร็งปัจจุบัน

ชุมชนเคร็งเป็นตำบลหนึ่งในอำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช ตั้งอยู่ในเขตพรุเคร็ง ขนาด 195,545 ไร่ซึ่งกินดินแดนถึง 3 จังหวัด คือ นครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลา ชุมชนเคร็งจึงเป็นชุมชนบนเขตรอยต่อของ 3 จังหวัดดังกล่าว ทิศเหนือ จดคลองชะอวด อ.ชะอวด จ.นครศรีธรรมราช ทิศตะวันออก จดตำบลควนชะลิก อ.หัวไทร จ.นครศรีธรรมราช และ อ.ระโนด จ.สงขลา ทิศตะวันตก จด ต.นางหลง และ ต.ท่าเสม็ด อ.ชะอวด และทิศใต้ จด ต.ทะเลน้อย จ.พัทลุง

ลักษณะพื้นที่ชุมชนเคร็งเป็นที่ราบลุ่มน้ำท่วมขัง และพื้นที่ว่างเปล่า รวมแล้วราว 70% ส่วนบริเวณที่อยู่อาศัยเนินดินหรือเนินควนซึ่งมี 7 ควนด้วยกันคือควนเคร็ง มีเนื้อที่ประมาณ 10 ตร.กม. ควนชิง มีเนื้อที่ประมาณ 2.5 ตร.กม. ควนยาว มีเนื้อที่ประมาณ 4.5 ตร.กม., ควนป้อม, ควนราบ, ควนไทร, และควนตีน เป็นควนขนาดเล็ก กว้าง-ยาวไม่ถึงกิโลเมตร นอกจากนั้นปัจจุบันยังมีบ้านที่ตั้งบนที่ราบน้ำไม่ท่วมขังอีก 7 บ้าน คือบ้านทุ่งโคกยาง, บ้านทุ่งใคร, บ้านบางน้อย, บ้านย่านแดง, บ้านตะเคียนด้วน, บ้านทุ่งนอกอ่าว และบ้านทุ่งยวนนก ทั้งตำบลแบ่งออกเป็น 10 หมู่บ้าน สถิติประชากรของกระทรวงมหาดไทยเมื่อปี 2544 มีทั้งสิ้น 7,891 คน แบ่งเป็นเพศชาย 3,850 คน เพศหญิง 4,041 คน มีบ้านเรือนทั้งสิ้น 1,682 หลังคาเรือน

ด้านการศึกษา ชุมชนเคร็งมีโรงเรียนระดับประถมศึกษา 6 โรง คือโรงเรียนวัดย่านแดง, โรงเรียนวัดทุ่งใคร, โรงเรียนวัดควนป้อม, โรงเรียนวัดควนยาว, โรงเรียนบ้านควนชิง และโรงเรียนวัดควนเคร็ง ระดับมัธยมศึกษา 1 โรง คือ โรงเรียนมัธยมชะอวดเคร่งธรรมวิทยา อย่างไรก็ดี ยังมีคนเคร็งส่วนหนึ่งที่นิยมส่งลูกหลานออกไปศึกษานอกตำบล เช่น โรงเรียนในอำเภอ โรงเรียนในจังหวัด และโรงเรียนในจังหวัดพัทลุง เป็นต้น ทั้งนี้เพราะการคมนาคมที่สะดวก สามารถเดินทางไปกลับได้โดยใช้เวลาไม่นานนัก มีให้เลือกทั้งทางบกและทางน้ำ คือ ถนนลูกรังจากเคร็งถึงชะอวด และจากเคร็งถึงควนชะลิก ส่วนการคมนาคมทางน้ำ สายแม่น้ำปากพนัง-เชียรใหญ่-คลองชะอวด ซึ่งผ่านบางหมู่บ้านของชุมชนเคร็งนั้นก็สามารถใช้ได้ทั้งปี ส่วนสายเคร็ง-ทะเลน้อย และสายเคร็ง-ควนชะลิก ใช้ได้ในฤดูน้ำหลาก

ด้านเศรษฐกิจและทรัพยากร เนื่องจากชุมชนเคร็งมีพื้นที่ 3 ลักษณะ คือ เนินควน, ที่ราบหรือที่ดอน และที่ราบลุ่มน้ำท่วมขังหรือ "พรุ" ทำให้มีทรัพยากรที่หลากหลายตามลักษณะพื้นที่ โดยบริเวณที่ราบหรือที่ดอนใกล้ๆ กับบ้านเรือน ชาวบ้านจะปลูกไม้ผล เช่น ทุเรียน, หมาก, ละมุด, มะม่วง, มะม่วงหิมพานต์, สะตอ และขนุน เป็นต้น พร้อมๆ กันนั้นก็เลี้ยงสัตว์ เช่น ไก่, เป็ด, หมู บางบ้านก็ปลูกผักสวนครัวเสริม เช่น พริก, กล้วย และผักต่างๆ ส่วนบนควนสูงขึ้นไปเป็นไม้ป่าเบญจพรรณดั้งเดิม บางส่วนเป็นยางพารา ขณะที่บริเวณพื้นราบใช้สำหรับทำนาและเป็นทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ ส่วนในพื้นที่พรุ สาธารณะซึ่งชาวบ้านใช้สอย และเก็บเกี่ยวผลผลิตร่วมกัน เช่น ถอน

กระจูด, จับปลา, จับเต่า, จับผึ้ง, ตัดไม้ ผลิตภัณฑ์จากกระจูดจะโดดเด่นมาก ปัจจุบันชาวเคร็งทุกครัวเรือนทำผลิตภัณฑ์จากกระจูด เช่น กระเป๋า, หมวก, เสื่อ เป็นสินค้าส่งออกไปจำหน่ายภายนอกชุมชน สร้างรายได้ให้ครัวเรือนได้มากกว่ากิจกรรมเศรษฐกิจอย่างอื่น

พัฒนาการของชุมชน

เอกสารประวัติศาสตร์และตำนานท้องถิ่นสะท้อนตรงกันว่าในอดีตอันยาวนาน ชุมชนเคร็งปัจจุบันเคยเป็นทะเลมาก่อน โดยควนต่างๆ ซึ่งเป็นที่ตั้งชุมชนนั้นเป็นเกาะขนาดเล็กๆ แผนที่อาณาจักรสยามของชาวต่างประเทศจำนวนหนึ่งซึ่งมีอายุอยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 22-24 ได้ชี้ให้เห็นสภาพของเคร็งว่าเป็นช่องแคบระหว่างแผ่นดินใหญ่ (นครศรีธรรมราช-พัทลุง) และสันทรายสทิงพระ ผู้คนสามารถใช้เรือผ่านเข้าช่องแคบทางตอนบน (อำเภอปากพนังปัจจุบัน) เพื่อเดินทางต่อไปยังพัทลุงและสงขลาได้ จนเมื่อ 150-200 ปีที่ผ่านมาก็เกิดการปิดกั้นของสันทรายเชียรใหญ่ และสันทรายนอกฝั่งทะเลสทิงพระ ประกอบกับการถดถอยของน้ำทะเลทำให้บริเวณช่องแคบทางตอนเหนือถูกปิดกั้นและตื้นเขินจนกลายเป็นที่ราบและทุ่งพรุในปัจจุบัน[1]

ด้วยความเป็นช่องแคบทางผ่านดังกล่าว ทำให้เคร็งเป็นเส้นทางเดินเรือสายในซึ่งกระจัดกระจายไปด้วยเกาะเล็กๆ เหมาะแก่การเป็นจุดแวะพักและการติดต่อค้าขายทางทะเลชั่วคราว ในพรุและบริเวณควนต่างๆ จึงพบไหและเครื่องถ้วยจีน ไทย และเวียดนามในสภาพสมบูรณ์กระจายอยู่จำนวนไม่น้อย จึงอาจเป็นไปได้ที่พรุเคร็งจะเคยเป็น "แหล่งเรือจม" แหล่งหนึ่งในภาคใต้ฝั่งตะวันออก[2]

นอกจากนั้น ในบริเวณป่าพรุยังพบขวานหินขัดยุคก่อนประวัติศาสตร์ซึ่งชาวบ้านควนยาว ควนเคร็ง และควนชิงเก็บรักษาไว้เป็นจำนวนมาก โดยที่ไม่พบวัตถุโบราณอื่นๆ เช่น ลูกปัด โครงกระดูกมนุษย์ หม้อสามขาฯลฯ ในยุคก่อนประวัติศาสตร์เลย[3] การค้นพบนี้จึงชวนให้เข้าใจว่าเคร็งมีบทบาทเป็นเส้นทางผ่านหรือพื้นที่แวะพักในการเดินทางทางทะเลเท่านั้น ไม่น่าจะเป็นชุมชนที่จะพึงมีอายุยาวนานไปถึงก่อนยุคประวัติศาสตร์แต่อย่างใด

---

[1] กรรณิการ์ ตันประเสริฐ และคณะ, **รายงานการวิจัยสนองพระราชประสงค์เรื่องนครศรีธรรมราช**, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ, 2540), หน้า 48.

[2] แหล่งเรือจมแหล่งอื่นๆ ทางภาคใต้ฝั่งตะวันออกซึ่งนักวิชาการรับรองแล้วในปัจจุบันคือแหล่งเกาะสมุย จังหวัดสุราษฎร์ธานี แหล่งอำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช และแหล่งอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา; ดูเรื่องเดียวกัน, หน้า 75-76.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.